

**ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФАКУЛТЕТИ ҲУҚУҚШИНОСӢ
ЮРИДИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

**ҲАЁТИ ҲУҚУҚӢ
ПРАВОВАЯ ЖИЗНЬ**

Июл – сентябрь 2025, № 3 (51)

Июль – сентябрь 2025, № 3 (51)

Маҷаллаи илмӣ – иттилоотии «Ҳаёти ҳуқуқӣ» («Правовая жизнь») соли 2013 таъсис додашуда, дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон (шаҳодатномаи №312/МЧ – 97 аз 27 – уми ноябри соли 2023) ва Маркази байналмилалӣ ISSN (ISSN 2307 – 5198) ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба Шохиси илмӣ тақризшавандаи Россия аъзо буда, ба Феҳристи маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Вазорати илм ва таҳсилоти олии Россия ва ба Феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шудааст.

Научно – информационный журнал «Правовая жизнь» (Ҳаёти ҳуқуқӣ) создан в 2013 г. и перерегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан (свидетельство №312/МЧ – 97 от 27.11.2023г.) и Международным центром ISSN (ISSN 2307 – 5198).

Журнал аккредитован в Российском индексе научного цитирования, включен в Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Министерстве науки и высшего образования РФ и Перечень рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Душанбе – 2025

Муассис: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ
Учредитель: Таджикский национальный университет, юридический факультет
Сармуҳаррир: Ш. К. Гаюризода — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Главный редактор: Ш. К. Гаюризода — доктор юридических наук, профессор

Ҳайати таҳририя:

Маҳмудзода М.А. — академики АМИТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Насриддинзода Э.С. — узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Иброҳимов С. И. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Гадоев Б. С. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Гафурзода А. Д. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Диноршох А.М. — котиби масъул, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Малко А. В. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор (Россия);
Муртазозода Ҷ.С. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Шарофзода Р.Ш. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Мачидзода Ҷ. З. — муовини сармуҳаррир, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор;
Мирзамонзода Х. М. — доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

Редакционная коллегия:

Маҳмудзода М.А. — академик НАНТ, доктор юридических наук, профессор;
Насриддинзода Э. С. — член-корреспондент НАНТ, доктор юридических наук, профессор;
Иброҳимов С. И. — доктор юридических наук, профессор;
Гадоев Б. С. — доктор юридических наук, профессор;
Гафурзода А. Д. — доктор юридических наук, профессор;
Диноршох А.М. — ответственный секретарь, доктор юридических наук, профессор;
Малько А.В. — доктор юридических наук, профессор (Россия);
Муртазозода Дж.С. — доктор юридических наук, профессор;
Шарофзода Р.Ш. — доктор юридических наук, профессор;
Маджидзода Дж. З. — зам. главного редактора, доктор юридических наук, профессор;
Мирзамонзода Х. М. — доктор юридических наук, профессор.

Шохиси обунавии маҷалла: 77735

Подписной индекс журнала: 77735

Маҷалла дар се моҳ як маротиба бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ чоп мегардад
Журнал выходит один раз в три месяца на русском и таджикском языках

Нишонии маҷалла: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17

Адрес редакции: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17

Телефон ва дигар воситаҳои алоқа: (+992 37) 2 21 77 11, www.law.tnu.tj,

www.pravovayazhizn.tj

Телефоны и иные средства связи: (+992 37) 2 21 77 11, www.law.tnu.tj,

www.pravovayazhizn.tj

©Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2025 © Ҳайати муаллифон, 2025

©Таджикский национальный университет, 2025 © Коллектив авторов, 2025

МУНДАРИҶА – СОДЕРЖАНИЕ

I. ИЛМҲОИ НАЗАРИЯӢ – ТАЪРИХИИ ҲУҚУҚӢ (ИХТИСОС: 5. 1. 1)

I. ТЕОРЕТИКО – ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРАВОВЫЕ НАУКИ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 1)

Бобочонзода И. Ҳ. Эҳёи низоми ҳуқуқии давлатдорӣ тоҷикон дар даврони истиқлолият ва аҳамияти тарбиявии он ба насли наврас.....	5
Холиқзода А.Ғ. Иттилооти рақамӣ: масъалаҳои арзишӣ ва ахлоқии тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон.....	42
Буризода Э. Б. Совет как институт национальной государственности в историческом развитии Таджикистана.....	59
Хаитов С. П. Законность как принцип налоговых и финансово-правовых отношений в Республике Таджикистан.....	69
Раҳмонзода И. Р. Масъалаҳои технологияҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ дар амалишавии суди электронӣ.....	85

**II. ИЛМҲОИ ОММАВӢ – ҲУҚУҚӢ (ДАВЛАТӢ – ҲУҚУҚӢ)
(ИХТИСОС: 5. 1. 2)**

II. ПУБЛИЧНО – ПРАВОВЫЕ (ГОСУДАРСТВЕННО – ПРАВОВЫЕ) НАУКИ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 2)

Сангинзода Д.Ш., Самизода Ф.Д. Правовое регулирование туристической деятельности в Китае, Японии и Европейском союзе: сравнительный анализ с рекомендациями для Республики Таджикистан.....	98
Маҳмадалӣ Н. М. Мақоми намояндагӣҳои дипломатӣ: баъзе масъалаҳои танзими ҳуқуқи байналмилалӣ	105
Хаитов С.П. Финансово – правовая политика: некоторые вопросы законодательного регулирования в Республике Таджикистан.....	114
Чарыев Т.С. Туркменистан: некоторые правовые вопросы статуса постоянного нейтралитета	124

III. ИЛМҲОИ ХУСУСӢ – ҲУҚУҚӢ (МАДАНӢ) (ИХТИСОС: 5. 1. 3)

**III. ЧАСТНО – ПРАВОВЫЕ (ЦИВИЛИСТИЧЕСКИЕ) НАУКИ
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 3)**

Бободжонзода И. Х., Шухратпур Мухаммадюсуф. Правовое регулирование имущественных отношений между супругами.....131

Асоева Г. А. Алоқамандии сирри бонкӣ бо дигар сирҳое, ки дар низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифз мешаванд.....147

IV. ҚОИДАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

IV. ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

I. ИЛМҲОИ НАЗАРИЯВӢ – ТАЪРИХИИ ҲУҚУҚӢ (ИХТИСОС: 5. 1. 1)

I. ТЕОРЕТИКО – ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРАВОВЫЕ НАУКИ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 1)

УДК: 347. 1 (575. 3)

Бобочонзода И. Ҳ.*

**ЭҲӢИ НИЗОМИ ҲУҚУҚӢИ ДАВЛАТДОРИИ ТОҶИКОН ДАР
ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ ВА АҲАММИЯТИ ТАРБИЯВИИ ОН
БА НАСЛИ НАВРАС**

Калидвожаҳо: Таърихи халқи тоҷик, низоми ҳуқуқӣ, эҳёи низоми ҳуқуқӣ, низоми ҳуқуқии англо-саксонӣ, романӣ–олмонӣ, мусулмонӣ, «Авесто», конституция, забон, ҳастӣ, фарҳанг, аъана, урфу одат, расму оин, арзишу анъанаҳои миллӣ, арзишҳои ғайримоддӣ ва маънавӣ, соҳти давлатӣ, давлатдорӣ нави миллӣ, аҳаммияти тарбиявӣ, ҳуқуқи римӣ, ҷиноятҳои зиддинӣ, хурофоти динӣ, никоҳ бо намояндагони динҳои дигар, дахризм, ҳуқуқи хусусӣ, ҳуқуқи оммавӣ, кодекс, ҳуқуқи маданӣ, ҳуқуқи оилавӣ, ҳуқуқи меҳнат, ҳуқуқи мурофиаи маданӣ, ҳуқуқи мурофиаи иқтисодӣ, ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳуқуқи мурофиаи ҷиноятӣ, қонунгузории тандурустӣ, ҳуқуқи тиббӣ, қонунгузории замин, андоз, гумрук, ҳуқуқи молиявӣ, ҳуқуқи иҷтимоӣ, ҳуқуқи соҳибкорӣ, ғаёлияти соҳибкорӣ, моликияти хусусӣ, бонкҳо.

Ключевые слова: История таджикского народа, правовая система, возрождение правовой системы, англо-саксонская правовая система, романо-германская, мусульманская, «Авеста», конституция, язык, существование, культура, традиции, обычаи, обряды, национальные ценности и традиции, нематериальные и духовные ценности, государственное устройство, новая национальная государственность, воспитательное значение, римское право, антирелигиозные преступления, религиозные суеверия, браки с представителями других религий, светскость, частное право, публичное право, кодекс, гражданское право, семейное право, трудовое право, гражданское процессуальное право, хозяйственное процессуальное право, уголовное право, уголовно-процессуальное право, законодательство о здравоохранении, медицинское право, земельное законодательство, налоги, таможня, финансовое право, социальное право, предпринимательское право, предпринимательская деятельность, частная собственность, банки.

Key words: History of the Tajik people, legal system, revival of the legal system, Anglo-Saxon legal system, Romano-Germanic, Muslim, "Avesta",

* Мудирӣ шуъбаи масоили назариявӣ давлат ва ҳуқуқи муосирӣ Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддиновӣ Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор. E-mail: bobojonov_i@mail.ru

constitution, language, existence, culture, traditions, customs, rituals, national values and traditions, intangible and spiritual values, state structure, new national statehood, educational value, Roman law, anti-religious crimes, religious superstitions, marriages with representatives of other religions, secularism, private law, public law, code, civil law, family law, labor law, civil procedural law, commercial procedural law, criminal law, criminal procedural law, health care legislation, medical law, land legislation, taxes, customs, financial law, social law, business law, entrepreneurial activity, private property, banks.

Халқи тоҷик ва давлатдории тоҷикон таърихи чандинасра дорад, ки аз нимаи аввали ҳазораи I пеш аз милод, аз замонҳои пайдоиши давлатҳои Бохтар ва Суғд оғоз мешавад. Он вақт қаламрави Тоҷикистони ҳозира ба ҳайати давлатҳои гуногун дохил мешуд. Бо вуҷуди ин ҳама, тоҷикон, пеш аз ҳама, забон, ҳастӣ, фарҳанг, аъана, урфу одат, расму оин, арзишҳои ғайримоддӣ ва маънавии худ, эътиқоди хешро ба эҳёи давлатдории нави миллии ҳифз намуда, дар ниҳояти қор боиси ташаккули давлатдории тоҷикон дар ибтидои асри XX гардиданд¹.

Истиқлолияти давлатӣ неъматӣ бебаҳост, ки сарнавишти халқи мо ва ояндаи давлатдории миллиро муайян кардааст. Маҳз ба шарофати он мо имкон пайдо кардем, ки забон, фарҳанг, арзишу анъанаҳои миллии, низомии ҳуқуқии аз аҷдодони худ меросмондари эҳё ва боз ҳам инкишоф бахшем.

Омӯзиш ва ҷамъбасти гузаштаи таърихии халқи тоҷик умуман ва аз ҷумла таърихи инкишофи низомии ҳуқуқии нахустин давлатдории он на танҳо аҳаммияти тарбиявӣ, таърихӣ ҳуқуқӣ, балки аҳаммияти бузурги илмӣ, амалӣ ва сиёсӣ низ дорад.

Тавре аз таърихи халқи тоҷик маълум аст, аввалин сарчашмаи низомии ҳуқуқии давлатдории тоҷикон «Авесто» мебошад. Дар «Авесто» сохти ҳудудӣ маъмурӣ ва сиёсӣ ҳуқуқии 16 давлат, ки аз рӯи онҳо шоҳ Кави (дар «Авесто» унвони подшоҳони силсилаи қадимаи ориёӣ аст) давлатро идора мекард, хеле саҳеҳ ва равшан баён шудааст. «Авесто» китоби муқаддаси дини зардуштӣ буда, қадимтарин дин мебошад. «Авесто» сарчашмаи муҳим ва ягона барои омӯзиши ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ, низомии ҳуқуқӣ ва сохти давлатӣ, пеш аз ҳама халқи тоҷик ва баъдан халқҳои Осиёи Миёна, Эрон, Озғорбойҷон дар давраи тоисломӣ мебошад. Аз 21 китоби аслии «Авесто» ба мо танҳо 4 китоб расидааст, ки инҳоянд: 1. Ясна; 2. Яшт; 3. Виспарт; 4. Видевдат (Вандидот). Дар байни ин китобҳо «Вандидот» манбаи ҳуқуқии

¹Ниг.: Бобочон Ғафуров. Тоҷикон: таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – С. 231.

омӯзиши олимон мебошад. Ин китоб аз 22 боб иборат буда, дар он қонунҳои интишори зардуштҳои бостон, ҳуқуқҳои фардӣ ва иҷтимоии одамон, инчунин ҷойгоҳҳои нисбат ба ҳамдигар ишғолкардаи одамон дар ҷомеа, ахлоқ, мафҳумҳои ҷиноят ва ҷазо, рушди ҷисму рӯҳ, гигиенаи шахсӣ, табобат ва ҳуқуқҳои табиб, бунёди шахсе, ки ваъдаи ҷазо дода шудаанд, урфу одатҳои дафн ва назди мурда гузоштани сағ барои рондани арвоҳи нопок, таъом додани сағ, хушмуомила бо занон, вақти буридани мӯй ва нохунҳо, пок нигоҳ доштани он, дар бораи хурӯс, бедор кардани мардум аз ҷаҳолат, шифобахшии об, тарбияи кӯдак ва дигар масъалаҳоро, дар бар мегирад..

«Авесто»-ро метавон ҳамчун муқаддима бо тартиби масъалаҳои ҳуқуқӣ дар ду низом тавсиф кард:¹ 1. Муқаддима бо тартиби масъалаҳои ҳуқуқии хусусӣ; 2. Муқаддима бо тартиби масъалаҳои ҳуқуқии оммавӣ. а). Дар соҳаи ҳуқуқи хусусӣ ба ҳуқуқу уҳдадориҳо таваҷҷӯҳи махсус дода мешавад. Дар қонуни уҳдадориҳо қарз ҳамчун гуноҳи бузург эътироф шудааст. Шартнома шифоҳӣ баста мешуд ё ба савганд асос меёфт, инчунин вобаста ба ҳаҷмаш арзишҳои он тағйир меёфт. Тарафе, ки шартҳои шартномаро иҷро накардааст, уҳдадори муайяне дошт. Қарздоре, ки уҳдадориашро иҷро накардааст, дузд ҳисобида мешуд; б). Чӣ дар низоми ҳуқуқии қадим ва чӣ дар «Авесто»-расонидани зарари ҷисмонӣ масъалаи ҳуқуқи хусусӣ ҳисобида мешуд. Ҳамла аз ҷониби як нафар ба саломатии шахси дигар бо лату кӯб бо ҷӯб ҷазо дода мешуд - аз 5 то 90 зарба. Бо додани пул аз ин ҷазо халос шудан мумкин буд.

Дар «Авесто» як низоми муайяни ҷиноят ва ҷазо мавҷуд буд, ки дар адабиёти илмӣ онҳо ба чунин гурӯҳҳо чудо карда шудаанд: а) ҷиноятҳои зиддидинӣ, хурофоти динӣ, никоҳ бо намояндагони динҳои дигар, даҳризм. Иҷрои ваколатҳои шахсе, ки кохин нест; б) ҳаёти инсон ва арзиши он. Ҷиноятҳо бар зидди ҳуқуқи модар ва кӯдак: расонидани зарари ҷисмонӣ, ҳамла ва таҳдид, исқоти ҳамл ва ғ.; в) ҷиноятҳои зидди хайвонот (асосан нисбат ба сағҳо); г) ҷиноятҳои моликият, тамаъ, дуздӣ, фиреб; г) ҷиноятҳои зидди ҳамҷинсгарой, ифротгарой ва муносибатҳои

¹Барои тафсилоти бештар нигаред: Тахиров Ф.Т. Избранные труды. - Душанбе, 2024.- 999 с.; Азизкулова Г.С., Хакимова Н. История государства и права таджикского народа. - Душанбе, 2002, Книга 1. - 168 с.; Халиков А.Г. Правовая система зороастризма: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. - Душанбе, 2004. - 421 с.; Холиқзода А.Г., Шосаидзода Ш.Ш., Аминджонов А.Х., Соҳибзода М.С. Права в истории таджикского народа. Монография.- Душанбе: «ЭР-граф». 2022. -508 с.; Раҳимзода М.З. Правовая система Республики Таджикистан: формирование и проблемы (сборник статей).- Душанбе, 2024.- 328 с.; Бободжонзода И.Х. (Бабаджанов И.Х.), Анушервони И. Правовая система Республики Таджикистан в годы государственной независимости. // Журнал «Правовая жизнь» Юридический факультет Таджикского национального университета. – 2019. №1 (27). – С. 21-39.

ношоиста байни зану шавҳар, набудани ёрии байниҳамдигарӣ; д) ҷиноятҳои зидди табиат. Ҷазо барои ин ҷиноятҳо ҳукми қатл буд. Ҷазои ҷисмонӣ - аксаран бо асбобҳои гуногун задан (аспахих-ашатра, саравуш-чарана), зарбаҳои қувваи гуногун (асосан бо ду намуди асбоб то ҳазор маротиба), қасди хунин, рӯёнидани товони зарар - мақсади ҷазо поксозии гуноҳ ҳисоб мешуд. Дар таркиби ҷиноят нишондодҳои шоҳидон ҷои махсусро ишғол мекарданд. Ҷи дар низомҳои ҳуқуқии таърихӣ ва ҷи дар «Авесто» институти шиканҷа - «Ордалия» васеъ истифода мешуд. Хусусан, бо об шиканҷа кардан - аз оби ҷӯшон ҳалқаи тилло гирифтани, бо аланга шиканҷа кардан ва ғайра лозим буд.

Ҳатто дар ҳуқуқи римӣ, сарфи назар аз он ки кӯдаки дар батни модар буда ҳамчун шахси мавҷуда, ки қобилияти ба даст овардани ҳуқуқ ва уҳдадорихоро дорад, баррасӣ намешуд, ақидаи эътирофи он ҳамчун субъекти ҳуқуқи маданӣ вучуд дошт. Ҳуқуқшиносони римӣ қоидаеро муқаррар карданд, ки мувофиқи он кӯдаки ҳомилашуда, вале ҳанӯз таваллуднашуда дар ҳама ҳолатҳое, ки ба манфиатҳои он мувофиқат кунад, ҳамчун субъекти ҳуқуқ эътироф карда мешуд...¹

Қоидае, ки қобилияти ҳуқуқии кӯдак танҳо аз лаҳзаи таваллуди ӯ ба вучуд меояд ва ба шартӣ зинда таваллуд шудани ӯ дар ҳамаи давраҳои инкишофи давлати Рим риоя карда мешуд. Азбаски намоёндагони мактабҳои ҳуқуқии Сабиниён ва Прокуляний, танҳо лаҳзае, ки кӯдак бояд зинда ҳисобида шавад, яъне аз лаҳзаи садои аввалин гиряи ӯ ва ё аз лаҳзаи зоҳир шудани аломатҳои дигари зиндагӣ.

А. Г. Периханян қайд мекунад, ки дар қонунҳои Эрон, чун дар дигар низомҳои ҳуқуқӣ, дар давраи ҳомиладории модар, кӯдаки ҳомила қобили қобилияти ҳуқуқӣ доништа мешуд².

Муҳаққиқи низоми ҳуқуқии зардуштӣ Холиқзода А.Г. низ менависад, ки дар Авесто ҳуқуқи зиндагӣ ба ҷанин дар батни модар эътироф шудааст. Кӯдаки дар батни ҳомила бударо қонуни зардуштӣ ҳифз кардааст³: «Агар зан ё духтар ҳудаш аз шарм тифли ғайриқонунӣ ҳомилашударо исқоти ҳамл кунад, ҳудаш гунаҳкор мешавад, агар зан кӯдакро дар батни худ бикушад, гуноҳи қатли кӯдак ҳам бар души модар аст ва ҳам падар мешуд, зеро дар мавриди куштори қасдан».⁴

Ҳамин тавр, «Авесто» ва меъёрҳои ҳуқуқи мусулмонӣ ҳуқуқи зиндагонии кӯдакро ба таври равшан ҳифз мекунанд. «Авесто» ҳуқуқи кӯдакро ба зиндагӣ эътироф намуда, ба ӯ озодии таваллудро медиҳад, ки маънои қонунӣ гардонидани қобилияти ҳуқуқии кӯдакро дорад.

¹Ниг.: Римское частное право: Учебник. // Под ред. проф. И. Б. Новицкого и проф. И. С. Перетерского.- М., 1999. -С. 84.

²Ниг.: Периханян А.Г. Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды. - М., 1983.- С.5.

³Ниг.: Халиков А.Г. Гражданское право зороастризма (древнее право).- Душанбе, 2003. -С.34-35; Он же. Семейное право зороастризма (древнее право). Душанбе, 2003. С.54-58.

⁴Дар ҳамон ҷо.

Ҷолиб он аст, ки ҳатто дар он вақт бадбинии ҷамъиятӣ барои таваллуди ғайриқонунӣ (бе никоҳ) вучуд дошт. Қонунгузории Зардуштӣ ҷиддияти комили ин падидаро дарк мекард, аммо бо вучуди ин, ҳифзи кӯдакони таваллуднашударо ҳадаф гузоштааст. Қобилияти ҳуқуқии кӯдакони ҳанӯз таваллуднашуда на танҳо дар шакли эътирофи ҳуқуқи мавҷудият ҳифз карда мешуд, ғайр аз ин, дар «Авесто» ҳуқуқи онҳо дар бораи нигоҳубин, ғамхорӣ ва эҳтиёткорӣ пешбинӣ шудааст.

Аз ҷумла, қайд мегардад, ки: «Агар мард зани ҳомиларо ба таври бояду шояд дастгирӣ накунад ва ин ба кӯдак зиён расонида бошад, пас барои чунин ҷиноят мард ҷазо дода мешуд, ки ӯ қасдан куштор кардааст»¹. «Авесто» марду занро муваззаф кардааст, ки ба кӯдакони дар ҳомила бозэҳиёт муносибат кунанд. Ҳамин тариқ, дар ин ёдгории бостонӣ гуфта мешавад, ки ҳамаи шахсоне, ки ҳангоми таваллуди кӯдак дар наздикӣ қарор доранд, вазифадоранд, ки ба зан ёрӣ расонанд, ба зан ғамхорӣ кунанд ва барои солим таваллуд шудани кӯдак мусоидат кунанд². «Авесто» на танҳо исқоти ҳамро мустақиман манъ мекунад ва ё дигаронро муваззаф кардааст, ки бо модари кӯдак эҳтиёткорона муносибат кунанд, чунки рисолати қонунии ҳифзи кӯдаки ба дунёомадаро низ иҷро мекунад. Гузашта аз ин, зане, ки тифли мурда таваллуд кардааст, дар «Авесто» вайронкунандаи муқаддасот дониста шуда, аз ҳар чизи муқаддас дар канор гузошта мешудааст³. Ҷолиб он аст, ки эътирофи қобилияти ҳуқуқии кӯдаки ҳанӯз таваллуднашуда дар батни модар, зоҳиран, дар моҳи аввали ҳомиладорӣ оғоз мешавад.

Бе ифшои мафҳуми «ҳаёт» қонун (аз ҷумла қонуни маданӣ) онро тавассути ду тарафи муқобил, ки аз ҷиҳати биологӣ пешакӣ муайян кардан мумкин аст, муайян мекунад: таваллуд ва марг. Чунон ки маълум аст, мавқеи субъекти ҳуқуқ бо ҳолати лаҳзаи таваллуд алоқаманд аст, ки бо як ҳолати дутарафа хос аст: тифли навзод бояд зинда ва қобили ҳаёт бошад (гарчанде ки ягон санади меъёрии ҳуқуқи ин шартҳоро муқаррар накардааст). Ҳаёт пеш аз таваллуд аст. Таҳқиқоти ҳозиразамон дар соҳаи илми биология интуитсияи ахлоқи анъанавиро тасдиқ мекунад: ҳаёт аз лаҳзаи бордоршавӣ оғоз меёбад. Аз лаҳзаҳои аввали ҳаёт ҷанин барандаи хосиятҳои генетикии шахсе мебошад, ки бояд таваллуд шавад, танҳо ба он хос аст ва ба ҳеҷ каси дигар. Мо ҳамеша дар бораи ҳамон як фард сухан хоҳем кард, ки танҳо дар тамоми давраи мавҷудияти худ тағйир меёбад⁴.

¹Ниг.: Халиков А.Г. Семейное право зороастризма (древнее право). -Душанбе, 2003.- С. 54-58.

²Ниг.: Дар ҳамон ҷо.

³Ниг.: Дар ҳамон ҷо.

⁴ Муфассалтар ниг.: Бабаджанов И.Х. Жизнь и смерть человека как институционально-правовые категории (теоретико-аксиологический и частно-правовой анализ): дисс... на соис. уч. степ. док. юрид. наук.- Душанбе, 2014. — 369 с.; Декларация Каирской встречи на высшем уровне по вопросам прав человека в религии ислама //Бюллетень ОБСЕ/БДИПЧ. 1997. Т. 5.- № 2.- С. 16.; Маленна М.Н. О

Ҳуқуқшиносон, табибон ва файласуфон ба таври анъанавӣ ҳуди ҳаётро ҳамчун эмбриогенез, яъне мавҷудияти биологӣ муайян мекунанд. Аз ин рӯ, ҳулосаи умумӣ чунин ба назар мерасад, ки баробари пайдоиши ҳаёт ҳуқуқи субъективии дахлдор низ пайдо мешавад. Аммо чунин ҳулосаи одӣ аз он сабаб тасдиқи одии ҳудро намеёбад, ки мубоҳиса дар бораи лаҳзаи пайдоиши ҳаёт дар тури ҳазорҳо сол қатъ нашудааст. «Фосилаи» хеле назарраси давраи байни бордоршавӣ ва таваллуд баҳсхоро дар бораи лаҳзаи пайдоиши ҳаёти мустақили ҳудинкишофёбанда ва аз ин рӯ, дар бораи субъекти нави ҳуқуқ ба миён меорад. Ба ин муносибат Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – КМ ҶТ) ба пайдоиши ҳаёти инсон такони нав бахшид. Ҳоло «Ҳаёти инсон аз лаҳзаи бордоршавӣ дар батни модар то марги ӯ ҳифз мешавад» (қисми 1 моддаи 232 КМ ҶТ)¹.

Давраи дигари инкишофи низоми ҳуқуқии ниёгон давлат ва ҳуқуқи Сомониён мебошад. «Омӯзиши таҷрибаи Сомониён дар ташкили давлати мутамарказ ва омӯхтани сабақҳои таърихӣ он, - қайд кард Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, - барои кишварҳои ҷавони Осиёи Марказӣ, ки пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ ташкил ёфтаанд, хеле муфид буда метавонад. Ин дарсҳо барои Тоҷикистони муосир ниҳоят муҳиманд. Омӯзиши ин масъала пеш аз ҳама барои баҳодиҳии дурусти гуногунии на танҳо падидаҳои ҳуқуқӣ, балки равандҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва динӣ фарҳангии бо онҳо алоқаманд зарур аст, ки саҳми даврони Сомониёнро дар тамаддуни умумибашарӣ, аз ҷумла дар соҳаи ҳуқуқ муайян кардааст»².

Рушди имрӯзаи ҷомеа ва давлати тоҷикон, роҳи ташаккули давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ ва дунявӣ, равишҳои нави таҳқиқи падидаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла проблемаҳои таърихӣ ҳуқуқӣ таҳқиқи илмӣ мафҳумҳои зиёде ва таҳлили нави маводи ҳуқуқиро, ки низоми ҳуқуқии давлати Сомониёнро инъикос менамояд, тақозо менамояд. Ин давра дар таърихи инкишофи давлат ва ҳуқуқи асримиёнагии тоҷикон саҳифаи дурахшонест. Асарҳои олимон, ки дар ду даҳсолаи охир ба вуҷуд омадаанд, инчунин маъхазҳои дастхатҳои кашфшуда низ, таҳлили бодикқат ва баҳои ҳолисонаро талаб мекунанд.

Давлати Сомониён ба ғайр аз меъёрҳои «Авесто» меъёрҳои ёдгориҳои дигари ҳуқуқӣ, аз ҷумла Кодекси Сосониён, Талмуди Бобул ва Кодекси Ишбохта низ дошт. Инҳо ёдгориҳои ҳуқуқии ҷамъиятҳои зардуштӣ, яҳудӣ ва насронии давлати Сомониён мебошанд. Ин

праве на жизнь // Советское государство и право. - 1992. - № 2. - С. 50-59; Малеина М. Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. - М.: МЗ Пресс, 2000. – 244 с.

¹Ниг.: Кодекси маданияи ҶТ аз 24 декабри соли 2022, № 1918. [Матн] – Душанбе, “Истиқлол-2019”, 2024. – 671 с.

²Ниг.: Раҳмон Э. Выступление на международном семинаре "Вклад Саманидов в культурное наследие Центральной Азии. // Народная газета. - 1998, - 26 июня.- С. 2.

ҷамоатҳои динӣ аз низомҳои ҳуқуқии худ ва мустақилияти худ дар қаламрави юрисдиксия бархурдор буданд. Олими маъруф А.Г. Периханиян дар ҳалли масъалаҳои амали меъёрҳои ин манбаъҳо саҳми калон гузоштааст. Дар асарҳои худ ӯ се кодекси дар боло зикршударо таҳлил намуда, меъёрҳои ҳуқуқии онҳоро аз рӯи институтҳои ҳуқуқӣ тасниф кардааст¹.

Аз сабаби он, ки давлати Сомониён аслан теократӣ ва ислом ҳамчун дини давлатӣ эътироф карда мешуд, албатта, ҳуқуқи исломӣ дар низоми ҳуқуқии Сомониён мавқеи бартариро ишғол мекард². Эълони ислом ба унвони дини давлатӣ ё шариат, ҳамчун асоси қонунгузорӣ метавонад маънои ато кардани вижагиҳои теократиро дошта бошад.

Ҳамин тариқ, Қуръон ҳамчун ваҳии Худо ва аз ҷониби паёмбараш Муҳаммад (с) «шунид» ва суннат («суннати муқаддас»), ки аз ҳадисҳои зиёд (ҳадис) дар бораи кирдор ва гуфтаҳои худи Муҳаммад (с) иборат аст, категорияи аввали сарчашмаҳои низоми ҳуқуқии мусалмононро ташкил медиҳанд. Дар амал татбиқи Қуръон ва суннат тавассути рушди таълимоти онҳо дар асарҳои бузургтарин фақиҳҳои мусалмон сурат гирифтааст. Дар натиҷа маълум мешавад, ки қозӣ ҳоло на бо дастурҳои Қуръон ва суннат, балки ба тафсири мазҳабӣ ҳидоят шудааст. Азбаски дар адабиёт нисбат ба мафҳуми «ал-фиқҳ» бархӯрд ва таърифҳои хеле гуногун вуҷуд дорад, муаллиф ба ҳулосае меояд, ки шариат ҳамчун асоси ақидавӣ ва ҳуқуқии ал-фиқҳ боқӣ мемонад, ки ҳамчун тафсири меъёрии на танҳо шариат, балки тамоми сарчашмаҳои низоми ҳуқуқии мусулмонӣ низ амал мекунад. Бо ин равиш робитаи байни Қуръон ва суннаҳо, ки номи шариатро гирифтааст, бо сарчашмаҳои минбаъдаи ислом ва умуман бо низоми ҳуқуқии он канда намешавад³.

Ҳамин тариқ, ал-фиқҳ ҳам қонун ва ҳам фиқҳи ислом буда, бо мафҳуми низоми ҳуқуқи исломӣ ё мусулмонӣ мувофиқат мекунад. Дар ин маврид ал-фиқҳ бо дарназардошти мавҷудияти самтҳо ва мазҳабҳои мухталифи ислом ба маънои васеъ низоми ҳуқуқии мусулмонӣ (ё исломӣ) дар маҷмӯъ ва ба маънои танг - мувофиқи равияҳои ислом, масалан, дар суннат метавонад ҳанафӣ, моликӣ, шофеӣ ва ҳанбалӣ бошад⁴. Шоха ва институтҳои асосии низоми ҳуқуқии давлати Сомониён инҳо буданд: - ҳуқуқи давлатӣ; -ҳуқуқи маданӣ; -

¹Муфассалтар нигаред: Азимов Ш. Государство и право Саманидов: дисс. канд. юрид. наук. -М.; Сталинабад, 1953.- 391с.; Ганбаров С.Т. Политические и правовые идеи в Авесте: Автореф. дисс. канд. юрид. наук.- Баку, 1992. - 14 с.; Буриев И.Б. Действие мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII- начало XX вв.): Автореф. дисс. канд. юрид. наук.- Душанбе, 1998. -20 с.

²Ниг.: Сафаров И.Д. Правовая система государства Саманидов (IX-X вв.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. -Душанбе, 1998.- 195 с.

³Дар ҳамон ҷо.

⁴Дар ҳамон ҷо.

қонунгузории замин ва об; - ҳуқуқи оила ва мерос; - қонуни ҷиноятӣ; - қонуни мурофиавӣ.

Давлати Сомониён як низоми ҳуқуқии хеле ҷолиб ва нотақрор дошт, ки бо вучуди ин, он кам омӯхта шудааст ва тақрибан дар адабиёт фаро гирифта нашудааст. Дар ин ҷо масъалаи давомнокии меъёр ва институтҳои ҳуқуқии тоисломӣ дар низоми ҳуқуқии Сомониён аҳаммияти калон дорад. Барои исботи ин меъёрҳои ҳуқуқии дар «Авесто» мавҷудбударо бо меъёрҳои шабеҳи низоми ҳуқуқии Сомониён муқоиса кардан¹ лозим аст. Дар ин замина аз эълумияи Куруши Бузург ёд накардан мумкин нест. Дар Эълумияи худ Куруши Бузург барои барҳам додани ғулумӣ ва озодии дин суҳан мегӯяд².

Дар ин давра Кодекси Қонунҳои Сосониён аҳаммияти калон дорад. Кодекси қонунҳои Сосониён яке аз муҳимтарин ёдгориҳои ҳуқуқии давраи аввали асримиёнагии ниёғони мо мебошад. Маҷмуаи қонунҳо дар замони ҳукмронии сулолаи Сосониён навишта шуда, ягона ёдгории ҳуқуқии он давра мебошад. Муқаррароти моддӣ ва мурофиавии дар он мавҷудбуда имкон медиҳад, ки муносибатҳои ҳуқуқие, ки дар империяи Сосониён вучуд доштанд, муайян ва ба низом дароварда шаванд. Дар таҳқиқоти мазкур дар асоси муқаррароти Қонунҳои Сосониён, ҷойгоҳи ёдгории ҳуқуқӣ дар ҳуқуқи ибтидоии асримиёнагии Эрон, муносибатҳои моддӣ дар мисоли институтҳои ҳуқуқи уҳдадорӣ бо тақсимои қисмҳои умумӣ ва махсус, ақидаҳо дар бораи низоми судӣ, вазъи ҳуқуқии иштирокчиёни мурофиаи судӣ, тартиби баргузории мурофиаи судӣ, далелҳо ва исботи он дар Кодекси ибтидоии ҳуқуқшиносӣ дастрас мебошанд. Фарҳанги ҳуқуқии давраи Сосониён, ки хеле инкишоф ёфта буд, бо намунаҳои шабеҳи тамаддун ва фарҳанги қадим ва муосир муқоиса карда мешавад³.

Дар ҷаҳони муосир бо вучуди инкишофи прогрессивии ҷомеа дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёт дин нақши танзимкунандаи ҳудро тамом накардааст. Меъёрҳои динӣ то ин ё он дараҷа ба муносибатҳои иҷтимоии тамоми давлатҳои ҷаҳони муосир таъсир мерасонанд. Дар ин бобат динҳои ҷаҳонӣ, ки исломро дар бар мегиранд, ки бузургтарин низоми ҳуқуқии диниро ташкил додааст, ки дар бисёр давлатҳо амал

¹Барои тафсилоти бештар нигаред: Сафаров И.Д. Асари ишорашуда. - 195 с.

²Барои тафсилоти бештар нигаред: Таҳиров Ф.Т., Холиқзода А.Ғ. Эълумияи Куруши Бузург ҳамчун аввалин сарчашмаи таърихӣ оид ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон. Ҳуқуқи инсон: таърих, назария, амалия // зери таҳ., доктори илмҳои ҳуқуқ Диноршоев А.М. ва доктори илмҳои ҳуқуқ Азиззода У.А. - Душанбе, 2016. - С. 9-19.; Холиқзода А.Ғ., Шосаидзода Ш.Ш., Аминҷонов А.Х., Соҳибзода М.С. Ҳуқуқ дар таърихи халқи тоҷик. Монография. Душанбе: «ЭР-граф». 2022. -508 с.

³ Ниг.: Холиқзода А.Ғ., Шосаидзода Ш.Ш., Аминҷонов А.Х., Соҳибзода М.С. Ҳуқуқ дар таърихи халқи тоҷик. Монография.- Душанбе: «ЭР-граф». 2022. -508 с.; Аминҷонов А.Х. Хусусиятҳои ташаккул ва инкишофи институтҳои асосии оилавӣ-ҳуқуқӣ дар таърихи ҳуқуқи халқи тоҷик: давраи ҳуқуқи зардуштӣ ва мусулмонӣ. Автореф. дисс. барои дарёфти дараҷаи илмӣ н.и.ҳ. - Душанбе, 2018.- 54 с.

мекунад, нақши махсус мебозанд ¹. Низоми ҳуқуқи мусулмонии кишварҳои Шарқи Наздик, Африқо, Осиё (Индонезия, Сомали, Эрон, Ироқ, Судон, Сурия, Покистон, Арабистони Саудӣ, Афғонистон ва ғ.), яъне он давлатҳоеро дарбар мегирад, ки дини расмиашон ислом аст². Ин дин як равияи ахлоқӣ ва идеологӣ буда, барои одамоне, ки ба доғмаҳои динӣ пайравӣ мекунанд, як тарзи зиндагии мардумро ташкил медиҳад.

Тавре ки маълум аст, ислом дар байни арабҳо пайдо шудааст, ки яке аз сокинони бумии семитии Арабистон буданд. Дар оғози асрҳои 6-7 қабिलाҳо дар Арабистон мазҳабҳои динии худро доштанд, ки ин ба муттаҳидшавии ин қабिलाҳо дар як кишвар монеъ мешуд.

Дар асри 7 дар Арабистони Ҷанубӣ ҷунбиши ҳанифӣ, яъне воизони паёмбар ба вуҷуд омад. Онҳо даъват карданд, ки ибодати бутпарастии худоҳои гуногун ба манфиати як худои нави араб рад карда шавад³. Асосгузори дини нав, паёмбар Муҳаммад (с) буд, ки пайғамбари асосии он гардид. Дар аввал, дар Макка, ки Муҳаммад дар он ҷо мавъиза мекард, таълимоти нав бо муқовимат рӯбарӯ шуд ва ин ӯро маҷбур кард, ки ба Мадинаи ҳамсоя кӯчад. Даре нагузашта, аксарияти аҳоли ба сафи пайравони ӯ дохил шуданд. Сипас, тамоми Арабистони Ҷанубу Ғарбӣ ба нуфузи ҷомеаи исломӣ итоат карданд. Дар баробари инкишофи ин дин давлатдории араб ба вуҷуд омад ва инкишоф ёфт. Дар ибтидои асри 7 дар ҳудуди паҳншавии ислом империяи калонтарин Хилофати Араб ба вуҷуд омад.

Л.Р. Сюкияйнен қайд мекунад, ки шариат ё аш-шариат, ки аз арабӣ тарҷума шудааст, маънояш «роҳи рост, дуруст» аст ва сарчашмаи асосии диниест, ки рафтори мӯъминонро аз таваллуд то марг танзим мекунад. Шариат аз ду қисм иборат аст: илоҳият – ақида ва ҳуқуқ – фикҳ. Ҳамин тариқ, ҳуқуқи мусулмонӣ зеринзоми маҷмуи ягонаи танзими иҷтимоӣ ва меъёрӣ мебошад, ки асоси онро меъёрҳои динӣ ташкил медиҳанд⁴.

Дар ҳуқуқи мусулмонӣ меъёрҳое, ки диншиносон - ҳуқуқшиносон дар ҷараёни тафсир ҳангоми бартараф намудани камбудии қонун таҳия намудаанд, нақши муҳим мебозанд. Бояд гуфт, ки ҳуқуқшиносони мусалмон (фақиҳ) аз он бармеоянд, ки сарчашмаҳои муқаддас ба ҳама саволҳо посух доранд ва вазифаи онҳо танҳо ба дарёфти ин посухҳо вогузор шудааст.

¹Барои тафсилоти бештар нигаред: Рассказов Л.П., Кангезов М.Р. Мусульманское право, как разновидность религиозного права //Общество и право. -2010, №1, -С. 24.

²Ниг.: Рассказов Л.П. Теория государства и права: углубленный курс.- М.: РИОР, ИНФРА-М, 2015.- С. 512.

³Ниг.: Пиотровский М.Б. Пророческое движение в Аравии VII в. Ислам. Религия, общество, государство. Сб. статей. - М., 1984, -С. 19.

⁴Ниг.: Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право.- М., 1986. - С. 55.

Дар робита ба ин Дэвид Р., дуруст қайд мекунад, ки барои ҳуқуқшиносони мусалмон сухан танҳо масъалаи тафсир буд, на дар бораи эҷоди қонун, балки дар амал, дар асоси Қуръон ва суннат, онҳо тавонистанд як низоми қонуни хеле муфассалро, ки асосан аз меъёрҳои казуалӣ иборатанд, таҳия кунанд¹. Ҳамаи ин боиси пайдоиши мактабҳои гуногуни тафсир гардиданд, ки ба эҷоди бисёр равияҳои аз ҷиҳати идеологии ба ҳам душманонаи мусулмонӣ мусоидат намуд. Тарафдорони ин равияҳо ҳаммаслакони худро бовар мекунонанд, ки равияҳои дигар дурӯғанд. Бештар аз ҳама равияҳои исломро аҳли суннат намояндагӣ мекунанд, ки масъалаи пайравӣ аз суннати паёмбар Муҳаммад (амал ва изҳороти ӯ)-ро дар мадди аввал мегузоранд. Баъдтар дар суннат мисолҳо аз ҳаёти дигар халифаҳои солеҳ (Абубакар, Умар, Усмон, Алӣ) дохил шудан гирифт. Ҳамин тариқ, сунниҳо касоне ҳастанд, ки ба роҳи паёмбар ва наздиктарин халифаҳои ӯ пайравӣ мекунанд. Сунниҳо мазҳабҳои гуногун доранд, ки дар байни онҳо ҷаҳор мазҳаби илоҳӣ ва ҳуқуқӣ (мазҳабҳо) фарқ мекунанд: моликӣ, шофеъӣ, ҳанафӣ ва ҳанбалӣ. Ин мактабҳо дар асрҳои VIII - IX ба вучуд омадаанд. Бо вучуди ин, онҳо то имрӯз нуфузи худро гум накардаанд. Муассисони онҳо уламои маъруф-имомони ҳуқуқ (Абу Ҳанифа, Молик бани Анас, Аш-Шофиъӣ, Бану Ҳанбал) буда, мактабҳо ба номи онҳо гузошта шудаанд.

Мазҳаби ҳанафӣ (асосгузор Абу Ҳанифа). Ин мактаб паҳншавии васеътаринро гирифтааст. Ҳанафӣҳо қиёсо – ҳалли масъалаҳои ҳуқуқӣ бо қиёс – усули асосии тафсир медонанд. Ғайр аз ин, тарафдорони ин мактаб ба сифати яке аз сарчашмаҳои ҳуқуқ истифода бурдани ҳуқуқи одатиро (адат) мебошанд. Ҳадди ақал сеяки мусулмонони суннимазҳаб ҷонибдори ин равияанд.

Имрӯз қонунгузории Тоҷикистон ҳамин мавқеъҳои ҳуқуқиро ба хусус дар ҳалли масъалаҳои ҳуқуқӣ хусусӣ ба мерос гирифта, қиёс ва танзими баҳсҳо аз рӯйи қиёс эътироф кардааст. Масалан, дар мавридҳои, ки муносибатҳо бевосита бо қонунҳо ё созишномаи тарафҳо танзим нашудаанд ва барои чунин муносибатҳо одати муомилоти корӣ вучуд надошта бошад, азбаски ин ҳилофи моҳияти онҳо набошад, меъёри қонунгузории мадания, ки муносибатҳои шабехро танзим мекунад (қиёси қонун) истифода мешавад. Дар сурати имконнопазирии истифодаи қиёси қонун дар ҳолатҳои дар боло зикргардида, номумкин будани истифодаи қиёси қонун дар ҳолатҳои зикргардида, ҳуқуқу уҳдадорихои тарафҳо бо назардошти асосҳои умумию моҳияти қонунгузории маданӣ ва талаботи бовиҷдонӣ, оқилӣ ва адолат муайян

¹Ниг.: Дэвид Р. Основные правовые системы современности.- М., 1988. - С. 387-394.

карда мешаванд (қиёси ҳуқуқ) (моддаи 6 Кодекси маданияи ҚТ) муайян карда мешаванд.

Дар замонҳои қадим қаламрави мо пайванди марказии Роҳи бузурги абрешим, макони робитаи ғаболӣ Шарқ ва Ғарб, буддой, зардуштӣ, маниҳейӣ, насронӣ ва ислом, таъсири мутақобилаи фарҳангҳои Шарқу Ғарб, бисёр забонҳо ва миллатҳо буд. Арзишҳои динию маънавӣ, маърифатӣ, давлатию ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ дар тарзи ҳаёти аҳоли мавқеи муҳимро ишғол кардаанд.

Чунон ки дар боло зикр гардид, аз маъхазҳо маълум аст, ки то омадани арабҳои мусулмон халқҳои минтақаи мо аз китоби муқаддаси зардуштӣ – «Авесто» раҳнамоӣ мекарданд ва аз афташ, зери таъсири қонунҳои шоҳ Хаммурапӣ қарор гирифтаанд. Ҳахоманишиҳо¹ ақидаҳои сиёсӣ ҳуқуқии Афлотун, Арасту, меёрҳои ҳуқуқии сиёсати эллини (полис-давлатҳо), салтанатҳои Юнону Бохтар ва Парфия, Империяи Кушониён, пайравӣ мекарданд. ҚТ таҷрибаи асримиёнагии рушди давлатдорӣ Сомониён, Қарахониён, Ғазнавиён, Салҷуқиён, Хоразмшоҳоро дар бар мегирад².

Хусусияти намоёни инкишофи таърихӣ аҷдодони халқи мо дар давраи қадим ва асрҳои миёна таъсир ва таъсири мутақобила бо анъанаҳои фарҳангӣ ва ҳуқуқии на танҳо Чин, Ҳиндустон, Юнон, Рум, Византия, балки инчунин ҳуқуқи Ассурӣ-Бобилӣ, Ҳахоманишиён буд.

Тавре ки қаблан гуфта шуд, ислом барои халқҳои Шарқ ҳамчун муттаҳидкунандаи фарҳангҳо, анъана ва расму оинҳои гуногун нақши муҳим бозида, ба омезиш ва ғанӣ гардидани фарҳанги мардум, инчунин дар заминаи тамаддуни мусулмонӣ ташаккули фарҳанг ва халқҳои нав мусоидат кардааст. Дар таърихи ҳуқуқии халқҳои Мовароуннаҳр давраи нав аз асри VIII оғоз ёфтааст. Ин ба ҷорӣ шудани ислом ва шариат дар Тоҷикистон бо анъанаҳои ғании динӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқии он вобаста буд. Шариат на танҳо ҳамчун низоми динию ҳуқуқӣ амал мекард, балки маҷмуи ниҳодҳои буд, ки ҳаёти иҷтимоӣ маънавиро фаро гирифта, ба анъанаҳои таърихӣ, фарҳангӣ, миллий ва ҳуқуқӣ, андешаҳои ахлоқии одамон ва тарзи зиндагии онҳо таъсири амиқ мерасонид.

Дар Мовароуннаҳр муносибатҳои маданӣ, замин, оила ва никоҳ, мерос, яъне тамоми масъалаҳои ҳуқуқи хусусиро меёрҳои ҳуқуқи мусулмонӣ мазҳаби ҳанафӣ танзим мекарданд. Парвандаҳои ҷиноятӣ низ дар асоси ҳамин меёрҳо ҳал карда шуда, муҳофизаҳои судӣ бо ҳамин низом ба роҳ монда мешуданд. Илова бар ин, шариат меёрҳои

¹Барои тафсилот нигаред: Халиков А.Г. Правовая система зороастризма: дисс... на соиск. уч. ст. док. юр. наук.- Душанбе, 2004, 421с.

²Муфасссалтар нигаред: Халиков А.Г. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон.- Душанбе, 2002, Қисми 1.- С. 61.

зиёди урфу одатҳои маҳаллӣ, яъне муқаррароти анъанавии халқҳои Мовароуннаҳрро, ки номи умумии «одат»-ро гирифтааст, аз худ кардааст¹. Дар Мовароуннаҳр ислом ва шариат дар асоси бо анъанаҳои ғании фарҳангӣ ва ҳуқуқӣ ворид карда шудааст. Аз он вақт инчониб, ҳамкориҳои чандинасраи онҳо оғоз ёфтааст, ки унсурҳои тамаддун ва ҳуқуқи Шарқи Наздикро бо анъанаҳои фарҳангӣ ва ҳуқуқии маҳаллӣ фаро гирифтааст. Умумияти низомҳои ҳуқуқӣ, инчунин дар қабатҳои таърихӣ як низомӣ дигар, дар ҳамзистӣ ва ҳамкориҳои онҳо зоҳир мешавад. Ҳамин тариқ, институти қозиҳо (кадиҳо), ки хоси ҳуқуқи мусулмонӣ аст, аз ҳуқуқи Византия сарчашма мегирад².

Татбиқи шариат дар ҳаёти амалӣ танҳо бо таҳияи ҳуқуқӣ, ба низом даровардан ва тавзеҳи он аз ҷониби ҳуқуқшиносони донандагони фикҳи мусулмонӣ имконпазир аст. Ҳуқуқшиносон - донандагони фикҳ дар таълифотҳои худ кӯшиш мекарданд, ки меъёрҳои шариатро ба шароити маҳаллӣ мутобиқ созанд. Барои халли як масъала дар асоси шариат, қозиҳо, чун қоида, на ба ҳуди Қуръон ё суннат, балки ба яке аз он китобҳо ё маҷмуаҳои мурочиат мекарданд, ки дар ин ё он давлат муътабар доништа мешуданд. Судяҳо ва дигар рӯҳониёне, ки дар ҳалли парвандаҳои мушаххаси ҳуқуқӣ аз шариат истифода мекарданд, бояд ба ин китобҳо ё маҷмуаҳои мурочиат мекарданд, на ба сарчашмаҳои асосии ҳуқуқи мусулмонӣ. Аз ин лиҳоз, осори фақеҳҳои Мовароуннаҳр сарчашмаи қонуни ҷорӣ буд³.

Мазҳаби асосии ҳуқуқии суннӣ дар Мовароуннаҳр ҳанифӣ буд. Тоҷикистон яке аз марказҳои асосие буд, ки мазҳаби ҳуқуқи ҳанифиро инкишоф додааст. Дар Бухоро, Самарқанд ва дигар шаҳрҳои муассисаҳои таълимии мусулмонӣ – мадрасаҳо таъсис дода шуданд, ки фақеҳҳои мусулмониро тайёр мекарданд.

Фақеҳҳои Мовароуннаҳр ба асарҳои марбут ба ҳуқуқи мусулмонӣ, ки қаблан эҷод шудаанд, рӯ оварда, дар рушди таълимот ва пешрафти мазҳаби ҳанафӣ шариат саҳми арзанда гузоштаанд. Онҳо ҳамчун мутахассиси ҳуқуқи мусулмонӣ, муфассирони Қуръон, гирдоварандагони ҳадис, фикҳ ва муҳаддис, ки дар ҷаҳони ислом маъруфият пайдо кардаанд, ба майдон баромаданд. Асарҳои онҳо ба

¹Муфассалтар нигаред: Усманов О.У. Гражданское право дореволюционного Таджикистана. - Душанбе, 1972; Он же: Становление советского гражданского права в Таджикистане. - Душанбе, 1973; Тахиров Ф.Т. Становление советского права в Таджикистане. - Душанбе, 1987; Он же: Развитие права в Таджикистане. - Душанбе, 1994 (на таджикском языке); Он же: Правовая система дореволюционного Таджикистана. - Душанбе, 1998.

²Барои тафсилоти бештар нигаред: Буризода И.Б., Одиназода Р.С. Судебные и квазисудебные институты в истории таджикской государственности. // Отв. редактор проф. В.Е. Чиркин. - Душанбе: Ирфон, 2018. - 336 с.

³Барои тафсилоти бештар нигаред: Керимов Г.М. Шариат: Закон жизни мусульман. Ответы Шариата на проблемы современности. - СПб.: "Издательство "ДИЛЯ"", 2009. - 512 с.

рушди фарҳанг ва фикҳи мусулмонӣ таъсири назаррас расонидааст¹.

Низоми ҳуқуқии шуравии ҶТ ба манфиатҳои иқтисодиёти нақшавии фармонфармоию маъмурӣ хизмат карда, плюрализми сиёсиро ба эътибор нагирифта, монополияи як ҳизбро тасдиқ мекард ва ба дараҷаи баланди идеологӣ буд. Ғайр аз ин, мақоми қонунгузории ҷумҳурӣ фақат қонунҳои иттифоқӣ ё Россияро, қарорҳои ҳизб ва ҳукумати марказиро нусхабардорӣ мекард. Бисёр қонунҳо аслан қолабӣ буда, аз шароити воқеӣ ҷудо буданд, баъзан ба хусусияту анъанаҳои миллӣ, ба манфиатҳои халқҳои ҷумҳурияҳои иттифоқӣ муҳолиф буда, ба соҳибхитӣҳои он ҳалал мерасонданд. Дар муносибатҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ бошад, ҶТ дар дохили лагери сотсиалистӣ баста буд ва дар ҳақиқат ба ҷомеаи ҷаҳон дастрасии озод надошт ва ҳамчун субъекти баробарҳуқуқӣ ҳуқуқӣ байналмилалӣ баромад намекард.

Дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX як воқеаи бузурги таърихӣ рӯй дод ва давлати ИҶШС пароканда шуд. Ба ҳамаи ҷумҳурияҳои миллӣ, ки ба ҳайати ИҶШС дохил буданд, аз ҷумла ба Тоҷикистон имконият пайдо шуд, ки давлатдорӣ миллии худро барпо кунанд.

Барои барпо намудани давлати нав, пеш аз ҳама, асосҳои назариявии онро дарк кардан лозим буд. Дар сохтмони давлати миллии демократӣ ба ҷои таълимоти анъанавии марксистӣ-ленинӣ дар бораи давлат ва ҳуқуқ, ба монанди ҳуқуқи фитрӣ, тақсимои ҳокимият ва умуман демократия комёбиҳои назарияҳои пешқадамро ба кор бурдан лозим буд. Дар баробари ин ба комёбиҳои миллии худ дар таърихи давлату ҳуқуқ таъкид кардан лозим буд.

Тоҷикистон яке аз аввалинҳо шуда ҳадафи худ ба даст овардани соҳибхитӣҳои давлатиро эълон кард. Ин аввалин ҷумҳурии собиқ Иттиҳоди Шуравӣ буд, ки шакли идораи президентиро ҷорӣ кард ва 24 августи соли 1990 ҶТ бо роҳи озошта ва бо роҳи парламентӣ истиқлолияти давлатии худро эълон кард. Истиқлолияти давлатӣ дар ҳуҷҷати «Эълонияи соҳибхитӣҳои Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон» ба таври қонунӣ сабт гардид. Аммо Тоҷикистон танҳо 9 сентябри соли 1991 дар иҷлосияи ғайринавбатии Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати 12-ум истиқлолияти давлатии худро расман эълон кард ва соҳибхитӣҳои ҳақиқии давлатӣ гардид. Дар Эълония таъкид шудааст, ки парлумони кишвар дар асоси меъёрҳои байналмилалӣ, принсипҳои ҳифзи ҳуқуқ ва иродаи мардум тасмим гирифт, ки давлати соҳибистиқлоли тоҷиконро таъсис диҳад.

Дар сарзамини бостонии Сомониён, дар Шарқ, дар ҳуди маркази Осиёи Миёна ба вуҷуд омадани аввалин давлати дунявӣ демократию

¹Ниг.: Чиркин В.В. Мусульманская концепция права (Мусульманское право) структура и основные институты. - М., 1984. – С. 65.

ҳуқуқбунёд дар таърихи халқҳои Тоҷикистон саҳифаи нав кушод ва ин воқеаро қувваҳои тараққиқарвар ҳамчун падидаи таърихӣ дарк намуда, аз тарафи онҳо дастгирӣ шуд. Аммо бояд гуфт, ки аз рӯзҳои аввали мавҷудияти ҷумҳурии ҷавони демократӣ қувваҳои зичи дин низ бедор шуданд, ки бо суръат инкишоф ёфта, пешниҳоди эълон кардани ҷумҳурии исломиро пешниҳод карданд. Бисёр иттифоқу иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ба вучуд омаданд, ба монанди «халқчиён», «демократҳо», «растохезҳо», «исломичиён», ки онҳо низ барномаҳои нопухтаи худро барои бунёди ҷомеа ва давлати нав пешниҳод мекарданд. Ин нерӯҳо Тоҷикистонро ба ҷанги шаҳрвандӣ ҷалб карда буданд, ки давлати соҳибистиқлоли тоҷикон дар остонаи тақсимшавӣ ва nobудшавӣ қарор дошт. Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ фаъолияти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ, инчунин мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва қувваҳои амният комилан фалаҷ шуда буданд. Сохти сиёсӣ ва иқтисодию иҷтимоии мамлакат ба кулӣ хароб шуда, моликият талаву тороҷ гардида буд. Миллионҳо нафар бо таҳдид ба ҳаёт ва саломатии худ Тоҷикистонро тарк карда, ба Афғонистони ҳамсоя ва дигар кишварҳои ИДМ гуреза шуданд.

Дар ин вазъияти ниҳоят ҳасосу вазнини сиёсӣ иқтисодии Тоҷикистон пеш аз ҳама сулҳу ризоияти шаҳрвандон зарур буд. Дар ин сарнавишти таърихӣ, пеш аз ҳама шахсе - пешвои миллат лозим буд, ки тамоми қувваҳои пешқадами ҷомеаро муттаҳид карда, чораҳои қатъӣ андешида, ба давлат роҳбарӣ карда тавонад. Чунин шахсият, Эмомалӣ Раҳмон ба саҳифаи таърих ҳамчун сарвари давлати тоҷикон ба миён омад, ки баъдан Президенти ҶТ интиҳоб шуд¹. Вай вазъияти ҷумҳурӣ, иқтисодиёт, сиёсат ва ҳаёти маънавии онро ҳамчун сиёсатмадор хуб медонист. Ӯ ҳамчун ислохотсози бузурги замони мо принсипу идеяҳои асосии худро далерона ба миён гузошт, ки мақсад аз он дигаргунсозии куллии ҷомеа ва давлат мебошад. Вай дар як муддати кӯтоҳ тавонист тамоми нерӯҳои солими демократии ҷомеаро дар атрофи худ муттаҳид намуда, ба ҷанги шаҳрвандӣ хотима бахшад ва миёни тоҷикон сулҳу осоишро ба вучуд оварад ва бо ҳамин роҳ рушд ва сохтмони осоиштаи

¹Эмомалӣ Раҳмон соли 1992 дар Иҷлосияи шонздаҳуми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳбари давлат интиҳоб шуд. Барои саҳми арзандааш дар бунёди давлати соҳибистиқлол, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва иҷтимоӣ, пешгирии пошхӯрии миллат, аз байн рафтани давлат ва наҷоти мардум аз ҷанги шаҳрвандӣ, ки дар рушди сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, фарҳангӣ ва таърихӣ давлати соҳибистиқлол дастовардҳои бузурги сарнавиштсоз ба даст овардааст, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо қарори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1999 бо унвони Қаҳрамони Тоҷикистон сарфароз гардонида шуд ва бо Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат» аз 14 ноябри соли 2016 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат эътироф гардид.

ҷомеа ва давлати навро таъмин намояд¹.

Суханрониҳои оташин, принципҳои ва ғояҳои дар осори ӯ баёнгардида дар бунёди давлати миллий-демократӣ ва дунявӣ дар ҚТ асоси бунёди гардиданд. Ӯ аввалин шуда принципҳои бунёди ҷомеаи нави демократӣ ва давлат ва ҳадафҳои стратегиро таҳия ва номбар кард: иқтисод бояд аз сиёсат бартарӣ дошта бошад; давлат бояд ислоҳгари асосӣ бошад; дар тамоми ҷабҳаҳои ҳаёт бояд қонун ҳукмфармо бошад; сиёсати пурзури иҷтимоӣ ба амал бароварда шавад; роҳи эволюсионии гузариш ба иқтисоди бозорӣ; роҳи раҳӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ; таъмини истиқлолияти энергетикӣ; таъмини амнияти озуқаворӣ; гузаштан аз иқтисоди аграрӣ ба иқтисоди индустриалӣ-аграрӣ.

Ин принципҳои ва стратегияҳои сохтмони давлати миллии ҚТ-ро муайян карданд. На ҳизб, на дин ва на ягон қувваи дигари сиёсӣ, балки давлат ислоҳқунандаи асосӣ аст. Ин ва дигар андешаҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ имкон доданд, ки аз ҳуди аввал дар сохтмони давлату ҳуқуқ дар Тоҷикистон роҳи дуруст пеш гирифта, ба хатогӣ роҳ надиханд.

Ҳар як кишвар дар асоси имкониятҳои воқеии худ роҳи рушди худро меҷӯяд, модели сохти давлат ва ҷомеаи худро таҳия мекунад. Таърих собит месозад, ки ноил шудан ба давлатдорӣ худ, озодии миллий ва рушди иҷтимоӣ дар ҳеч қулоқ осон набуд. Тоҷикистон тавонист тамоми беҳтарин ва муфидтарин чизҳои худро, ки дар раванди рушди кишварҳои аз қабилҳои Англия, ИМА, Фаронса, Олмон, Ҷопон ва ғайра ҷамъ оварда буданд, истифода барад ва тадриҷан ба бунёди давлати дунявии демократии ҳуқуқбунёд шурӯъ намояд².

Маҳз роҳи рушди муътадил, осоишта ва таҳаввулотӣ, бидуни таҳаввулоти -иҷтимоӣ буд, ки барои бунёди давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон роҳи дурусттарин буд. Роҳе, ки Тоҷикистон интихоб кардааст, ба инҳо асос ёфтааст: пеш аз ҳама, ба тарзи ҳаёти миллий-таърихии аҳоли, тарзи тафаккур, урфу одатҳои халқӣ асос меёбад; вазъияти демографияи ҷумҳурӣ; виважии таркиби миллий; ҷойи ҷуғрофӣ, шароити табиӣ ва ғайра.

Ҳамаи ин ғояҳо ва принципҳои бунёди дар Конституцияи ҚТ таҷассуми худро ёфтаанд. Дар он ботантана эълон карда шуд, ки Тоҷикистон давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона буда, ҳуқуқи инсон муқаддас аст. Мардуми Тоҷикистон ба таҷрибаи таърихии рушди давлатдорӣ таҷриба намуда, ба идеалҳои демократия ва адолати иҷтимоӣ содиқ буда, афзалияти меъёрҳои миллии ҳуқуқи байналмилалӣро эътироф намуда, дар назди худ вазифаи

¹Ниг.: Бобочонзода И.Х. Нақши Пешвои миллат дар мусолиҳаи миллий. - Маҷаллаи «Қонунгузорӣ». - №2 (26), 2017 апрел –июн.- С. 5-14.

²Ниг.: Уильям Бернам. Правовая система США. 3-й выпуск. - М.: "Новая юстиция", 2006.- 1216 с.

бунёди давлати ҳуқуқбунёди демократии инсондӯстонаро гузошта, ҳадафи он таъмини сулҳу ваҳдати шаҳрвандӣ мебошад.

Халқ манбаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ гардид (моддаи 6 Конституция). Тоҷикистон давлати ояндаи бузург аст. Ин як давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ аст. Ин давлатест, ки ба принципҳои инсонпарварӣ асос ёфта, ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандонро, сарфи назар аз миллат, дин, мақоми иҷтимоӣ ва эътиқоди сиёсӣ таъмин менамояд.

Конститутсия асоси ҳуқуқии бунёди давлати демократӣ дар Тоҷикистон гардид. Дар он принципҳои демократӣ муқаррар карда шуданд, ки ба таҷрибаи ҳаёти халқ, анъанаҳои миллий ва фарҳангӣ, ба манфиатҳои ҳамаи гурӯҳу табақаҳои иҷтимоии аҳолии Тоҷикистон мувофиқанд.

Аввалин маротиба давлатдории миллий дар асоси назарияи тақсимои ҳокимият ба: ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ сохта мешавад (моддаи 9 Конститутсия). Ҳамаи шохаҳои ҳокимият баробар ва мустақиланд. Мувофиқи Конституция низоми сиёсии ҷомеа, сохтори мақомотҳои давлатӣ ба кулӣ нав карда шуда, ваколату вазифаҳои мақомотҳои ҳокимияти давлатии ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ муайян карда шуда, салоҳияти қонунгузории онҳо ба вуҷуд оварда шуд.

Конститутсияи ҚТ ба одамон баробарӣ ва озодии ҳақиқиро пешбинӣ ва кафолат додааст (Боби 2 Конститутсия). «Ҳама дар назди қонун ва суд баробар аст. Давлат ҳуқуқ ва озодиҳои ҳар касро, сарфи назар аз миллат, нажод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, эътиқоди сиёсӣ, маълумот, вазъи иҷтимоӣ ва молумулкиаш кафолат медиҳад» (моддаи 17 Конститутсия).

Аз таърихи рушди дигар давлатҳо маълум аст, ки ҳар як давлати соҳибхитӣ интихоби роҳи инкишофи иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсию ҳуқуқии худро мустақилона пешбинӣ менамояд. Конститутсияи ҚТ принципҳо ва самтҳои асосии фаъолияти давлат ва ҷомеа, инчунин сохтори сиёсию ҳуқуқии онро муайян кардааст.

ҚТ роҳи давлатию ҳуқуқии навсозӣ ва пешрафти худро интихоб кардааст. Ин барои таъмини гузаштан ба муносибатҳои бозорӣ бе ҷунбишҳои иҷтимоӣ, роҳи осоиштаи эволюсионии инкишоф мебошад. Дар Конститутсия ба асосҳои ҳуқуқии иқтисоди бозорӣ, моликияти хусусӣ ва фаъолияти озоди иқтисодӣ ҷойи муҳим дода шудааст. Бори аввал шаклҳои гуногуни моликият ва озодии фаъолияти соҳибдорӣ эълон карда шуданд (моддаи 12 Конститутсия).

Конститутсияи ҚТ заминаи ҳуқуқии гуногунандешӣ дар ҳаёти сиёсӣ ва ҷомеаро фароҳам оварда, эълон кардааст, ки ҳеҷ як идеологияи ягон ҳизби сиёсӣ ё иттиҳодияи ҷамъиятӣ наметавонад ҳамчун идеологияи давлатӣ таъсис ёбад. Ба ҳамаи ҳизбҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ баробарӣ дар назди қонун ва имкониятҳои баробари ҳуқуқӣ

кафолат дода мешавад¹.

Конститутсияи ҚТ асосҳои ҳуқуқи бунёди давлати демократиро бо назардошти амалияи воқеии сохтмони давлатӣ, дар асоси назарияи тақсимои ҳокимияти давлатӣ, ба ҳокимияти қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ муайян кардааст. Дар он мақоми ҳуқуқи парламент - Маҷлиси Олӣ ва мавқеи он дар сохтори давлатӣ (моддаи 48 Конститутсия) муайян карда шудааст. Маҷлиси Олӣ – парлумони ҚТ мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузори ҚТ мебошад. Маҷлиси Олӣ аз ду Маҷлис - Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон иборат аст. Ташкил ва фаъолияти Маҷлиси Олиро қонуни конститутсионӣ танзим мекунад.

Маҷлиси намояндагон дар асоси доимӣ ва касбӣ фаъолият мекунад. Вакили Маҷлиси намояндагон шахсе интихоб шуда метавонад, ки синни аз 30 кам набояд, танҳо шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва маълумоти олӣ дошта бошад.

Аз чор се ҳиссаи аъзои Маҷлиси миллий ба таври ғайримустақим дар маҷлисҳои якҷояи вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва шаҳру ноҳияҳои он, вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои онҳо, шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои он, шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (якҷоя) бо овоздиҳии пинҳонӣ интихоб мегардад. Дар Маҷлиси миллий Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ намояндагони баробар доранд.

Аз чор як ҳиссаи аъзои Маҷлиси миллиро Президенти ҚТ таъин мекунад.

Фаъолияти Маҷлиси миллий даъватӣ мебошад.

Узви Маҷлиси миллий шахсе интихоб ё таъин шуда метавонад, ки танҳо шаҳрвандии ҚТ-ро дошта бошад ва синни ӯ аз 30 кам набуда, дорои таҳсилоти олӣ бошад.

Ҳар Президенти собиқи ҚТ узви якумраи Маҷлиси миллий мебошад, агар ӯ аз истифодаи ин ҳуқуқ даст накашад,² шумораи аъзои Маҷлиси миллий ва вакилони Маҷлиси намояндагон, тартиби интихоб ё таъини онҳоро қонунҳои конститутсионӣ муайян мекунанд (моддаи 49 Конститутсия).

Конститутсия бори аввал мақоми ҳуқуқи Президентро мушаххас муайян кардааст. Конститутсияи ҚТ кафолати имконнопазирии мутлақи

¹Ниг.: Тафсири илмию оммавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Зери таҳрири Раиси Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон М.А. Маҳмудзода. Душанбе, «Шарқи озод», 2009, 520 с.

²Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2000, № 4, м. 108; 2004, № 5, м. 351; 2007, № 5, м. 351; 2008, № 10, м. 796; 2010, № 7, м. 539; № 12, қисми 1, м. 801; 2011, № 12, м. 830; 2013, Қисми 3, м. 178, № 7, м. 499; 2016, № 3, м. 126, № 7, м. 600; Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тотористон аз 18.07.2017 с., № 1453;

Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1999 г., № 12, м. 296; 2004, № 7, м. 451; 2007 г., № 5, м. 352; 2008 г., № 10, м. 797; 2012 г., № 8, м. 811; 2014, № 3, м. 140, № 7, қисми 1, м. 382; 2017, № 7-9, м. 562; Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21.02.2018с., № 1508.

ҳокимияти президентиро мустаҳкам намуда, ҳамзамон имкони таъсир ва фишори берунаро ба раванди татбиқи он истисно кардааст. Президенти ҶТ дар як вақт Сарвари ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) мебошад (моддаи 64 Конституция). Президентро шаҳрвандони Тоҷикистон тавассути ҳуқуқи овоздиҳии умумӣ, баробар ва мустақим, бо овоздиҳии пинҳонӣ ба муҳлати 7 сол интихоб мекунанд. Ба номзодии Президенти ҶТ шахсе пешбарӣ карда мешавад, ки синну солаш аз 30 кам набошад, танҳо шаҳрвандии ҶТ, маълумоти олии, забони давлатиро донанд ва на камтар аз 10 соли охир дар қаламрави ҷумҳурии истиқомат дошта бошад. Шахсе, ки пешбарии ӯ на камтар аз 5 фоизи интихобкунандагон имзо гирифтааст, метавонад ба сифати номзад ба мансаби Президент ба қайд гирифта шавад. Як шахс наметавонад зиёда аз ду муҳлат пай дар пай Президент бошад. Маҳдудияти пешбинишудаи қисми чоруми ҳамин модда нисбат ба Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат дахл надорад. Вазъи ҳуқуқӣ ва ваколатҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллатро қонуни конституционӣ муайян мекунад (моддаи 65 Конституция).

Ҳукумати ҷумҳурии аз Сарвазир, муовини якум ва муовинони ӯ, вазирон ва раисони кумитаҳои давлатӣ иборат аст. Ҳукумат идоракунии самараноки соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва иҷрои қонунҳо, қарорҳои яққояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон, қарорҳои Маҷлиси миллӣ, қарорҳои Маҷлиси намояндагон, фармону амрҳои Президенти ҶТ-ро таъмин менамояд.

Аъзои Ҳукумат пас аз таъини Президенти ҶТ ва тасдиқи фармон дар ҷаласаи яққояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон ба Президенти ҶТ савганд ёд мекунанд. Аъзои Ҳукумат бояд танҳо шаҳрвандии ҶТ дошта бошанд ва онҳо ҳақ надоранд вазифаи дигарро ишғол кунанд, вакили мақомоти намояндагӣ бошанд, ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул шаванд, ба истиснои фаъолияти илмӣ, эҷодӣ ва омӯзгорӣ.

Ҳукумат ба Маҷлиси намояндагон барномаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, масъалаҳои додан ва гирифтани қарзҳои давлатӣ, расонидани ёрии иқтисодӣ ба дигар давлатҳо, лоиҳаи буҷети давлатӣ ва андозаи имконпазири касри буҷети давлатӣ, манбаъҳои пушонидани онро пешниҳод мекунад (моддаҳои 73-75 Конституция).

Ҳокимияти судӣ низ дар Конституция ба таври қонунӣ мустаҳкам карда шудааст. Ҳокимияти судӣ ҳамчун яке аз шохаҳои ҳокимият бояд адолатро дар кишвар амалӣ созад. Низоми мақомоти судӣ аниқ муайян карда шудааст. Имрӯз дар ҶТ ҳокимияти судӣ мустақил буда, аз номи давлат ва аз тарафи судяҳо амалӣ мегардад. Ҳокимияти судӣ ҳуқуқ, озодии инсонро шаҳрванд, манфиати давлат, ташкилоту муассисаҳо, қонуниятро адолатро ҳифз менамояд. Адолати судиро дар ҶТ Суди конституционӣ, Суди Олии, Суди Олии иқтисодӣ,

Суди ҳарбӣ, Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе амалӣ мекунад. Тартиби таъсис, ташкил ва фаъолияти судро қонуни конститусионӣ муайян мекунад (моддаи 84 Конституция).

Суди конститусионӣ аз 7 нафар иборат аст, ки яке аз онҳо намоёндаи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон мебошад. Ба вазифаи судьяи Суди конститусионӣ шахсе интихоб карда мешавад, ки синнашон аз 30 кам набуда, танҳо шаҳрвандии ҶТ, дорои маълумоти олии ҳуқуқӣ ва собиқаи кории касбии на камтар аз 7 сол мебошад. Фаъолият дар вазифаи судьяи Суди конститусионӣ қонуни конститусионӣ муқаррар карда мешавад.

Ба вазифаи судьяи Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, судҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе шахсе интихоб ё таъин карда мешавад, ки синнаш аз 30 кам набошад, танҳо шаҳрвандии ҶТ, таҳсилоти олии ҳуқуқӣ ва на камтар аз 5 сол собиқаи касбии судья дошта бошад. Ба вазифаи судьяи судҳои шаҳр ва ноҳия, суди ҳарбӣ, судҳои иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе шахсе таъин карда мешавад, ки синнаш аз 25 кам набошад, танҳо шаҳрвандии ҶТ, таҳсилоти олии ҳуқуқӣ ва на камтар аз 3 сол собиқаи кории касбӣ дошта бошад. Синни ниҳоии фаъолият дар вазифаи судьяро қонуни конститусионӣ муқаррар мекунад (моддаи 85 Конституция). Тартиби таъсис, ташкил ва фаъолияти судҳоро қонуни конститусионӣ муайян мекунад.

Конституция мақоми ҳокимияти маҳаллиро ба тарзи тамоман наву муайян мекунад. Мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ аз мақомоти намоёндагӣ ва иҷроия иборат аст, ки дар доираи салоҳияти худ амал мекунад (моддаи 76 Конституция). Барои ташаккули сохтори худидоракунии маҳаллӣ заминаи зарурии ҳуқуқӣ фароҳам оварда шудааст. Мақомоти намоёндагии маҳаллӣ дар вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо Маҷлиси вакилони халқ мебошад, ки ба он раис роҳбарӣ мекунад. Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатиро раиси вилоят, шаҳр ва ноҳия роҳбари мекунад. Тартиби ташкил, ваколат ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти маҳаллиро қонуни конститусионӣ танзим мекунад. Мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот Ҷамоат буда, тартиби ташкил, ваколат ва фаъолияти онро қонун танзим мекунад.

Ҳадафҳои асосии ислоҳоти имрӯза дар Тоҷикистон дар соҳаи судиву ҳуқуқӣ, таъмини адолати ҳақиқӣ дар ҷомеа, таҳкими эътимоди мардум ба низоми адлия ва суд бо роҳи табдил додани он ба кафили асосии принципҳои инсонпарварӣ ва ҳифзи босамари ҳуқуқи инсон асос ёфтааст.

Бо ба даст овардани истиқлолият аз ҷониби кишвари мо асоси ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ ғояи эҳёи мурофиаҳои судӣ, ҳамчун механизми муассири татбиқи адолати судӣ мебошад. Барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо асосҳои бунёдии қонунгузорӣ, ки ҳимояи судии ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандонро кафолат медиҳанд, таъсис дода шуданд, кодексҳои ҷиноятӣ ва мурофиавии ҷиноятӣ, маданӣ, оилавӣ ва мурофиавии маданият иқтисодӣ, маъмурӣ ва мурофиавии маъмурӣ қабул карда шуданд. Сохторҳои нави ҳокимияти судӣ низ таъсис дода шуданд.

Дар Конститутсияи ҚТ чунин принципҳои аз ҷониби умум эътирофшуда, аз қабилӣ эҳтимолияти бегуноҳӣ, ҳуқуқ ба ҳимоя, мубоҳисавӣ, баробарӣ ва ошкорбаёнӣ мурофиаҳои судӣ ва дигар принципҳои, ки минбаъд дар кодексҳои нав ва дигар санадҳои қонунгузорӣ таҳия гардидаанд, муқаррар карда шудаанд. Аммо дар солҳои охир бо ворид намудани як зумра тағйири иловаҳо ба кодексҳои мурофиавӣ, мазмун ва моҳияти баъзе аз принципҳои конститутсионӣ мурофиаҳои судӣ коста гардиданд. Аз ҷумла, принципи мубоҳисавӣ ва баробарии тарафҳо дар мурофиаҳои судӣ, иштироки прокурор дар мурофиаҳои судӣ, дар баъзе ҳолатҳо бошад, принципи мустақилияти судьяҳо.¹

Марҳилаи муҳими ислоҳоти соҳа қабули Барномаи ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар ҚТ дар солҳои 2007-2009, 2011-2013, 2015-2017, 2019-2021 буд. Ҳуҷҷатҳои барномавии мазкур ихтисоси судҳоро муқаррар намуда, механизми баррасии дубораи санадҳои судии бекоршударо муайян намуда, ваколатҳои судьяҳоро пурзӯр намуда, дигар масъалаҳоро низ пешбинӣ намуд. Ҳамаи ин, ба баланд шудани сифати баррасии парвандаҳо ва таъмин намудани кафолатҳои ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон мусоидат намуд.

Самти асосии ислоҳоти соҳаи судӣ-ҳуқуқӣ, ин инсонгарӣ, либерализатсия ва декриминализатсияи (ғайри-баъзе кирдорҳо дар) қонунгузории ҷиноятӣ ва мурофиавӣ мебошад. Ҷорӣ шудани ниҳоди оштии тарафҳо мутобиқи анъанаҳои чандинасраи мардуми тоҷик, аз қабилӣ раҳму шафқат ва бахшидани гуноҳ, низомро ба марҳалаи нави бозсозӣ бардошт. Дар ин ҷода қадами муҳимтарин ин боздоштани иҷроӣ ҳукми қатл аз 30 апрели соли 2004 буд. Илова бар ин, ҳабси якумра, ҳамчун ҷазои алтернативӣ ба ҳукми қатл барои содир намудани ҷиноятҳои махсусан вазнин истифода мешавад. Зимнан, ин навъи ҷазо дар Тоҷикистон ба занон, ашхосе, ки дар синни то 18-солагӣ ҷиноят

¹ Ниг.: Бобочонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ, Махсудӣ Ф. Проблемаҳои татбиқи меъёрҳои мурофиавӣ дар фаъолияти ҳуқуктатбиқкунӣ судҳо ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ // Осори Академияи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - № 3 (59). - 2023. -С. 16-30.

содир кардаанд, мардоне, ки то замони баровардани ҳукми суд ба синни шасту сесолагӣ расидаанд, таъин карда намешавад.

Дар солҳои истиқлолият як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки ҳуқуқу манфиатҳои соҳибкорон ва моликиятро ҳимоя мекунанд, қабул карда шуданд. Яке аз қадамҳои муҳим дар ин самт Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» аз 26 июли соли 2014 буд. Дар ин ҳуҷҷати Барномавӣ баланд бардоштани масъулият, аз ҷумла ҷавобгарии ҷиноятии шахсони мансабдори мақомоти давлатӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва танзимкунанда барои мамониат ва даҳолати ғайриқонунӣ ба ғаёлияти соҳибкорӣ, ҳуқуқвайронкунииҳои соҳибкорӣ ва ҳуқуқвайронкунииҳои моликияти хусусӣ, пешбинӣ карда шуд.

Қабули Қонуни ҚТ аз 20 июни соли 2024, № 2048 «Дар бораи танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва Қонуни ҚТ аз 20 июни соли 2024, № 2049 «Дар бораи масъулият дар таълиму тарбияи кӯдак» минбаъд дар ташаккули ҷомеаи маданӣ ва низоми миллии ҳуқуқии ҚТ нақши муҳим бозиданд. Ин қонунҳо, ки бо ташаббуси шахсии Президенти ҚТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қабул гардидаанд, ба танзими анъана ва ҷашну маросим, бо дарназардошти талаботи рушди ҷомеа нигаронида шуда, ба ҳифзи арзишҳои воқеии фарҳанги миллий ва эҳтироми расму оинҳои мардумӣ барои баланд бардоштани сатҳи иҷтимоию иқтисодии зиндагии шаҳрвандони ҚТ ва таҳкими масъулияти падару модар ва дигар шахсон дар тарбияи фарзанд дар рӯҳияи инсондӯстӣ, ватандӯстӣ, эҳтиром ба арзишҳои миллий, умумибашарӣ ва фарҳангӣ, инчунин ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои кӯдакон нигаронида шудаанд.

Мақсади қабули ин қонунҳо ҳамчунин ҳифзи манфиатҳои иҷтимоии мардуми Тоҷикистон, мусоидат ба паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва пешгирии хароҷоти зиёдатӣ, ки ба манфиатҳои иқтисодӣ ва пояҳои маънавии ҳаёти шаҳрвандон зарари ҷиддӣ мерасонад, буда, инчунин ба таъмини ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон, таълиму тарбияи фарзандон ва тартиботи ҷамъиятӣ нигаронида шудааст.

Сарвари давлат дар Паёми худ (декабри соли 2023) ба муносибати 30-солагии қабули Конститутсияи ҚТ соли 2024-ро «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон намуданд. Бо Фармони Президенти ҚТ аз 30-уми декабри соли 2023, таҳти рақами 668 бахшида ба 30-солагии қабули Конститутсияи ҚТ, инчунин бо мақсади баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон, тарғиби арзишҳои демократӣ, таҳкими институти ҳуқуқи инсон, таъмини волоияти қонун соли 2024-ум соли «Маърифати ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» эълон карда шуд. Аз ҷониби Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон эълон гардидани соли 2024 «Соли маърифати ҳуқуқӣ» моро даъват менамояд, ки мафҳум ва моҳияти Конститутсия ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқиро пайваста омӯзем ва маърифати ҳуқуқии худро

такмил диҳем. Барои бунёди воқеии ҷомеаи демократӣ зарур аст, ки шаҳрвандон дар баробари андешидани тадбирҳои дигар ҳуқуқ, озодӣ ва масъулияти худро дар назди қонун дар сатҳи зарурӣ донанд.

Зеро мавҷудияти сатҳи баланди маърифати ҳуқуқӣ як навъ кафолати бунёди давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, иҷтимоӣ ва ягона мебошад, ки дар он на танҳо арзишҳои ҳуқуқӣ, балки арзишҳои ахлоқӣ низ эҳтиром карда мешаванд. Бояд гуфт, ки дониши баланди ҳуқуқӣ риояи бошууроии қонунро дар назар дорад. Таҳсилоти олии ҳуқуқӣ асоси ҷомеаи демократӣ ва нишондиҳандаи камолоти низоми ҳуқуқӣ мебошад. Ин омилест, ки ба танзими тамоми равандҳои гуногуни ҳаёт таъсири мусбат расонида, дар муттаҳидшавии шаҳрвандон ва таъмини тартиботи ҷамъиятӣ нақши назаррас дорад. Эҳтиром ба қонун яке аз талаботи асосии ҷомеаи ҳуқуқӣ, фаъолияти пурсамари низоми сиёсӣ ва ҳуқуқӣ мебошад. Бидуни эҳтиром ба ҳуқуқи инсон, таҷассуми воқеии онҳо дар ҳаёти ҳуқуқӣ, дар бораи мавҷудияти давлати ҳуқуқӣ ҳарф задан ғайриимкон аст.

Ҳамин тавр, гуфтаҳои боло гувоҳӣ медиҳанд, ки имрӯз дар ҚТ корҳои зиёде оид ба такмили низоми ҳуқуқии кишвар, ки дар солҳои аввали истиқлолият сар шуда буд, ба зинаи нав бардошта шудаанд. Ислоҳоти дар ин самт анҷом додашуда, ба созмони давлати ҳуқуқбунёди демократӣ ва ҷомеаи қавии шаҳрвандӣ дар асоси принципҳои инсонпарварӣ ва адолатпарварӣ мусоидат намуда, ба таъмини самараноки ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон, ки Конституцияи ҚТ онро арзиши олии эълон кардааст, хизмат мекунад.

Давлате, ки дар Тоҷикистон сохта мешавад, дар асоси тафаккури мардуми тоҷик, ки бо маънавияти баланд, саъю кӯшиш ба маорифпарварӣ, маърифатнокӣ ва адолат хос аст, асос ёфтааст. Ин хусусиятҳо дар зерини таъсири фалсафа ва ҳуқуқи Шарқ ташаккул ёфтаанд, ки дар инкишофи онҳо намоёндагони халқи тоҷик саҳми бебаҳо гузоштаанд. Аз ҷумла, мутафаккирони бузург: Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавӣ, Абуалӣ ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ, Ал-Фаробӣ, Низомулмулк, Абдурахмони Ҷомӣ, Умари Хайём, Ҷалолиддини Балхӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Саъдии Шерозӣ, Муҳаммад Ғазалӣ, Аҳмади Дониш, Садриддин Айний, Бобочон Ғафуров ва дигарон ҳастанд. Эҷодиёти онҳо низ сарчашмаи бунёди давлати соҳибхитӣ миллии ва ҳуқуқӣ буд.

Имрӯзҳо дар ҚТ ҳуҷҷатҳо, аз қабилӣ Эълонияи умумии ҳуқуқи башар (соли1948), Санади ниҳонии Конфронси амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо (соли1975) ва дигар васеъ тарғиб карда мешаванд.

Тоҷикистон аз 2 март соли 1992 узви комилҳуқуқи Созмони Милали Муттаҳид мебошад. Истиқлолияти давлатии ҷумҳурӣ аз ҷониби зиёда аз 190 давлати ҷаҳон расман эътироф гардида, бо зиёда аз

100 давлати хориҷӣ муносибатҳои дипломатӣ барқарор шудааст.

ҚТ ба роҳи демократии устуворона дохил шуда, ҳадаф ва вазифаҳои асосиаш бунёди давлати соҳибхитӣ ҳуқуқбунёд буда, ҳамеша ҷонибдори рушди озоишта дар сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ, ҳифзи арзишҳои таърихист. ҚТ дар останаи асри ХХІ ҳамчун давлати демократӣ дилпуруна рушд мекунад. Дар Тоҷикистон тамоми душвориҳои иқтисодию иҷтимоӣ тадриҷан ҳал гардида, имрӯзҳо ҷомеаи шахрвандӣ барпо шуда истодааст, ки дар он ҳуқуқу озодиҳо ва вазифаҳои инсон бо қонунҳо кафолат дода шуда, аз ҷониби давлат ҳифз карда мешавад.

Дар ҷаҳон низомиҳои гуногуни рушди ҳуқуқ ва тайёр кардани ҳуқуқшиносон вучуд доранд. Намунаҳои ин, моделҳои романо-олмонӣ, англо-саксонӣ, мусулмонӣ, ҳиндугӣ, чинӣ-конфутсии ва дигарҳо мебошанд.

Рушди ҳуқуқ дар ҷаҳорҷӯбаи давлатдорӣ миллий яке аз муҳимтарин қонуниятҳои таҳаввулоти ҳуқуқӣ боқӣ мемонад. Ташаккули низоми нави ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон имкон медиҳад, ки яке аз роҳҳои рушди ҳуқуқи миллий омӯхта ва дарк карда шавад.

Ҳуқуқи ҳар кишвар ҷузъи ҷудонашавандаи мероси миллий, фарҳангӣ ва маънавии он ва роҳи ифодаи худшиносии ҷомеаи муайян мебошад. Таъсири мутақобила ва ҳамкории мутақобилаи фарҳангҳо ва анъанаҳои гуногуни ҳуқуқӣ ҳамеша дар ҳама ҷо вучуд дошт ва яке аз сарчашмаҳои ғанисозии фаҳмиши ҳуқуқӣ мебошад¹.

Аз моҳи сентябри соли 1991 рушди соҳибхитӣ ва Эҳёи нави ҳуқуқи миллий оғоз ёфт. Дар солҳои истиқлолият роҳи таҷдид ва пешрафти ҳуқуқии мо интиҳоб карда шуд. Бо ин мақсадҳо таҷрибаи қонунэҷодкунӣ ва тарбияи кадрҳои ҳуқуқшиносони бисёр давлатҳои ҷаҳон ва анъанаҳои ҳуқуқии миллий омӯхта шуданд. Бисёре аз қонунҳои қабулшуда аз ҷониби созмонҳои маъруфи ҳуқуқии байналмилалӣ ва мутахассисони хориҷӣ пешакӣ мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор гирифтанд. Ҳуқуқшиносони Тоҷикистон бо ҳамкасбони хориҷии худ ба ҳамкории фаъолона шурӯъ намуданд.

Дар айни замон дар ҚТ низоми мукаммали танзими давлатию ҳуқуқии раванди дигаргунсозии демократӣ ва ислоҳоти иҷтимоию иқтисодӣ ташаккул ёфтааст. Он тамоми шохаҳои ҳокимиятро ба таври органикӣ муттаҳид мекунад: қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ.

¹Барои маълумоти муфассал нигаред: Насриддинов, Э.С. Правовая культура: монография / Э.С. Насриддинов; [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.; Насриддинов, Э.С. Правовое воспитание и образование как факторы формирования правовой культуры в Республике Таджикистан: монография / Э.С. Насриддинов. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 184 с.; Насриддинов, Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане / Э.С. Насриддинов. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.

Афзоиши босуръати фаъолияти қонунгузорӣ хусусияти фарқкунандаи низоми ҳуқуқии муосири ҚТ мебошад. Дар давраи истиқлолияти давлатӣ ва рушди ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон зиёда аз 500 қонунҳо (конститусионӣ ва одӣ), кодексҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул карда шуданд. Қонунҳои навқабулгардида, ҳамчун асоси мустаҳкам гардидани соҳибхитиёрии давлатӣ, демократиконии ҷомеа, гузаштан ба иқтисоди рақамӣ, рушди иҷтимоӣ, инкишоф додани муносибатҳои иқтисодию тижоратӣ, фарҳангӣ ва дипломатӣ бо мамлакатҳои хориҷӣ хизмат мекунанд.

Низоми ҳуқуқии муосири ҚТ, пеш аз ҳама, бо мансубияти он ба оилаи ҳуқуқии континенталӣ, романо-олмонӣ хос аст. Меъёри қонунгузорӣ дар ин ҷо нисбат ба дигар сарчашмаҳои ҳуқуқӣ бартарӣ дошта, тамоюли пурра иваз кардани онҳоро дорад. Аммо новобаста аз он ки низоми сарчашмаҳои ҳуқуқии ҚТ ва мамлакатҳои қитъаи Аврупо то чи андоза ба ҳам наздик бошанд ҳам, онҳо аз рӯи як қатор меъёрҳо аз ҳамдигар фарқ доранд.

Мувофиқи меъёрҳои асосии зерин ҳуқуқи муосири Тоҷикистонро метавон ба оилаи ҳуқуқии романо-олмонӣ мансуб кард:

- якум, Тоҷикистон кишвари ҳуқуқаш кодификатсияшуда мебошад. Сарчашмаи асосии ҳуқуқ қонунгузорӣ, яъне санадҳои меъёрии аз ҷониби мақомоти олии давлат баровардашуда мебошанд. Соҳаҳои асосии ҳуқуқ кодификатсия шудаанд;

- дуум, иерархияи катъии манбаъҳои ҳуқуқ. Дар маҷмӯъ, ба низоми сарчашмаҳои ҳуқуқӣ инҳо дохил мешаванд: Конститутсия, 17 қонунҳои конститусионӣ ва зиёда аз 300 қонунҳои дигар.

Нисбат ба низоми ҳуқуқие, ки ба анъанаи романию олмонӣ асос ёфтааст, мавҷудияти кодексҳои «классикӣ», яъне кодексҳое, ки аз рӯи модели кодификатсияҳои наполеонӣ қабул шудаанд, махсусан муҳим аст. Дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон беш аз 20 кодексҳо, ба монанди: кодексҳои маданӣ, мурофиаи маданӣ, оилавӣ, мурофиаи иқтисодӣ, ҷиноятӣ, мурофиаи ҷиноятӣ, манзил, об, ҳаво, ҷангал, замин, ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, мурофиаи маъмурӣ, расмиёти маъмурӣ, андоз, гумрук, иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, шахрсозӣ, меҳнат ва тандурустӣ қабул карда шуданд.

- сеюм, принципи волоияти қонун муҳимтарин унсури сохтори иерархивии низоми сарчашмаҳои ҳуқуқ мебошад. Дар ин маврид принципи волоияти Конститутсия аҳамияти махсус пайдо мекунад. Ин чунин маъно дорад, ки: манъ кардани ҳама гуна фаъолият, аз ҷумла фаъолияти қонунгузорӣ, агар он хилофи Конститутсия бошад; меъёрҳои конститусионӣ нисбат ба меъёрҳои анъанавӣ эътибори олии дошта, воситаи асосии тафсир ва татбиқи қонун мебошанд; ҳамаи мақомоти ҳуқуқэҷодкунанда вазифадоранд, ки мутобиқ ба меъёрҳои конститусионӣ амал кунанд; хусусияти махсуси тартиби қабули

Конститутсия ва мураккабии аз нав дида баромадани он; ҳифзи махсуси Конститутсия, ба ибораи дигар, мавҷуд будани назорати конститутсионӣ.

- чорум, принципҳои асосии ташкили суд ва муҳофизаҳои судӣ.

Аммо дар асл бошад, унсурҳои асосии оилаи ҳуқуқии романию олмонӣ ба ҳуқуқи Тоҷикистон аз лаҳзаи истилои мустамликадорӣ Россия Осӣи Миёнаро ва дар давраи ҳуқуқи шуравӣ ворид шуда буданд. Зеро дар шароити тобеияти мустамликавӣ ва иқтисодиёти нақшавӣ ба дараҷаи олии мутамарказии сотсиалистӣ, ки ба ҳукмронии истисноии моликияти давлатӣ асос ёфта буд, низоми сиёсии аз ҷиҳати демократӣ суҳт тараққиқардаи якҷизбӣ, институтҳои асосии ҳуқуқӣ, сарфи назар аз шабоҳати берунии худ ба институтҳои ҳуқуқии мамлакатҳои Ғарб, аз онҳо хеле фарқ мекарданд ва ҳуди қонун бошад, умуман дар ҳаёти ҷомеа нақши хеле кам мебозид.

Эълони истиқлолияти давлатӣ, роҳ ба сӯи иқтисоди бозорӣ, ҳаракат ба сӯи плюрализми сиёсӣ идеологӣ барои ба низоми ҳуқуқии континенталӣ на танҳо аз ҷиҳати шакли беруна, балки аз ҷиҳати мазмун ҳам наздик шудани ҳуқуқи Тоҷикистон имкониятҳои васеъ фароҳам овард.

Ин ҳам дар соҳаи ҳуқуқи оммавӣ, ки дар он ҷо тадриҷан ба танзим даровардани меъёрҳои асосии давлати ҳуқуқбунёд – таҷзияи ваколатҳо, нақши аввалиндараҷаи институти озодиҳои оммавӣ, назорати конститутсионӣ, ҳифзи судӣ, ҳамчун усули универсалии ҷимоя ва ғайра зоҳир мегардад¹, ва ҳам дар соҳаи ҳуқуқи хусусӣ – эътирофи гуногунии шаклҳои моликияти хусусӣ² озодии соҳибкорӣ ва институти ҳуқуқи бозорӣ ва ғайраҳо³.

Ба шарофати тамоюлҳои нав, наздикии ҳуқуқи дохилӣ ба оилаи ҳуқуқии романо-олмонӣ омили муҳими наздикшавии онҳо мегардад. Муттаҳидшавӣ дар соҳаҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ он ягона нест, гарчанде ки роҳи беҳтарини наздикшавии низомҳои ҳуқуқии миллӣ мебошад. Барои ташаккули фазои умумии ҳуқуқӣ чунин тарзи ба ҳам наздик шудани ин низомҳо, на камтар, балки бештар васеъ намудани хусусиятҳои умумӣ, принципҳои асосӣ, шабоҳат доштани меъёрҳои

¹Барои тафсилоти бештар нигаред: Менглиев Ш.М. Ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ. - Душанбе, 2013. С.516.

²Барои тафсилоти бештар нигаред: Ҳуқуқи Тоҷикистони муосир / зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Раҳимзода М.З. - Душанбе, «Андалеб-Р», 2015, 528 с., Золотухин А.В., Султанова Т.И. Предпринимательское право Республики Таджикистан: учебник. - Душанбе: "ЭР-граф", 2018. - 598 с.

³Барои тафсилоти бештар нигаред: Гаюров Ш.Қ. Муваффақияти кафедраи ҳуқуқи маданӣ. Маводҳои конфронси ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ дар мавзӯи: «Масъалаҳои актуалии ҳуқуқи маданӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 8 июни соли 2019. – Душанбе: «ЭР-граф» 2019. Саҳ. 9-16; Тағайназаров Ш.Т., Бобочонзода И.Ҳ. Ҳуқуқҳои шахсии ғайримолумулкӣ. Маводҳои конфронси ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ дар мавзӯи: «Масъалаҳои актуалии ҳуқуқи маданӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 8 июни соли 2019. – Душанбе: «ЭР-граф» 2019. С. 36-40.

ҳуқуқӣ ва мутаносибан, амалияи судӣ, аҳаммият дорад.

Ташаккули низоми миллии ҳуқуқии ҚТ шакли умумии рушди ҳуқуқро тасдиқ мекунад. Гап дар сари он аст, ки ҳуқуқи оммавӣ дар вақти революцияҳои сиёсӣ тез тағйир меёбад, ҳуқуқи хусусӣ бошад - дар вақти революцияҳои иҷтимоӣ. Дар сурати аввал нақши пешвоён ва мутафаккирон, ки ақидаҳои ҳуқуқҷодкуниро ташкил медиҳанд, махсусан бузург аст.

Агар баъди эълони истиқлолияти давлатӣ соҳаҳои ҳуқуқи оммавӣ тезтар инкишоф ёфта бошанд, пас дар айни замон қонунгузори бозори вобаста ба ҳуқуқи хусусӣ фаъолтар ташаккул меёбад. Кодификасия дар соҳаи ҳуқуқи оммавӣ дар чунин соҳаҳо сурат мегирад: конституционӣ, маъмурӣ, ҷиноятӣ, қонунгузорӣ дар бораи низоми судӣ, муҳофизати маданӣ, иқтисодӣ ва ҷиноятӣ. Қонунгузори соҳаи ҳуқуқи оммавӣ сиёсати иқтисодии давлатро бевосита ифода намуда, ба ҳуқуқи маданӣ, муносибатҳои меҳнатӣ ва муносибатҳои идоракунӣ захираҳои табиӣ таъсир мерасонад.

Танзими ҳуқуқии муносибатҳои бозорӣ асосан ба соҳаи ҳуқуқи хусусӣ тааллуқ дорад. КМ ҚТ як санади асосии кодификасияшудаи ҳуқуқи хусусӣ мебошад, ки тамоми доираи муносибатҳои молу мулкӣ ва ғайримолумулкӣ, инчунин фаъолияти соҳибкориро ба танзим мебарорад. Қонунгузори соҳибкорӣ ҳамчун як заминаи мураккаби меъёрӣ бо назардошти зарурати танзими давлатӣ, вале бо афзалият ба меъёрҳои ҳуқуқи хусусӣ инкишоф меёбад. Фаъолияти соҳибкорӣ ва танзими ҳуқуқии онро берун аз КМ ҚТ дидан дар замони муосир ғайриимкон мебошад. Чунки заминаи асосии танзими фаъолияти соҳибкориро КМ ҚТ ташкил медиҳад. Дар давлатҳои собиқ Иттиҳоди шуравӣ таҷрибаи қабули Кодексҳои соҳибкорӣ мавҷуд мебошанд, аммо ягонтои онҳо то ба имрӯз қобили қабул нагардиданд. Дар Тоҷикистон низ якчанд кӯшишҳо ба қабули чунин кодекс буд, аммо то ба имрӯз дастгирӣ нагардид. Олимони дар ин бора ақидаҳои гуногун доранд, гурӯҳе тарафдори қабули чунин кодександ, дигаре муқобили он мебошанд. Аммо гап дар сари он нест, ки чунин кодекс набошад, балки дар он аст, ки чунин кодекс пеш аз ҳама заминаи ҳуқуқӣ ва иқтисодии ҳудуд дошта бошад. Дар Тоҷикистон замин ва сарватҳои зеризаминӣ, об, ғазои ҳавой, олами набототу ҳайвонот ва дигар боигарии табиӣ моликияти истисноии давлат мебошанд. Оё фаъолияти соҳибкориро бе доштани чунин моликиятҳо, ки хусусӣ нестанд, дар санади алоҳида ба монанди кодекси соҳибкорӣ танзим кардан ягон маъно дорад? Илова бар ин, савол ба миён меояд, ки он кодекс кадом муносибатҳоро бояд танзим намояд, ҳол он ки Кодекси маданӣ ҳамаи муносибатҳои вобаста ба фаъолияти соҳибкориро

танзим намудааст ва қабули Кодекси соҳибкорӣ, ин якбори дигар бо мафҳумҳои дигар қабул кардани Кодекси маданӣ мегардад.¹

Аз доираи ҳуқуқи маданияи классикӣ дар ҶТ соҳаҳои ҳуқуқи меҳнат ва оила ва дигар соҳаҳои дахлдори қонунгузорӣ ба вучуд омадаанд. Муносибатҳои андоз ва буҷет бошад, қонунгузории молиявӣ танзим мекунад.

Бояд гуфт, ки дар шароити муосир омезиши равишҳои хусусӣ-ҳуқуқӣ ва оммавӣ-ҳуқуқии танзими ҳуқуқӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ васеъ мегардад. Мисолҳо ҳифзи муҳити зист, инчунин қонунгузории замин ва об мебошанд.

Дар амалияи танзими ҳуқуқии ҳифзи иҷтимоии аҳолии Тоҷикистон кодификатсияи қонунгузории марбут ба соҳаи иҷтимоии ҷомеа ташаккул меёбад. Қонунгузории нафақа ташаккул ёфта, он ҷудо карда мешавад. Ба он низоми инкишофёбандаи ҷубронпулӣ ва имтиёзҳо ба табақаҳои ниёзманди аҳоли ҳамроҳ мешавад. Ба ин муносибат аз қонунгузории меҳнат ба соҳаи мустақил ҷудо шудани қонунгузорӣ оид ба таъминоти иҷтимоиро дидан мумкин аст.

Сиёсати қавии иҷтимоӣ дар ҶТ ташаккулёбӣ ва рушди ҳуқуқи иҷтимоиро пешакӣ муайян мекунад. Он меёру принципҳои танзими ҳуқуқии таъминоти иҷтимоӣ ва дигар соҳаҳои ҳифзи иҷтимоии аҳолии ниёзманд, инчунин қонунгузории махсусро дар соҳаи маориф, нигоҳдории тандурустӣ, беш аз пеш аз доираи ҳуқуқи маъмурӣ берун мебарорад ва муттаҳид менамояд. Дар ҳақиқат онҳо метавонанд дар соҳаҳои ҳуқуқ ҷои алоҳидаро ишғол кунанд. Алалхусус танзим дар соҳаи иҷтимоӣ дар шакли «ҳуқуқи иҷтимоӣ» дар ҳоли ҳозир дар қонунгузории Фаронса, Олмон, Шветсия ва дигар давлатҳои Аврупо бо ҳифзи робита бо ҳуқуқи маъмурӣ оид ба ҷанбаҳои идоракунии давлатӣ дар соҳаҳои дахлдор инкишоф меёбад.

Баъд аз қабули Кодекси тандурустии ҶТ² ҳоло дар Тоҷикистон ҳамчун як соҳаи мустақили ҳуқуқ, ҳуқуқи тиббӣ ташаккул ёфта истодааст. «Дар даврони истиқлолият мо як қатор қонунҳои соҳаи тибро таҳия ва тасдиқ намудем, ки дар онҳо барои рушди соҳаи тандурустӣ заминаи меъёрию ҳуқуқии муосир фароҳам оварда, вазифа ва уҳдадориҳои кормандони соҳа, муассисаҳои табобативу пешгирикунанда ва дигар сохторҳои хизматрасонӣ дар ин самт муайян ва мушаххас гардидаанд.... Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон

1 Муфассалтар ниг.: Ғаюрзода Ш.К. Тақриз ба китоби дарсӣ. // Маҷаллаи илмӣ – иттилоотии «Ҳаёти ҳуқуқӣ». Април – июн 2025, № 2 (50). – С. 159-162.

2 Ниг.: Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 майи соли 2017, № 1413. <https://mmk.tj/content/> (Санаи мурочиат: 18.07.2025).

қабул гардид, ки дар он 16 қонуни соҳавӣ муттаҳид карда шудааст»¹. Ҳамин тариқ, тандурустӣ соҳаи асосии фаъолияти давлатию хусусӣ буда, он дар ҳама ҳолат ба рушду такомул ва амиксозии мурағатҳои соҳавӣ ниёз дорад. Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон тандурустиро - низоми тадбирҳои хусусияти сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва тиббӣ дошта, ки ба пешгирӣ ва табобати бемориҳо, нигоҳдории гигиенӣ ва санитарии ҷамъиятӣ, нигоҳдорӣ ва таҳкими солимии ҷисмонӣ ва рӯҳии инсон, инчунин нигоҳдории ҳаёти фаъоли дарозумрӣ ва расонидани ёрии тиббӣ ба ӯ дар ҳолати аз даст додани солимӣ равона карда шудааст, муқаррар намудааст².

Ҳамин тавр, дар Тоҷикистон низоми сарчашмаҳои ҳуқуқ, соҳаҳо ва қонунгузори бисёрсоҳаи ҳоси оилаи ҳуқуқии континенталии аврупоӣ ташаккул ёфтааст.

Қонунгузорӣ бояд анъанаҳои мардумӣ, расму оинҳо, меъёрҳои ахлоқиро, ки аз ҳаёти ҳаррӯзаи аҳоли сарчашма гирифта, аз таърихи чандинасраи муносибатҳои байнишахсӣ ва байнимиллӣ мерос мондаанд ва ба арзишҳои умумибашарӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон муҳолиф нестанд, ба таври ҳуқуқӣ инъикос намояд.

Хусусияти ҳоси ҷомеаи муосир дарки дини ислом ҳамчун як ҷузъи фарҳанги мардум, барандаи арзишҳои умумибашарӣ, нигоҳдорӣ анъанаҳои маънавии миллӣ мебошад. Принсипҳо ва меъёрҳои динӣ ҳамчун як навъ меъёри вазъи маънавию ахлоқии ҷомеа хизмат мекунанд. Аз ин ҷост, ки таъсири бузурги дин ва меъёру принсипҳои он ба ҳаёти ҷомеа мебошад. Онҳо асосан менталитет ва тафаккури мардуми моро, арзишҳоеро, ки онҳо эътироф менамоянд, муайян мекунанд.

«Имрӯз, ба шарофати истиқлоли давлатӣ, мардуми кишвари мо, дар баробари дигар ҳуқуқу озодиҳо, инчунин аз озодии комили эътиқодоти динӣ бархурдор мебошанд ва дар Тоҷикистон соҳибистиқлоли мо идҳои мубораки «Иди Рамазон» ва «Иди Қурбон» ба

¹ Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо устодону донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ва кормандони соҳаи тандурустӣ ба муносибати Рӯзи дониш ва оғози соли нави таҳсил аз 01.09.2018 сол.

² Муфассалтар ниг.: Бабаджанов И.Х., Стеценко С.Г. Медицинское право Республики Таджикистан. Учебник для медицинских и юридических вузов. - Изд. "Дониш", Душанбе, 2019. - 737с.; Бобочонзода И.Х., Сангинов Д.Ш., Наботов С. Ҳуқуқи тиббии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. - Душанбе, "ЭР-граф". 2021. 324с.; Бободжонзода И.Х. Современные проблемы морально-этических норм и права в медицине. «Монография, Шохин-С». Душанбе, 2022. - 464с.; Бободжонзода И.Х., Рустамзода М.Р., Курбонзода Ш.Ш. Медицинское право Республики Таджикистане. Учебник. -Душанбе.: «ЭР-граф», 2025. - 480с.; Бободжонзода И.Х., Рустамзода М.Р., Курбонзода Ш.Ш. Теоретические основы этической и правовой ответственности медицинских работников за врачебные ошибки. Учебное пособие. -Душанбе.: «ЭР-граф», 2025. - 292 с.

таври озодона ва расмӣ ҳамроҳ бо ҷашнҳои бузурги давлатӣ – Рӯзи истиқлоли давлатӣ, Рӯзи ваҳдати миллӣ, Рӯзи Конституцияи кишвар ва Наврӯз таҷлил мегарданд. Имрӯз ҳамаи ташкилотҳо, муассисаҳо ва ҷамоатҳои динӣ дар ҷорҷӯбаи қонун озодона фаъолият доранд ва бе ягон монеа ниёзҳои пайравони худро қонеъ месозанд. Лозим ба зикр аст, ки илм, дониш, фалсафа, адабиёт, сиёсат, ҳуқуқшиносӣ ва дигар арзишҳои баланди миллии мо дар тӯли асрҳо бо арзишҳои исломӣ ҳамгиро гашта, якдигарро такмил ва ғанӣ гардониданд. Аз ин рӯ, барои мусалмонони кишвари мо, ки пайрави андеша ва эътиқодоти мӯътадили динӣ мебошанд, ислом ҳамчун таҷассуми имон, василаи ғанитардонии ҷаҳони маънавӣ, тарбияи ахлоқи ҳамида ва қонеъсозии ниёзҳои рӯҳонӣ маҳсуб меёбад. Илова бар ин, гузаштагони хирадманди мо бо дониш, андеша ва осори ҷовидонаи худ дар тамаддуни исломӣ саҳми бузург гузошта, дар рушди дини мубини ислом, паҳн ва таблиғи он, инчунин дар ваҳдату якпорчагии мусалмонон нақши арзанда бозидаанд. Намунаи равшани ин гуфтаҳо зиндагӣ ва осори фарзанди нобиғаи миллати тоҷик Абӯҳанифа Нуъмон ибни Собит, яъне Имоми Аъзам мебошад. Мазҳаби Имоми Аъзам дар таърихи тамаддун ва фарҳанги исломӣ, дар ҳифз ва рушди фарҳанги миллӣ ва дар зиндагии маънавии халқҳои мусулмон, аз ҷумла мардуми тоҷик, нақши муҳим доштааст»¹.

Аз ин рӯ, ислоҳотҳои ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон бояд ба принципу меъёрҳои анъанавии динию ахлоқӣ асос ёбад ва танҳо дар ҳамин сурат қонунҳо қувваи ҳаётӣ пайдо намуда, аз ҷониби ҷомеа пазируфта мешаванд. Бинобар ин, дар қонунҳои қабулшуда бояд анъанҳои мардумӣ, урфу одатҳо, меъёрҳои ахлоқие, ки дар ҳаёти ҳаррӯзаи аҳоли ҷой гирифтаанд, аз таърихи ҷандинасраи муносибатҳои байнишахсӣ ва байни миллатҳо мерос мондаанд, ки ба арзишҳои умумибашарӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон муҳолиф нестанд, ҳатман ба назар гирифта шаванд.

Дар асри бистум, дастовардҳои илми биология оғози як «асри ҳақиқии биотехнология»-ро гузоштанд, ки онро ворид шудани биология ба тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон - саноат, электроника, кишоварзӣ ва ғайраҳо муайян мекунад. Дар соҳаи тиб, технологияҳои нав ба вуҷуд омаданд, аз ҷумла: хунгузаронӣ, кӯчонидани узвҳои инсон, ксено-трансплантатсия, ҷарроҳии пластикӣ, тағйири ҷинс, бордоркунии сунӣ, модарии мавридӣ (суррогатӣ), терапияи ҷанин (феталӣ) ва баъзе технологияҳои дигар. Ҳамаи ин технологияҳои нав ба низоми ҳуқуқии ҚТ ворид гардидаанд.²

¹Ниг.: Табрикоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати ҷашни «Иди Фитр» 18.09.2009. <http://www.president.tj/ru/node/1415>. (санаи дастрасӣ 18.07.2025).

²Ниг.: Бободжонзода И. Х. (Бабаджанов И.Х.), Диноршоев А.М. Дискуссионные вопросы правового регулирования понятия «тело человека». // Научно-информационный журнал.

Ҳоло бошад, зеҳни сунъӣ низ ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ворид гардида, дар бисёр мавридҳо инсонро иваз мекунад ва натиҷаи чунин воридшавӣ, хавфу хатарҳои он то ба охир муайян нашудаанд ва қонунгузор низ дар чунин ҳолатҳо очиз мондааст. Давлатҳои алоҳида имкони танзими ин падидаи навро надоранд, дар миқёси ҷаҳон бошад, то ҳол ягон санади танзимкунандаи зеҳни сунъӣ ба назар намерасад. Коршиносон ва мутахассисон ба он назаранд, ки зеҳни сунъӣ метавонад дар оянда инсонро дар соҳаҳои зиёди ҷомеа пурра иваз намояд. Ҳанӯз воридшавии зеҳни сунъӣ ба низоми ҳуқуқи давлатҳо таъсир нарасонидааст, аммо ин метавонад дар як муддати кӯтоҳ пурра низоми ҳуқуқи тағйир диҳад ё онро иваз намояд.

Ҳамин тавр, фаҳмидани таҷрибаи таърихӣ ҳуқуқи рушди ҷомеаи ватанӣ аз зарурати нигоҳ доштани ҳама он чизи пешрафтае, ки дар тӯли таърихи чандинасраи инсоният ба даст оварда шудааст, аз нигоҳ доштани арзишҳои андӯхтаи он шаҳодат медиҳад¹.

Таҳлили низоми ҳуқуқи ҚТ ва эҳёи онро дар солҳои истиқлолияти давлатӣ ҷамъбаст намуда, нуктаҳои зеринро таъкид карданиам:

1. Ҷаҳони муосир дар остонаи асри ХХІ дигар ҳамон ҷаҳон нест, ки пештар буд. Мо ҳарчи бештар бо ашхосе, хусусан ҳуқуқшиносон, рӯ ба рӯ мешавем, ки онҳо таҳсили дигар гирифтаанд ва диди хоси худро доранд ва онҳо бо мафҳумҳои дигар фикр мекунанд, ҷаҳонбинӣ ва фаҳмиши он ҳуқуқашон аз мо фарқ мекунад. Аз ин рӯ, имрӯз муҳимтарин вазифа — ин омӯзонидани ҳуқуқшиносон аст, то ки суҳанони ҳамдигарро фаҳманд ва ҳудашон ҳам дуруст фаҳмида тавонанд, ҳамчунин онҳоро бояд ба душвориҳои, ки метавонанд дар ин роҳ пеш оянд, огоҳ кард. Ин аст, ки рушди муосири низоми таҳсилоти ҳуқуқӣ низ пеш аз ҳама бо ҳамин зарурат тавзеҳ дода мешавад;

2. Ҳуқуқшиносон бояд дар рушди низоми ҳуқуқи ҚТ ва муҳити ҳуқуқи ҷомеа нақши муҳим бозанд. Пеш аз ҳама, онҳо вазифадоранд, ки меъёрҳои ҳуқуқи дуруст татбиқ намоянд ва ба аҳоли нақш ва аҳамияти қонунҳоро фаҳмонанд. Аммо илми ҳуқуқшиносӣ гуногунҷабҳа мебошад. Таҳсилоти ҳуқуқӣ ва омода кардани ҳуқуқшиносон яке аз ҷузъҳои ҳамин универсализми илмист, ки дар замони мо аҳамияти махсус дорад ва дар пешрафти ҳуқуқ бояд ҳатман нақши аввалиндараҷаро бозад;

Правовая жизнь, январь-март 2019, №1 (25). - С. 36-58; Бободжонзода И.Х.(Бабаджанов И.Х.), Тагайназаров Ш.Т., Диноршоев А.М. О правовой природе частей тела и тканей человека и соматические права как объекты гражданского права. // Научно-информационный журнал. Правовая жизнь, апрель-июнь 2019, №2 (26). - С. 122-138.

¹Барои тафсилоти бештар нигаред: Раҳмон Д.С., Сафаралиев Д.С. Ҷаҳонишавӣ ҳамчун идея ва заминаи таърихӣ он. Маҷаллаи илмӣ ва иттилоотӣ. Ҳаёти ҳуқуқӣ, апрел-июн, № 1 (25) 2019. - С. 5-13.

3. Дар низомҳои ҳуқуқии Аврупо ва миллӣ, инчунин дар фарҳангҳои онҳо, унсурҳои асосии инсонгароӣ (гуманизм) мавҷуданд. Имрӯз имкони наздиксозии онҳо мавҷуд аст: якум, дар сатҳи фалсафа ва ахлоқи низомҳои ҳуқуқӣ; дуюм, дар сатҳи концепсия ва доктринаҳои назарияи ҳуқуқ; ва сеюм, бо мувофиқсозии меъёрҳои қонунгузори амалкунанда. Дар баробари ин, набояд фарқиятҳои таърихӣ миллӣ дар навъи тафаккури ҳуқуқӣ ва нақши касбҳои ҳуқуқшиносӣ дар ҳаёти ҷомеа нодида гирифта шаванд.

Аз ин рӯ, ҳар як шахрванде, ки ба шараф ва номи ватани худ эҳтиром мегузорад, бояд барои ҷимояи манфиатҳои давлат ва миллат кӯшиш намояд ва дар ободию зебоии диёри худ, инчунин табдил додани Тоҷикистон ба як кишвари сулҳу субот, ваҳдат, пешрафтаи муосир ва мутараққӣ сахми худро гузорад.

ҚТ ба шарофати заҳмати содиқона ва ватандӯстонаи мардуми шарафманди худ ба марҳилаи нави тараққиёт ворид шудааст. Дар айни замон, кишвар ҳамаҷониба барои таҷлили 35-солагии Истиқлоли давлатии ҷумҳурӣ омодагӣ мебинад. Ҳар як нафар бояд дар кори фаҳмондани моҳияти истиқлолият саҳмгузор бошад ва арзишҳои миллӣ ва маънавии моро ба шуури ҳар як сокини кишвар, хусусан ба насли наврас расонад, то ки мо тавонем низоми ҳуқуқии худро, ҳамчун низоми ҳуқуқии пешрафтаи замони муосир ба ҷаҳониён пешкаш намоем.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Азизкулова Г.С., Хакимова Н. История государства и права таджикского народа.- Душанбе, 2002, Книга 1.- 168 с.

2. Азимов Ш. Государство и право Саманидов: дисс. канд. юрид. наук. -М.: Сталинабад, 1953.- 391с.

3. Бабаджанов И.Х., Сальников М.В. Трансформация обычаев в праве на постсоветском пространстве. // Мир, политики и социологии. - Санкт-Петербург.- 2015.- №1.- С. 180 - 197.

4. Бабаджанов И.Х., Степенко С.Г. Медицинское право Республики Таджикистан. Учебник для медицинских и юридических вузов. – Душанбе: "Дониш", 2019. – 737с.

5. Бободжонзода И.Х. (Бабаджанов И.Х.), Анушервони И. Правовая система Республики Таджикистан в годы государственной независимости. // Журнал «Правовая жизнь». Юридический факультет Таджикского национального университета. – 2019.- №1 (27). – С. 21-39.

6. Бободжонзода И.Х. Роль Лидера нации в национальном примирении. //Журнал "Законодательства" №2 (26), 2017 апрель-июнь 5-14 (на тадж яз.).

7. Бободжонзода И. Х. (Бабаджанов И.Х.), Диноршоев А. М. Дискуссионные вопросы правового регулирования понятия «тело

человека» // Научно-информационный журнал. Правовая жизнь, январь-март 2019, №1 (25). -С. 36-58.

8. Бободжонзода И. Х. (Бабаджанов И.Х.), Тагайназаров Ш.Т., Диноршоев А.М. О правовой природе частей тела и тканей человека и соматические права как объекты гражданского права. // Научно-информационный журнал. Правовая жизнь, апрель-июнь 2019, №2 (26). -С. 122-138.

9. Бободжонзода И.Х. Современные проблемы морально-этических норм и права в медицине. Монография. – Душанбе: Шоҳин-С», 2022. – 464с.

10. Бободжонзода И.Х., Рустамзода М.Р., Курбонзода Ш.Ш. Медицинское право Республики Таджикистане. Учебник. -Душанбе.: «ЭР-граф», 2025. – 480с.

11. Бободжонзода И.Х., Рустамзода М.Р., Курбонзода Ш.Ш. Теоретические основы этической и правовой ответственности медицинских работников за врачебные ошибки. Учебное пособие. - Душанбе.: «ЭР-граф», 2025. – 292 с.

12. Бободжонзода И.Х., Сангинов Д.Ш., Наботов С. Ҳуқуқи тиббии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. -Душанбе, “ЭР-граф”, 2021. -324с.

13. Бободжонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ, Махсудӣ Ф. Проблемаҳои татбиқи меъёрҳои муҳофизатӣ дар фаъолияти ҳуқуқататбиқкунии судҳо ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқ // Осори Академияи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон.(маҷалаи илмӣ). - № 3 (59).- 2023. –С. 16-30.

14. Бободжонзода И.Х., Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976 с.

15. Буриев И.Б. Действие мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (УШ- начало XX вв.): автореф. дисс. канд. юрид. наук.- Душанбе, 1998. -20 с.

16. Буриев И.Б. Действие мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII - начало XX вв.). -Душанбе, 1999.

17. Буризода И.Б., Одиназода Р.С. Судебные и квазисудебные институты в истории таджикской государственности. //Отв. редактор проф. В.Е. Чиркин. - Душанбе: Ирфон, 2018.- 336с.

18. Ганбаров С.Т. Политические и правовые идеи в Авесте: автореф. дисс. канд. юрид. наук.- Баку, 1992. - 14 с.

19. Гаюров Ш.К. Достижение кафедры гражданского права. Материалы респ. научно-практ. конф. на тему: "Актуальные вопросы гражданского права в Республики Таджикистан", от 8 июня 2019г. – Душанбе: "ЭР-граф" 2019.- С. 9-16.

20. Гаюризода Ш.К. Тақриз ба китоби дарсӣ. // Маҷаллаи илмӣ – иттилоотии «Ҳаёти ҳуқуқӣ». Април – июн 2025, № 2 (50). – С. 159-162.

21. Гражданский кодекс Республики Таджикистан.- Душанбе, 2023. -501 с.
22. Давид Р. Основные правовые системы современности.- М., 1988. - С. 387-394.
23. Золотухин А.В., Султанова Т.И. Предпринимательское право Республики Таджикистан: учебник. - Душанбе: "ЭР-граф", 2018. - 598 с.
24. Керимов Г.М. Шариат: Закон жизни мусульман. Ответы Шариата на проблемы современности. - СПб.: "Издательство "ДИЛЯ"", 2009. - 512 с.
25. Конституция Республики Таджикистан была принята 6 ноября 1994 года путем всенародного референдума. Таким же путем в неё были внесены изменения и дополнения 26 сентября 1999, 22 июня 2003 и 22 мая 2016 гг.- Душанбе: "Нашриёти Ганҷ", 2016.
26. Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 майи соли 2017 №1413. <https://mmk.tj/content/> (санаи мурочиат: 18.07.2025).
27. Махмудов М.А. Худоёров Б.Т. Брачный договор. - Душанбе, 2001.
28. Якубов Ю. Брачные обычаи таджиков в Согде. –Душанбе: «Сурушан», 2002.
29. Махмудов М.А., Худоёров Б.Т. Комментарии к Семейному кодексу Республики Таджикистан. – Душанбе: «ЭР-граф», 2005.
30. Менглиев Ш.М. Международное частное право.- Душанбе, 2013.
31. Муллаев М.М. История уголовного права Таджикской ССР: автореф. дисс. д-ра юрид. наук.- Душанбе, 1968. - 66 с.
32. Муллоев М.М. История уголовного права Таджикской ССР. - Сталинабад, 1960.
33. Насриддинов Э.С. Правовая культура: монография / Э.С. Насурдинов; [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.
34. Насриддинов Э.С. Правовое воспитание и образование как факторы формирования правовой культуры в Республике Таджикистан: монография / Э.С. Насурдинов. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 184 с.
35. Насриддинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане / Э.С. Насурдинов. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.
36. Научно-публичное комментарий Конституции Республики Таджикистан //Под. ред. Председателя Конституционного суда Республики Таджикистан, д.ю.н, профессор, академика Академии наук Республики Таджикистан М.А. Махмудова.- Душанбе: "Шарқи озод", 2009, 520 с. (на тадж яз.).
37. Периханян А.Г. Общество и право Ирана в парфянский и сасанидский периоды.- М., 1983.

38. Пиотровский М.Б. Пророческое движение в Аравии VII в. Ислам. Религия, общество, государство.- Сб. статей.- М., 1984.
39. Поздравление Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона по случаю праздника «Иди Фитр» 18.09. 2009. <http://www.president.tj/ru/node/1415>. (дата обращения: 18.07.2025г.).
40. Рассказов Л.П., Кангезов М.Р. Мусульманское право как разновидность религиозного права //Общество и право.- 2010, №1, -С. 12-24.
41. Рассказов Л.П. Теория государства и права: углубленный курс. -М.: РИОР, ИНФРА-М, 2015.
42. Рахимзода М.З. Правовая система Республики Таджикистан: формирование и проблемы (сборник статей).- Душанбе, 2024. -328 с.
43. Раҳмон Д.С., Сафаралиев Д.С. Ҷаҳонишавӣ ҳамчун идея ва заминаи таърихӣ он. // Маҷаллаи илмӣ ва иттилоотӣ. Ҳаёти ҳуқуқӣ, апрел-июн, № 1 (25) 2019.- С. 5-13.
44. Раҳмон Э. Выступление на международном семинаре "Вклад Саманидов в культурное наследие Центральной Азии. // Народная газета. - 1998, - 26 июня.- С. 1-2.
45. Римское частное право: Учебник. // Под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского.- М., 1999.
46. Сативалдиев Р.Ш. Теория государства и права. - Душанбе: "Ирфон". 2009.
47. Сафаров И.Д. Правовая система государства Саманидов (IX-X вв.): автореф. дисс.. на соиск. уч. степ. кан. юрид. наук. -Душанбе, 1998.
48. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо устодону донишҷӯёни Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ва кормандони соҳаи тандурустӣ ба муносибати Рӯзи дониш ва оғози соли нави таҳсил аз 01.09.2018 сол.
49. Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право.- М., 1986.
50. Табрикоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба муносибати ҷашни «Иди Фитр» 18.09.2009. <http://www.president.tj/ru/node/1415>. (санаи дастрасӣ: 18.07.2025).
51. Тагайназаров Ш.Т., Бободжонзода И.Х. Личные неимущественные права. // Материалы респ. научно-практ. конф. на тему: "Актуальные вопросы гражданского права в Республики Таджикистан", от 8 июня 2019г.- Душанбе: "ЭР-граф" 2019.- С. 36-40.
52. Тахиров Ф.Т. Избранные труды.- Душанбе, 2024.- 999 с.
53. Тахиров Ф.Т., Холикзода А.Г. Декларация Великого Кира как первый исторический источник о правах и свободах человека. Права человека: История, теория практика // Под. ред., д.ю.н. Диноршоева А.М. и д.ю.н. Азиззода У.А. –Душанбе, 2016.

54. Тахиров Ф.Т. Становление советского права в Таджикистане. - Душанбе, 1987.
55. Уильям Бернам. Правовая система США. 3-й выпуск. - М.: "Новая юстиция", 2006. -1216 с.
56. Усманов О.У. Гражданское право дореволюционного Таджикистана. - Душанбе, 1972.
57. Усманов О.У. История становления и развития советского гражданского законодательства Таджикской ССР в период строительства социализма: дисс. д-ра юрид. наук.- Душанбе, 1974. – 422с.
58. Усманов О.У. Правовая система дореволюционного Таджикистана. -Душанбе, 1998.
59. Усманов О.У. Развитие права в Таджикистане. -Душанбе, 1994 (на таджикском языке).
60. Усманов О.У. Становление советского гражданского права в Таджикистане.- Душанбе, 1973.
61. Халиков А.Г. История государства и права Таджикистана. -Душанбе, 2002, Ч.1. (на тадж. яз.).
62. Халиков А.Г. Правовая система зороастризма: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. - Душанбе, 2004. - 421 с.
63. Холиқзода А.Г., Шосайдзода Ш.Ш., Амйнджонов А.Х., Сохибзода М.С. Права в истории таджикского народа. Монография. Душанбе: «ЭР-граф». 2022. -508 с.
64. Ҳуқуқи муосири Тоҷикистон //Зер. таҳр. д-ри илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Раҳимзода М.З.- Душанбе: "Андалеб-Р", 2015, 528 с.
65. Чиркин В.В. Мусульманская концепция права (Мусульманское право) структура и основные институты. - М., 1984.

Бобочонзода И. Ҳ.

Фишурда

Эҳёи низоми ҳуқуқии давлатдорӣ тоҷикон дар даврони истиқлолият ва аҳамияти тарбиявӣ он ба насли наврас

Дар мақола сухан дар бораи низоми ҳуқуқии Тоҷикистон ва эҳёи он дар даврони истиқлолият меравад. Қайд мегардад, ки Истиқлолияти давлатӣ неъматӣ бебаҳост, ки сарнавишти халқи мо ва ояндаи давлатдорӣ миллиро муайян кардааст. Маҳз ба шарофати он мо имкон пайдо кардем, ки забон, фарҳанг, арзишу анъанаҳои миллӣ, низоми ҳуқуқии аз аҷдодони худ меросмондари эҳё ва боз ҳам инкишоф бахшем. Таҳлили гузаштаи таърихӣ халқи тоҷик умуман ва аз ҷумла таърихӣ инкишофи низоми ҳуқуқии нахустин давлатдорӣ он на танҳо аҳамияти тарбиявӣ, таърихӣ ҳуқуқӣ, балки аҳамияти бузурги илмӣ, амалӣ ва сиёсӣ низ дорад. Аз ин рӯ, омӯзиши сарчашмаҳои ҳуқуқии

халқи тоҷик, ба монанди «Авесто», ки дар он қонунҳои интишори зардуштҳои бостон, ҳуқуқҳои фардӣ ва иҷтимоии одамон, инчунин ҷойгоҳҳои нисбат ба ҳамдигар ишғолкардаи одамон дар ҷомеа, ахлоқ, мафҳумҳои ҷиноят ва ҷазо, рушди ҷисму рӯҳ, гигиенаи шахсӣ, табобат ва ҳуқуқҳои табиб, бунёди шахсе, ки ваъдаи ҷазо дода шудаанд, урфу одатҳои дафн ва назди мурда гузоштани сағ барои рондани арвоҳи нопок, таъом додани сағ, хушмуомила бо занон, вақти буридани мӯй ва нохунҳо, пок нигоҳ доштани он, дар бораи хурӯс, бедор кардани мардум аз ҷаҳолат, шифобахшии об, тарбияи кӯдак ва ғайраҳо меравад. Махсусан, бавучудоии оғози ҳаёти инсон дар «Авесто», ҳуқуқи зиндагӣ ба ҷанин дар батни модар эътироф шудааст. Кӯдаки дар батни ҳомила бударо қонуни зардуштӣ ҳифз мекардааст. Чунин қоида дар ҳуқуқи мусулмонӣ низ ҷой дорад.

Инчунин, дар мақола низоми ҳуқуқи давраи ҳуқуқи мусулмонӣ ва даврони шуравӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ карда шудааст. Рушди имрӯзаи ҷомеа ва давлати тоҷикон, роҳи ташаккули давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ ва дунявӣ, равишҳои нави таҳқиқи падидаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла проблемаҳои таърихӣ ҳуқуқӣ, таҳқиқи илмӣ мафҳумҳои зиёде ва таҳлили нави маводи ҳуқуқиро, ки низоми ҳуқуқи давлати Сомониёнро инъикос менамояд, тақозо менамояд. Ин давра дар таърихи инкишофи давлат ва ҳуқуқи асримиёнагии тоҷикон саҳифаи дурахшонест. Даврони Истиқлолият собит месозад, ки низоми ҳуқуқи Тоҷикистони муосир аз давраи зардуштӣ, ҳуқуқи мусулмонӣ ва давраи шуравӣ сарчашма гирифта, он даврахоро эҳё мегардонад ва бо ҳамин васила дар омӯзиши таърихи халқи тоҷик мусоидат намуда, ба тарбияи насли наврас замина мегузорад.

Бободжонзода И. Х.

Аннотация

Возрождение правовой системы государственности таджиков в период независимости и его воспитательное значение для молодого поколения

В статье рассматривается правовая система Таджикистана и её возрождение в период независимости. Отмечается, что государственная независимость – бесценный дар, определивший судьбу нашего народа и будущее национальной государственности. Именно благодаря ей мы смогли возродить и далее развивать язык, культуру, национальные ценности и традиции, правовую систему, унаследованные от наших предков. Анализ исторического прошлого таджикского народа в целом и, в частности, истории развития правовой системы его первой государственности имеет не только образовательное, историко-правовое, но и большое научное, практическое и политическое значение. Поэтому изучение правовых источников таджикского народа, таких как «Авеста», содержащая законы древних зороастрийцев, личные и общественные права людей, а также место людей по отношению друг

к другу в обществе, нравственность, понятия преступления и наказания, развитие тела и души, личная гигиена, лечение и права врача, установление лица, которому было обещано наказание, обычаи и традиции погребения и размещение собаки рядом с умершим для отпугивания злых духов, кормление собаки, вежливость с женщинами, время стрижки волос и ногтей, поддержание чистоты, о петухе, пробуждении людей от невежества, лечебной воде, воспитании ребенка и т.д. В частности, в «Авесте» признаётся существование начала человеческой жизни, право на жизнь плода в утробе матери. Ребёнок в утробе находился под защитой зороастрийского права. Такое правило присутствует и в мусульманском праве.

В статье также исследуется и анализируется правовая система мусульманского и советского периодов. Современное развитие таджикского общества и государства, путь к формированию правового, демократического и светского государства требуют новых подходов к изучению общественных явлений, включая историко-правовые проблемы, научного исследования многих концепций и нового анализа правовых материалов, отражающих правовую систему государства Саманидов. Этот период является яркой страницей в истории развития средневекового таджикского государства и права. Эпоха Независимости доказывает, что правовая система современного Таджикистана берет свое начало в эпохе зороастризма, мусульманского права и советского периода, возрождает эти периоды и тем самым способствует изучению истории таджикского народа и закладывает основу воспитания подрастающего поколения.

Bobojonzoda I. H.

The summary

Revival of the legal system of tajik statehood during the period of independence and its educational significance for the young generation

The article examines the legal system of Tajikistan and its revival during the period of independence. It is noted that state independence is a priceless gift that determined the fate of our people and the future of national statehood. It is thanks to it that we were able to revive and further develop the language, culture, national values and traditions, the legal system inherited from our ancestors. Analysis of the historical past of the Tajik people in general and, in particular, the history of the development of the legal system of its first statehood has not only educational, historical and legal significance, but also great scientific, practical and political significance. Therefore, the study of the legal sources of the Tajik people, such as the "Avesta", containing the laws of ancient Zoroastrians, personal and public rights of people, as well as the place of people in relation to each other in society, morality, the concepts of crime and punishment, the development of the body and soul, personal hygiene, treatment and the rights of a doctor, the establishment of a person who was promised punishment, burial customs and

traditions and placing a dog next to the deceased to scare away evil spirits, feeding a dog, politeness with women, the time of cutting hair and nails, maintaining cleanliness, about the rooster, awakening people from ignorance, healing water, raising a child, etc. In particular, the "Avesta" recognizes the existence of the beginning of human life, the right to life of the fetus in the womb. The child in the womb was under the protection of Zoroastrian law. This rule is also present in Muslim law. The article also examines and analyzes the legal system of the Muslim and Soviet periods. The modern development of the Tajik society and state, the path to the formation of a legal, democratic and secular state require new approaches to the study of social phenomena, including historical and legal problems, scientific research of many concepts and a new analysis of legal materials reflecting the legal system of the Samanid state. This period is a bright page in the history of the development of the medieval Tajik state and law. The era of Independence proves that the legal system of modern Tajikistan originates in the era of Zoroastrianism, Muslim law and the Soviet period, revives these periods and thereby contributes to the study of the history of the Tajik people and lays the foundation for the education of the younger generation.

Муқарриз Миралиев И. Қ. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

УДК: 321 + 340. 12 (575.3)

Холиқзода А.Ғ.*

ИТТИЛООТИ РАҚАМӢ: МАСЪАЛАҲОИ АРЗИШӢ ВА АХЛОҚИИ ТАРБИЯИ ҲУҚУҚИИ ШАҲРВАНДОН

Калидвожаҳо: иттилоот, рақам, ҳуқуқ, тарбия, таърихи масъала, ҳадди дарки он, манфиати ҷомеа, давлат, инсон, ченаки ҳама чиз, шаън, ворисият, устуворӣ, объективӣ, суҳан, ақида, озодӣ, ҳуқуқи иттилоотӣ, эҳтиёҷоти иттилоотӣ, тобеият, технология, таъсиррасонӣ, маҳдудкунӣ.

Ключевые слова: информация, цифры, право, воспитание, история вопроса, пределы восприятия, интересы общества, государства, человека, мерило всего, достоинства, приемственность, устойчивость, объективность, слова, мнение, свобода, информационное право, информационная потребность, подчиненность, технологии, воздействие, ограничение.

*Директори Маркази илмшиносӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

Key words: information, numbers, law, education, background, limits of perception, interests of society, state, human, measure of everything, dignity, succession, stability, objectivity, words, opinion, freedom, information law, information need, subordination, technology, impact, limitation.

Мукаддимаи фикр. Бо вучуди он ки, динҳои ҷаҳонӣ инсонро ҳадафи асосии Офариниш ва мақоми ўро болотарин дар миёни ҳама махлуқоти олам дониста, бузургони илм ҳама офаридаҳои дунёро ба хотири инсон¹ шинохта буданд, даврони ҳукмронии динҳои ҷаҳонӣ бо низоми идораи Асрҳои миёна ҳеҷ қиммате ба мақоми инсон қоида нашуданд. Танҳо конституцияҳои замони нав рӯ ба ин муҳаррики таърих ва олитарин мавҷуди офаридашудаи коинот намуд. Ин қадрнамои тавассути эътирофи ҳуқуқу озодиҳои ӯ шурӯъ гашт. Бе ҳеҷ муболиға дар пешманзари эътирофи ин ҳуқуқу озодиҳои инсон, яъне то қабулашон қурбонии ҷони миллионҳо нафар инсонҳо ва бори амонати нагини садсолаҳои тамаддунҳо ва ҷангҳои бесобиқаи хунину муборизаҳои бемаънои таърихӣ истодааст. Албатта, дарки ин ҳама нозукию қурбонӣҳо қиммат ва манзалати ин категорияи ҳуқуқу озодиҳоро ба маротиб назди илм ва ҷалами муҳаққиқ вазнин мегардонад.

Вале бо вучуди ин қиммату манзалат бинобар ба рисолати навиштаи мазкур ва ҳаҷми маҳдуди он мо имкон надорем, ки ин вазифаи муҳимро ба пуррагӣ васеъ ва мутобиқ ба илҳами эҷоду парвози фикриамон ба қаъри таърих иҷро намоем. Аз ин хотир, мо зери фишори маҳдудии мавзӯ ва мубрамияти ҳуқуқӣ, ки ба печидагӣҳои илмию амалӣ гирифта аст, як масъалаи мубрамро аз силсилаи ҳуқуқу озодиҳои шахсию сиёсии инсон, ки Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 30 дар шакли ҳуқуқ ба озодии сухан ва иттилоот эълон кардааст, ба сифати объекти таҳқиқот ва сарчашмаи ташаккули тамоюли ҳуқуқу озодии инсон дар шароити муосир қарор додем.

Мубрамияти мавзӯ ва интиҳоби он ба сифати объекти асосӣ аз он ҷиҳат асоснок мегардад, ки маҳз ҳамин озодии сухан ва баёни фикр ҳамчун ҳуқуқи бунёдӣ инсонро ҷомеаи озод дар шароити инқилобҳои илмию технологӣ ва иттилооти рақамӣ, танҳо ба хотири он нест, ки вай ҳазинаи маърифати ҳуқуқу озодиҳои инсонро ҳамчун арзиши олии ғанӣ мегардонад, ҳамчунин вай ҳудаш ҳам ба мисли арзиш ва воситаи таъсиррасонии ҳуқуқӣ аз аввалинҳо шуда, таҳти таъсири фишору таҳдидҳои равандҳои ҷаҳонишавии манфиатҳо қарор мегирад. Ин осебпазирӣ баъзе аз дохили ҳуқуқ ба озодии сухан, ки ба рукнҳои аксиологии арзишмандии он таъя мекунад, ҳамчун унсур таркибӣ ва зотӣ рӯ мезанад.

¹Ниг.: «Цель Создателя, сотворившего мир, состояла в создании человека». Н.Хусрав, Зад-ул-мусофирин. Припасы путников. Перевод с таджикского(персидского), вступительная статья и комментарии М. Динаршоева.- Душанбе, 2005.- С.558-559.

Яъне мушкилии фаҳми дурусти паҳнои он ки дар сарғаҳи ҳуқуқу озо-диҳо зоҳир мегарданд таъсири аксиологии ўро ба ҳадде берун аз ҳадди эътидол бо нооромии вазъи иҷтимоӣ ҳамсадо намуда, кори тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандонро дар давлати демократӣ мушкил менамояд. Ин ҳолат дар заминаи давлатҳои демократии ҷавони камтаҷрибае афзоиш ва неру мегиранд, ки Конститутсия ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи онҳо ҳуқуқ ба озодии суҳан ва баёни фикрро ҳамчун афзалияти ҳуқуқӣ дар ҷаҳорҷӯбаи меъёрҳои ҳуқуқӣ, эълон, қафолат ва ҳифз кардаанд.

1. Ҳуқуқ ба озодии суҳан ва баёни андеша¹ аз зумраи ҳуқуқҳои асосии иттилоотӣ. Конститутсия ҚТ дар моддаи 30 таъйин асосӣ ба истилоҳоти озодии суҳан дар шакли озодии гуфтани фикру назарҳо тавассути суҳан, нашри онҳо ба воситаи нашриётҳо ва ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбори омма, менамояд. Аммо дар таҷрибаи санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ зерин истилоҳи «озодии суҳан» бештар таваҷҷуҳ ба баёни фикру боварҳо, андешаҳо ва паҳн намудани онҳо дода шудааст. Бинобар он ҷиҳати аз байн бурдани духӯрагии забонӣ ва дақиқ фаҳм кардани мафҳуми масъалаи матраҳшаванда, дурусттар он доништа шуд, ки ин ҳуқуқ ба озодӣ дар шакли «Ҳуқуқ ба озодии суҳан ва баёни фикр (андеша)» мавриди таҳлил қарор дода шавад. Зеро назари умқии масъала гувоҳӣ бар он дорад, ки таркиби субъективии ин ҳуқуқ имкон дорад ки дар шакли озодии суҳан дар алоҳидагӣ ва чи дар шакли озодии баёни фикр ва андеша низ дар аксари мавридҳо ба танҳои таркиби комили ҳуқуқвайронкунӣ ва амали ҳуқуқиро ташкил намояд.

Мисол, ҳодисаҳои нохӯши соли 2005 дар Дания ва соли 2015 дар Фаронса рӯхдода, ки дар шакли кашидани расмҳои масхараомез нисбат ба паёмбари ислом ифода ёфт, дар сарҳади фаҳми озодии суҳан ҳамчун аслан ҷавҳари ҳуқуқи инсон Аврупо ба як муддати муайян ноором кард. Мардуми муслумони оламо дар муқобили ин давлатҳо дар муҳолифати фикрӣ қарор дод. Ин ҳодисаҳо аслан на дар шакли истифодаи суҳан ба маънои аслаш, дар шакли гуфтор ва ё матни муайяни баёни фикр тариқи муҳимтарин рукни суҳан садо дода буд. Балки дар он ҷо мо ифодаи фикрро дар шакли расм дидем. Ин ҳолат ҳамчун ифодаи фикр ва баёни назар аз ҷониби категорияи ҳуқуқии озодии суҳан ва фикр, ки ин давлатҳо эълон доштаанд, имконпазир шуд.

¹Ҳамин ҳуқуқ дар Конститутсияи мо дар шакли «озодии суҳан» омадааст. Баъзе аз олимони ҳамина андешаро ҷонибдорӣ карда, баёни фикрро низ шомил ба озодии суҳан медонанд. Аммо чун ин озодии суҳан маҳз тавассути баёни фикр ва назар сурат мегирад ва он тобишҳои мухталифу маъноҳои дигарро низ доро аст, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ба истилоҳи «озодии суҳан» ҳамчунин «озодии фикр ва баёни андеша» - ро низ илова намудаанд. Ниг.: муф.: Холиков А.Г. Диноршоев А.М. Права человека. Учебник для вузов. – Душанбе, 2009.- С. 374 - 402.

Ин навъ баённамоии озодии фикр дар шакли сурат, ки ба мардуми мусулмон таъовузкорона ворид гашт, аз ҷониби аҳли ҳуқуқшиносони олам, ҳам муҳолифин ва ҳам ҷонибдорон ҳамчун вазъи озодии сухан ва баёни фикр ғимоя ва рад гардида, дар як вақт дар назди аҳли илми ҳуқуқшиносӣ ва таҷрибаи адолати судӣ вазифаҳои навро воғузор кард. Масъалаи дарёфти ҳадди эътидол ва тавозуни одилона байни озодии сухан ва баёни фикру андеша ва эҳсосоти эътиқодии мардуми диндор ҳамчун тарафҳои муҳолифи ҳуқуқи инсон ҳамчун ҳодисаи мураккаб дар рӯзномаи илми ҳуқуқшиносӣ кундаланг истод.¹ Касе ин ҳолатро ҳамчун ҳуқуқ ба озодии санъат ва ё фарҳанг, ки ҳаққи кашидани расмро мутобиқ ба салоҳдиди шахсӣ ҳар инсон доро аст, мавриди муҳокима қарор надод. Ба назари мо дуруст ҳам карданд. Чунки ҳадафи масҳаракунон на нишон додани санъати расмашон, балки тавассути озодии сухан ва баёни фикр баён намудани фикри шахсияшон нисбат ба муқаддасоти як дин буд.

Ҳуқуқи мазкур, ки конституцияҳои муосир ҳамчун дидгоҳи концептуалии ҳуқуқи миллӣ эълон кардааст, дар ҳаёти воқеӣ таҳти таъсири авомили мухталифи ҷаҳонӣ қарор дошта, аз самтҳои гуногуни ҷаҳонишавии масъалаю манфиатҳо, таъсири илму технология ва инқилобҳои рақамӣ ба манфиату ғаразҳои ҷиддӣ махлутшуда, дар кори ифодаи арзандаи ҳуқуқу озодии шахсӣ, ғимояи манфиатҳои соҳибхитияри давлатӣ ва миллӣ, аз кунгураи соҳибхитияри фикрӣ мушкилиҳо эҷод менамояд. Тамоюли мазкур ба ҳадде тобиш хӯрдааст, ки ҳуқуқ ба озодии сухан ва иттилоот дар фазои иттилотии ҷомеаҳои ҷавон ва давлатҳои миллии демократӣ на танҳо ба мушкилии танзими ҳуқуқӣ, балки ба як захри ширину яроқи фасоди маданияту ахлоқ зери тамоюлҳои идорашаванда табдил ёфтааст. Ин ҳолат чанбаи аксиологияи фаҳмиши ҳуқуқи инсонро ҳамчун арзиши олии давлат ва ҳуқуқи замони нав ба мушкилиҳои маъноии фалсафӣ ва ҳуқуқӣ тобиш медиҳад.

Агар дар партави ҳамон як ҳодиса ва падидаи иҷтимоӣ ва ё ҳуқуқӣ имкони рух додани амалҳои мутафовит ва то ҷое тазодманд дар сатҳи муайяни ҷамъиятӣ икмонпазир гардад, пас таркибан ва мантиқан падидаи мазкур ва ё фаҳму дарки дурусти он мушкилиҳо дорад. Зеро ин ҳолат масъалаи аксиологияи фаҳми ҳуқуқро дар фазои мафкуравӣ ба ҷолишҳо мекашад. Худи аксиологияи ҳуқуқ (арзишшиносии ҳуқуқ) – пажӯҳиш ва шарҳу тафсири арзишҳои дар қонун пешбинишуда (арзишҳои ҳуқуқ) ва арзишҳои табиӣ ва ботинии ҳуди ҳуқуқ (арзишҳои ҳуқуқӣ) аст, ки аз назари ахлоқӣ ва одоби илмӣ ҷавҳари адолатнокии ибтидоии ҳуқуқро маънӣ бахшида, ҳуқуқро ба сони ҳодисаи мусбату ногузир на-

¹ Ниг. муф.: Афаунов М.А. Свобода слова и оскорбление религиозных чувств: ключевые позиции Европейского суда по правам человека. // Права человека в XXI веке: тревога и надежда. Сборник статей. // Ответственный редактор канд. юрид наук А.Х. Ульбашев. -М.: Статут, 2021.- С. 78-88.

заран дар ҳама паҳноӣ шуури ҳуқуқӣ, асоснок ва расмӣ мегардонад. Мутафаккири бориқбини илми ҳуқуқшиносӣ чун А.В. Поляков, ки худ аз ҷонибдорони ғояи коммуникативии Ю. Хабермас мебошад, сохтори шуури ҳуқуқиро аз қисматҳои: онтологияи ҳуқуқӣ, аксиологияи ҳуқуқӣ ва праксиологияи ҳуқуқӣ иборат медонад¹. Нақши шуури ҳуқуқӣ ва таъсири он ба тарбияи комили ҳуқуқии шахрванд аз ҷанбаҳои мухталиф илмӣ собит шудаанд.

2. Аксиологияи ҳуқуқӣ, идеологияи ҳуқуқӣ ва психологияи ҳуқуқӣ дар раванди тарбияи ҳуқуқӣ. Аксиологияи ҳуқуқиро ба идеологияи ҳуқуқӣ ва психологияи ҳуқуқӣ тақсим меkunанд. Идеологияи ҳуқуқӣ қисмати ғаъоли аксиологияи ҳуқуқӣ аст, ки тавассути он қонунигардонии матнҳои ҳуқуқӣ дар асл аз зинаи психологияи ҳуқуқӣ сурат гирифта, баъдан дар зинаи таҳлилӣ, таснифотии идрок ба онҳо хусусияти меъёрӣ ва аҳамиятнокӣ дода мешавад. Қонунигардонӣ дар зинаи психологияи ҳуқуқӣ оғоз шуда дар зинаи идеологияи ҳуқуқӣ дар шакли консепсия ва дидгоҳи назарӣ нисбат ба воқеияти ҳуқуқӣ ҷамъбаст мегардад. То агар инсон бо боварии ботинии худ адолатнокӣ ва инсофгароии меъёр ва маҷмӯи муносибатҳои ба ҳадафи муайян нигаронидашударо дарк ва ҳазм нанамояд, унсурҳои ақлонии идрок ва таҳлилу баррасии мантиқии он дар зинаи тафаккур аз ин абзорҳо ҳамчун ғояи афзалиятнок ҳодисаи мусбат ташаккул намедихад. Маҳз боварии ибтидоӣ дар зинаи эҳсосотӣ, формалии маънавӣ ороми руҳии инсон имкон медиҳад, ки ғоя ва консепсияи муайян дар зинаи тафаккур коркард ва рушд ёфта роҳ ба сӯи амалия ва таъсиррасонӣ ба инсонро гирад. Яъне яке аз нуктаҳои ниҳонии аксиологияи ҳуқуқӣ тавассути шоҳроҳи психологияи ҳуқуқӣ ва идеологияи ҳуқуқӣ ба тарбияи ҳуқуқии шахрвандон рафта мерасад.

Арзишҳои ҳуқуқӣ дар шаклҳои моддӣ ва маънавӣ зухур менамоянд. Арзишҳои моддӣ ҳуқуқӣ, ба фикри профессор Э.С. Насриддинзода ин неъматҳои моддӣ ҳуқуқист, ки дар ҷараёни ҳаёти иҷтимоӣ дар фазои ҳуқуқӣ офарида мешаванд. Мисол, ёдгориҳои ҳуқуқӣ, образҳои ҳуқуқӣ (рамзи олиҳаи адолати судӣ), ҳуҷҷатҳои ҳуқуқӣ, ки аҳамияти иҷтимоӣ ва сиёсӣ доранд (Эълумияи мустақилияти ИМА, ЭУҲБ ва ғайра.), осори файласуфон ва ҳуқуқшиносони варзида оид ба масоили сиёсӣ ва ҳуқуқӣ, ғояҳои сиёсӣ-ҳуқуқӣ оид ба фаҳмиши ҳуқуқ, оид ба давлати ҳуқуқӣ, оид ба ҳуқуқи инсон, ҷомеаи шахрвандӣ ва ғайра.² Ҳар як арзишҳои моддӣ ҳуқуқӣ дар навбати худ ҷанбаи маънавии арзиширо дар худ таҷассум менамояд. Гарчанде аз назари ҳастӣ шакли зухури арзишҳои ҳуқуқӣ ҳислати моддиётиро касб менамояд, вале дар асл маҳз қимати маънавӣ ва абстраксии мантиқии онҳо, ки ба манфиат ва ҳимояи неъматҳо равона шудааст, ҳамчун ҷавҳари ботинии арзишҳои мо-

¹Ниг.: Поляков А.В. Общая теория права. Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода. Учебник, 2-е издание. – М., 2016. – С. 370-380.

²Ниг.: Насриддинзода Э.С. Правовая культура. – М.: Норма, 2014. – С. 71.

ддӣ қисмати маънавии онҳоро комил сохта, онҳоро ба ҳаёти воқеӣ васл намуда, то ба зинаи таъсиррасонии тарбиявӣ фуруд меоранд.

Дуруст аст, ки таҳлилу коркардҳои мафкуравӣ дар зинаи баланди саводноқӣ имкон доранд ба эҳсосоти ибтидоӣ таъсири ҷиддӣ расонида дар зинаи муайян дарк ва ҳазми масъалаҳои воқеиро дигаргуна намояд. Дар баробари ин дигаргуна намудан вай, яъне мафкураи ғаёли ҳуқуқӣ имкон дорад воқеияти ҳуқуқӣ ва сатҳи тарбияи ҳуқуқиро табдил диҳад. Агар ин табдилдиҳӣ вобаста ба қонуниятҳои дигари рушди ҳаёти воқеӣ ва маънавӣ мувофиқ омада, ба талаботи замону макон ҷавоби мувофиқ диҳад, вай муваффақ гардида, бунёди мафкураи солими ҳуқуқиро ҳамчун маҳаки пешбурди ҳаёти иҷтимоӣ ва тарбияи инсонӣ комил бар дӯш мегирад. Агар не, пас вай дар муҳлати кӯтоҳ номуваффақ гардида, печиши ҳаёти иҷтимоиро афзун ва номуназзамии сохтори ҷамъиятиро ногузир мегардонад. Давраҳои бухронии ҳаёти сиёсӣ ва ҳуқуқии халқҳо шаҳодати ин гуфтаҳост.

Таъсиррасонии психологияи ҳуқуқӣ ба идеологияи ҳуқуқӣ мураккаб ва бисёрҷониба буда, равишҳои мухталифро дар самти муайян бо мазмунҳои гуногун низ дошта метавонад. Агар равиши таъсири психологияи ҳуқуқӣ дар қолаби фаҳмиши фитрӣ ва сотсиологияи ҳуқуқӣ раванди қонунӣ ва табиӣи шаклгирии шуури ҳуқуқӣ бошад, ҳастанд ҳолатҳое, ки бинобар аз нобаробар будани ҷавҳари раванди таъсиррасонӣ, яъне номувофиқ омадани ғояҳо бо воқеияти зиндагӣ таъсири ғаёлнокии он аз хотираи таърихӣ низ сурат гирад. Мисол, бо вучуди камбуду норасоиҳои замони шӯравӣ (идеологияи он), зиндагии воқеӣ ва эҳсосоти оромӣ таъмин будани кулли мардум бо ғизо, либос, фарҳанги солими ахлоқӣ ва иттилооти назоратшаванда, ҳанӯз аз зинаи психологияи ҳуқуқии ҳамон даврон (ба сони хотираи мусбати таърихӣ) ба идеологияи ҳуқуқии муосири солим ва арзишҳои тамаддунсози он (ҷомеаи шаҳрвандӣ, давлати ҳуқуқӣ, демократӣ, дунявӣ) таъсир расонида, қабули қоиҳои онҳоро дар тафаккури зиёд аз олимони ва зиёиён мушкул мегардонад.

Чунки эҳсосоти куллияи табиӣи инсон ва оромии танию руҳияш ҳамчун хотираи худ дар ҳамбастагӣ бо азизону наздиконаш (дар он рӯзгори таърихӣ, ки ин насл ҷавонтару қудратмандтар буданд) ба сони коди миллии мусбати ниёгон ҳанӯз ҳам ба симати эҳсосоти қавӣ (чунки даврони гузариш чунин ҳамоҳангии саодату эҳсосоти хушро ба кулли субъектони иҷтимоӣ табиатан баробар дода наметавонад) таъсири амиқ ба мафкураи ӯ дорад. Чунки мафкура дар зиндагии воқеии бархурди арзишҳо ва гузариши низоми идора, вобаста ба талаботи ҳар як инсонӣ давраи гузариш, эҳтиёҷоти қоиҳои саодати имрӯзи худро дарёфт наметавонад. Ҳарчанд, ки сатҳи зиндагӣ нисбат ба солҳои қаблӣ ба маротиб хуб шуда бошад ҳам, талабот ба маротиб афзун ёфтааст. Гузашта аз он дар фазои озоду демократӣ, ки то ҳанӯз ин режим намунаи устувору қолабии худро зери таҳҷуми ҳаракату гирдиҳамоиҳо (дар давлатҳои намунаи Амрико ва Аврупо) пайдо нанамудааст, мафкураи ҳуқуқии

чомеаро чиҳати қабули назару ғояҳои нав, ки аз қаблӣ хеле одилтару боинсофтаранд, сари ҳар мушкилиҳои навбатӣ ба шакку шубҳаҳо кашаидааст. Ин ҳолат низ аз бинобар адами таҳлилҳои илмӣ комил имкон дорад кори тарбияи солими ҳукуқиро ба ҷолишу печидагиҳои фикрӣ тобиш диҳад.

Озодиҳои беназорат ва амалҳои оғӣ ва беғоя дар ҷомеаҳои либералӣ ва озодманиши ғарбӣ кори низоми идора ва ҳукукро дар партави идеологияи ҳукуқӣ дар паҳноӣ давлатҳои миллии пайрав бемоя сохтааст. Ин муборизаи консервативию либералии психологияи ҳукуқӣ бо идеологияи ҳукуқӣ то зинаи муайяни рушди ҷомеа ҳифз шуда, сипас дар ҷомеаҳои солим тадриҷан зерӣ табдилёбии психологияи ҳукуқӣ таҳти таъсири муҳит ва ғояҳои идеалии ташкили ҷомеа мавқеи худро ба манфиати миллатҳои давлатсоз бояд аз даст диҳад. Дуруст аст, ки дар ин ивазшавии намои ботинии мафкураи ҳукуқӣ нозуқиҳои мубраме ба мисли меросияти арзишҳо, муносибати дуруст бо эҳсосотҳо, қабули бонизоми арзишҳои нав ва ғ. вучуд доранд, ки ислоҳоти ҳукуқӣ вобаста ба замону макон онҳоро уҳдадор аст ба инобат гирад. Дар маҷмӯъ агар ба тарзи дигар гӯем, ба ҷомеаи солиму зиндаи ислоҳотталаб дар даврони гузариш, аз ҳарвақта дида бештар идеологияи ҳукуқии ғайбу солим, ки мувофиқи арзишҳои миллию соҳибхитӣ халқ буда, дар паҳнои истиқлолияти давлатӣ тарбия намудани инсонӣ нави ватандӯстро бар ӯҳда дорад, ноғузир мегардад. Агар дар ҳамин давраи идеологияи ҳукуқӣ ғайбу набошад, психологияи ҳукуқӣ имкон дорад вайро тобеи худ намуда, равиши ҷомеаро ба тақрори рӯзгори таърих гардонад. Ин кор танҳо дар сурати асоснокии аксиологияи ҳукуқии низоми қонунгузорӣ имконпазир аст. Дар акси ҳол ҷолишҳо дар ҷойи худ ва гардишҳо бар қафо дар фазои фаҳми арзиши ҳукуқ мушкилиҳои худро барои ҷомеаи давлатдор доро аст.

Дар зерӣ мафҳуми идеологияи ҳукуқӣ низоми муттаҳидгардонидашудаи тасаввуротҳои арзишманд оид ба воқеияти ҳукуқӣ (аз ҳаёти ҳукуқӣ ва ақли инсонӣ мабдаъ мегирад), консепсияҳо ва дидгоҳҳои зиндагисозу ба воқеияти ҳукуқӣ дар ниҳояти кор алоқаманд, фаҳмида мешавад. Идеологияи ҳукуқӣ вобаста аз мансубияти арзишҳои ба ӯ тааллуқдошта, дар асл дониши аподиктикӣ (устувор ва тағйирнаёбанда дар аслҳои худ, ки инъикосгари усули илмӣ вазъи комили воқеияти ҳукуқӣ бошад), буда наметавонад. Маҳз ба ҳамин хотир конституцияи иддае аз кишварҳо ҳеҷ як мафкураро ба сифати мафкураи давлатӣ қатъӣ қабул надоранд, вале ин маънои онро надорад, ки давлат дар шароити муайяни таърихӣ вобаста ба замону макон мафкураи муайяни амалкардро нашоат бошад. Ин мафкураи муайяни амалкард албатта, эҳтиёҷ ба мафкураи солими ҳукуқӣ ва сиёсиро дорад, ки бидуни онҳо коркарди мафкураи солими миллии муҳофизи соҳибистиклолӣ дар сатҳи давлат ғайримикон аст. Ҷанини ин мафкураро аксиологияи ҳукуқӣ ҳамчун қисмати асосии шуури ҳукуқӣ, ки ҳадафаш тарбияи ин-

сони солеҳ аст, дар худ таърихан аз назари илмӣ ва амалӣ бо таҷрибаи давлатҳои адолатнок собит кардааст.

Аммо дар масъалаи бегона будани хислати аподиктикӣ, доимият ва устувории доимии мафкура бошад, бояд қайд кард, ки ин хосият қабл аз ҳама бо усули диалектики шинохти олами дар ҳаракатбуда инкор мегардад. Ин нақшро вобаста ба раванди диалектикии олам ҳатто арзише чун илм дар шакли донишҳои аподиктикӣ гирифта наметавонад. Ҳамагуна донишу фаҳмишҳои илмӣ дар қолаби муайяни замону макон ҳулосаҳои мутлақи илмӣ пешниҳод менамоянд. В.И. Ленин дуруст гуфта буд, ки барои инъикоси олами тағйирёбанда дониши мутобиқи он тағйирёбанда зарур аст. Имрӯз бошад гуфтан мумкин аст, ки барои табдили дурусти олами табдилёбанда мафкура ва донишҳои зотан дар ниҳоди худ ҷавҳари табдилёбандадошта, шарт ва зарур аст. Неруи устуворӣ ба ин ҷавҳари муҳаррик ҳам дар ҳолати статикӣ ва ҳам динамикӣ маҳз аксиологияи ҳуқуқӣ мебахшад. Аксиологияи ҳуқуқи идеологияи ҳуқуқиро неру бахшида онро ба самти фаъолгардонии субъектони ҳуқуқи умуми сафарбар менамояд. Ба андешаи профессор А.В. Поляков бо чунин хислати алоқамандиаш аксиологияи ҳуқуқӣ, идеологияи ҳуқуқӣ бо амалияи ҳуқуқӣ ҳикмати ҳуқуқ моҳияти худро дар ҷомеа мунъакис менамояд¹.

3. Нақши иттилооти рақамӣ ва ҳуқуқ ба озодии суҳан дар тарбияи ҳуқуқӣ. Реҷаи низоми идораи демократӣ дар фазои вучуди гуногунандешӣ (плюрализм) ва андешаҳои мухталифу муқобили ҳам (бо антогонизм ва тафаккури интиқодӣ) рушд кардани мафкура ва иҷтимоъро асоси қонуниятҳои ҳастии ҷомеаи озод мепиндорад. Маҳз фазои озоди баёни андеша тавассути озодии суҳан, нақди ислоҳкунанда ҷомеаро қабл аз ҳама бо неруҳои дохилии рушд, неруи инсонӣ ва назарҳои тозаю гуногуни тамизкунандаи набзи ҷомеа таъмин намуда, барои иттиҳоди сиёсӣ ва иҷтимоӣ заминаи воқеии тараққӣ пешниҳод менамояд. Ҳуқуқ дар ин самти ҷомеасозӣ на танҳо роҳи ҳамоишҳои фикрӣ, муттаҳидии неруҳои маънавӣ ва инсониро атрофи ҳадафҳои бунёдии миллат дар ҷаҳорҷӯбаи қонунгузорӣ муайян менамояд, балки сарҳади бархӯрди фикрҳо ва андешаҳои озодро дар ҳатти эътидол ва таҳаммули ҳамдигарӣ мутобиқ ба арзишҳои башарӣ ва милли дар ҳамоҳангии мавзун ҳифз менамояд.

Ҳуқуқ ба озодии суҳан ва баёни андеша ҳамчун ҷавҳари ҳуқуқи иттилооти шахс дар ҳама соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ аз принципҳои муҳимми реҷаи демократӣ ва давлати ҳуқуқӣ аст, ки принципи дигари ҷомеаи шаҳрвандӣ «гуногунандешӣ»-ро роиҷ мегардонад. Ҳуқуқ ба озодии суҳан на танҳо бо рисолати мансубияти бунёдиаш дар ташаккули инсон чунин тавачҷуҳи ҷиддиро дар бархурди ҷараёнҳои дигаршавии олам

¹Ниг.: Поляков А.В. Асари ишорашуда. – С. 383-384.

доро аст, балки бештар аз он бино ба дарки принципи волоияти ҳуқуқи инсон (реҷаи асли бунёди давлати ҳуқуқӣ), ҳамчун «ченаки аслии ҳама ашёҳо» Протогор ва «дар маркази тағйирпазирии неъматҳо (дидгоҳи антропологӣ)» қарор гирифтаниш, ин мубрамиятро ба худ касб менамояд. Маҳз озолии суҳан ва муҳокимаи озои масъалаҳо ҳамчун ҷузъи муҳиму марказии ҳуқуқи худмуаррифии инсон дар ҷомеаи озод имкон дорад роҳи беҳтарини ҳалли мушкилиҳоро пешниҳод намояд. Албатта, ин ҳолати имконпазир ба дигар принципҳои бунёдии ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқӣ низ иртибот дорад. Барои он ки халқи озод, озодона худро идора намояд, ба вай қабл аз ҳама озолии суҳан зарур аст, ки озодона бо суҳан, мактуб ва тариқи муроҷиатҳои оммавӣ мақсаду ҳадаф, орзую омоли худро баён карда тавонад. Озолии суҳан ва баёни андеша воситаи асосии зуҳури демократия аст, ки аъзои ҷомеаро бо манфиату хостаҳоиш дар раванди идораи давлат ҳамроҳ менамояд ва дар қабулу иҷрои қарорҳои муҳим ҳаммуаллиф ва ҳамақида гардонида, ба ҳар яки онҳо имкони рисолати созандагии иҷтимоӣ ва ҳуқуқи роҳи ихтиёри гирифтаниро муҳайё менамояд. Шаҳрвандоне, ки озолии суҳан надоранд ва аз ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот маҳруманд, ҳуқуқи худро дар идораи давлат на танҳо таъмин намасозанд, балки бештар аз он неруи фикрии худро бо неруи иҷтимоии ҷомеа ва дар умум ба қудрати давлату миллаташон оқилона васл карда наметавонанд.

Бо дарки муҳимияти ин масъала санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, аз ҷумла моддаи 19 Эълумии ҳуқуқи башар ин ҳуқуқро бо ҷунин мазмун муаррифӣ кардааст: «Ҳар инсон ҳуқуқ ба озолии боварӣ (озодии фикр ва андеша-А.Х.) ва ақида ва озодона баён намудани онро (ин баённамояи танҳо тавассути истифодаи қонуниятҳои фонетикӣ не, балки бо дигар шакли усулҳои имконпазирӣ ғайри он имконпазир аст- А.Х.) дорад. Ин ҳуқуқ ба ӯ имконият медиҳад, бемамониат ба боварии худ рафтор намояд, озодона ва бо ҳар роҳ иттилоот ва назари муайянро ҷустуҷӯ, дастрас ва паҳн намояд». Усули бунёдии қоидаҳои эътирофшудаи байналмилалӣ аз озолию ташаббускориҳои озоли шахс то бунёди ҷомеаи озоду давлати демократӣ аст. Мумкин нест, ки дар ин ҳамоиши принципҳои афзалият ба як ҷониб дода шавад. Зеро, ҳарду ҷониб ҳам озолиҳои шахс ва ҳам иҷтимоӣ ба як арзиши дигари умумиятдоштае бо номи «саодатмандӣ» саҳт алоқаманданд. Саодати инсон ҳамчун ҳодисаи фардӣ (мустақил ва озод) ва иҷтимоӣ, дар як маврид ба ин ду нуқта ва дар ду таъахҳо асос ёфтааст. Ҳам нуқтаи озоли шахс бо таъахҳои манзалати фардӣ ва бо соҳибихтиёрияш ва ҳам нуқтаи иҷтимоияш бо зарурат ва талаботҳои иҷтимоияш аз назари илми ҳуқуқ сазовори эътироф ва қадршиносиянд. Кашидани ин ҳамовозӣ аз як нуқта ба нуқтаи дигар нодуруст буда, номувофиқ ҷойгузин намудани маҳаки марказии мизони адлро мемонад. Таъахҳои ин ҳамовозӣ дар ду нуқтаи пурракунондаи ҳамдигар эътироф шудааст. Муайянкунонда ва интиҳо-

би дурусти нуқтаи ногузири ин маҳаки мизони адл ба сатҳи маърифати ҳуқуқии ҷомеа, озодиҳои шахсӣ ва низоми идораи демократии давлат вобастагӣ дорад.

Конститутсия ҳуқуқ ба озодии суҳанро дар шаклҳои озодона баёни назар намудан, нашр кардани андеша ва фикрҳо ва ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахбор муайян кардааст. Агар аз як ҷониб ин ҳуқуқ ба суҳан ва гуфтори фикр бошад, пас, ду ҷанбаи дигар ин ҳуқуқ ба низоми нашриётӣ ва иттилоотӣ вобастагӣ дорад. Яъне, тарафи пурракунандаи ин ҳуқуқ, ки дар шакли гуногуни татбиқшавии ҳуқуқ ба озодии суҳан ифода меёбад, ба озодии суҳан дар матбуоти озод ва иттилооти озод таъямунада. Аз ин хотир, ташаккули дурусти ин ҳуқуқ ва озодиҳои дар самти баёни назар дар алоҳидагӣ ба унсурҳои дигари фазои иттилоотӣ: нашриёт ва сарчашмаҳои иттилоот алоқаманд мебошанд. Дар замони муосири асри иттилоот ва намоҳои гуногуни он, ки ба табиати ҷомеа ва давлатҳо, муносибати тамаддунҳо ҳамчун қудрат, манфиат, неру, яроқи мафкуравӣ ва бовару эътиқоди ҷадид таъсирбахшӣ дорад, вазъи ҳуди ин категорияи ҳуқуқиро дар фазои ҳуқуқӣ ва илми ҳуқуқи инсон печида ва нугувор муаррифӣ кардааст. Мушкилии асл он аст, ки ин ҳуқуқ ба озодии суҳан миёни ин ҳама кашишҳои ботинӣ ва зоҳирӣ худро ҳамчун ҳуқуқи озодии асосӣ ва неъматӣ маънавию фарҳангии ҳуқуқӣ ва башарӣ ба таври шоиста дар самти тарбияи инсон ҳифз карда натавониста истодааст.

Ҷойи шубҳа нест, ки раванди рақамишавии ҳаёти иҷтимоию иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ дар рӯзгори муосир, дар ҳар паҳноӣ ҷуғрофӣ ва сиёсӣ, ки руҳ надиҳад, аломати пешравӣ ва рушд аст. Ба қавли дурусти муҳаққиқи ҷавон Ф. Сулаймонов «Албатта, рақамишавӣ ва истифодаи васеи технологияи рақамӣ дар маҷмӯъ раванди мусбӣ мебошад, зеро дар ин раванд як қатор соҳаҳо фаъолияти худро боз ҳам пурсамартар намуда, бо истифода аз дастовардҳои технологияи муосир як қатор мушкилиҳои соҳа, ки пештар ҳалли онҳо имконнопазир буданд, ҳалли мусбӣ худро ёфта истодаанд ва ё роҳҳои ҳалли мушкилии мавҷуда мавриди баррасии мутахассисони соҳа қарор гирифтаанд.»¹ Аммо дар баробари он, ки ин раванд мушкилиҳои зиёди соҳаҳоро сабук мекунад ва баъзеи онҳоро ҳал менамояд, магар имкон дорад, ки вай мисли ҳар як ҳодисаи нави прогрессивӣ дар баробари дастовардҳояш боз мушкилиҳои навро низ пешорӯи мо қарор диҳад. Муҳаққиқ, ин масъаларо ҳамчун оптимист дар партави рисолати касбияш ҳамчун вазифаҳои навбатии илми ҳуқуқ дар шароити нави рақамикунории фазои ҳуқуқӣ муаррифӣ карда, ба маврид дарк ва таъкид кардааст: «Аз ин ҷо, дар

¹См.: Сулаймонов Ф. Вазифаҳои илми ҳуқуқшиносӣ дар солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия.// Минбари ҳуқуқшинос.- №1(201) аз 21 феввали соли 2025. - С.6.

назди илми ҳуқуқшиносӣ як қатор муаммоҳо ва саволҳои низ ба миён меоянд, ки бояд онҳоро аз лиҳози назариявӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ мавриди баррасӣ ва омӯзиш қарор дода, ҷиҳати такмил ва рушди соҳаҳои гуногуни иқтисоди рақамӣ ва пешрафти инноватсия пешниҳодҳои дахлдор таҳия намуд.»¹

Яъне равшан аст, ки бо воридшавӣ ба фазои нави иҷтимоию иқтисодӣ, ки равиши корро комилан ба дигаргуншавӣ водор дорад, хоҳ нохоҳ таҷдиди назари зиёде аз масъалаҳои усулӣ пайдо мешавад. Ҳамин тавр муваффақият ва дастоварди даврони нави иттилооти рақамӣ дар бештари мавридҳо маҳз аз дарки дурусти ҳамоиши ҳамин механизму усулҳои нав бо тарзу усулҳои коркардшуда ва мавҷудаи фазои ҳуқуқӣ вобастагӣ дорад. Яъне илми ҳуқуқшиносӣ бояд захираҳои усулӣ ва восиҷаҳои татбиқнамоии меъёрӣ ва арзишиашро ба шароитҳои нав мувофиқ кунад. Яъне (пас) ҳуқуқ ҳамчун надстройкаи (рӯбинои) ҷамъиятӣ бояд бо дигар унсурҳои он ҳамовозу мувофиқ амал намояд. Дар мисоли мушаххаси мо, ки ба озодии суҳан ҳамчун арзиши ҳуқуқӣ тааллуқ дорад, дар баробари мушкилиҳои таҳаввулотӣ ва усулии низомии ҳуқуқӣ боз мушкилии арзишӣ низ таҳдидҳо дорад. Ин таҳдидҳо агарчанде аз қолаби фаҳми шаклии ҳуқуқ берун афтанд ҳам, натиҷаи он ба татбиқи ҳуқуқ ва худнамоии арзандаи ҳуқуқ ҳамчун танзимгари фаъоли муносибатҳои нави ҷамъиятӣ бунёдӣ ва тақдирсозанд.

Албатта, ҷанбаҳои дигари пурракунадаи ҳуқуқ ба озодии суҳан ҳамчун арзиши фарогири ҳаққи инсон ба зами ишораи моддаи 30, дар моддаҳои 23, 26, ва 29-и Конститутсия аз дигар паҳлуҳо низ ишораҳо оварда шудааст, ки мазмун ва моҳияти ҳуқуқ ба озодии суҳанро ғанӣ мегардонанд. Вале, дар маҷмӯъ на талаботу муқаррароти моддаҳои мазкур дар масъалаи маҳрамии мукотибот (моддаи 23), озодии баёни эътиқод (моддаи 26) ва на усули баёни ақидаю озодиҳои сиёсӣ (моддаи 29) дар ин замони бархӯрди манфиатҳо ва рақамикунории иттилоот тавонистаанд, ки ҳуқуқ ба озодии суҳанро дар самти тарбияи инсонии комилу солеҳ ба таври шоиста устувор, муназзам ва мавзун ба манфиати шаҳрвандони давлатҳои миллӣ ва соҳибхитиярии давлатӣ комилан ҳифз намоянд. Ин аст, ки давлатҳои ҷавони миллӣ дар фазои озодиҳои демократиашон ба ин навъ муноқишаҳои ҳуқуқҳои шахсӣ ва сиёсӣ аҳёнан ҷиддӣ бархӯрдор мегарданд. Ифротикунории мафкураи ҷавонон, тундравии динӣ миёни пайравони динҳо, нофаҳмиҳои фазои сиёсии баъзе аз кишварҳо, ки ба фишори инқилобҳои ранга гирифта шудаанд, гувоҳи ин ҳолатҳои номуназзамии рушди ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ ва сиёсӣ дар тавозун бо манфиатҳои давлатҳои миллӣ ва демократӣ аст. Нақши харобиоварро дар қатори ҳама дастовардҳои баъзе аз нуктаҳои истифода

¹ Ниг.: Сулаймонов Ф. Асари ишорашуда.- С.1.

даи нодурусти рушди илмҳои техники, бозӣ бо қоидаҳои дугонаи иқтисоди ҷаҳонӣ ва рушди беназорати иттилооти рақамӣ ва интернет дар доираи манфиатҳо, дар ин раванд аз зоҳири давлатҳои миллий дар ҳалқаи манфиати давлатҳои бузургу минтақавӣ ва ширкатҳои транс-миллӣ (фаромиллӣ) доро аст.

Таҳлили талаботи Конститутсия ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ба мо имкон медиҳад, ки қисмҳои таркибии мафҳуми ҳуқуқ ба озодии суҳанро чунин муқаррар намоем:

1. ҳуқуқи бидуни мамониат пайравӣ кардан аз андеша ва ақидаи худ (дар шакли озодии суҳан ва озодии фикр, боварҳо ва ақида - на ақидаи эътиқодӣ);

2. ҳуқуқи озодона ҷустуҷӯ, дастрас ва паҳн кардани ҳар иттилоъ ва андешаи қонунӣ (ҳуқуқ ба озодии суҳан ва иттилоот);

3. ҳуқуқи дар шакли шифохӣ, хаттӣ, нашрӣ ва ё бадеӣ ифода намудани андеша ва фикрҳои худ (ҳуқуқ ба шакли баёни суҳан ва ақида);

4. бо дигар воситаҳои қонунӣ дастрас ва паҳн кардани иттилои даркорӣ (озодии иттилоот);

5. сензураи давлатӣ ва таъқиб барои танқид манъ аст (кафолати озодии суҳан);

6. доштани ин ҳуқуқ ва озодиҳоро дар самти озодии суҳан новобаста аз сарҳади давлатҳо (озодии иттилооти байналмилалӣ);

7. дар баёни ин ҳуқуқу озодиҳо таблиғот ва ташвиқоте, ки бадбинӣ ва хусумати иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллӣ, динӣ ва забониро бармеангезанд, манъ аст (маҳдудияти озодии суҳан);

8. ҳама амалкардҳо дар баёни озодии суҳан бояд ба талаботи қонунгузорӣ мутобиқ бошанд (сарҳади озодии суҳан).

Қобили зикр аст, ки дар фазои илми ҳуқуқшиносӣ масъалаҳои назарии мустақкам намудани қоидаҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон дар ҳуқуқи миллий аз ҷониби олимони ватанӣ¹ мавриди назари ҷиддӣ қарор дорад, ки сазовори таҳсин аст. Дар ин самт масъалаҳои мустақкамнамоии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд ба Конститутсияи соли 1994, шакл ва намудҳои имплементатсияи меъёрҳои байналмилалӣ дар низоми ҳуқуқи миллий, масъалаҳои конституционии танзими имплементатсияи меъёрҳои байналмилалӣ дар самти ҳуқуқи инсон ва амсоли инҳо аз ҷониби олимони ҷавон Диноршоев А.М. ва Сафарзода Б.А. мавриди барасии илмӣ қарор гирифтаанд.² Аммо таҳлили таъсири раванди иттилоотонӣ ва дигаргуниҳои раванди ҷаҳонишавӣ ба ташаққулу таҳаввули ҳуқуқи инсон чи дар мисоли як ҳуқуқу озодии муайян ва

¹ Ниг.: Диноршоев А.М. Сафаров Б.А. Закрепление международных стандартов в области прав человека в национальной правовой системе Республики Таджикистан. Монография. – Душанбе: «Андалеб-Р», 2015. -164с.

²Ниг.: Диноршоев А.М. Сафаров Б.А. Асари ишорашуда. –С.42-107.

чи ҳуқуқи инсон дар умум таҳқиқ нашудааст. Омили асли ин холигӣ аз назари инчониб дар он аст, ки мавзуи матраҳшаванда дар сарҳади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, сотсиология, информатика ва сиёсатшиносӣ қарор дошта, таҳлилҳои фалсафӣ ва умумиҷтимоиро аз назари фалсафаи ҳуқуқ тақозо менамояд. Танҳо ҳуқуқшинос будан ва ё сиёсатшинос дар инъикос ва дарки дурсти ин манзараи тобиши мафҳумҳо ва таҳаввули ҳадафҳо ва воситаҳо дар самти дарёфти тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон дар шароити муосир кифоягӣ намекунад. Зеро раванди ҷаҳонишавӣ мураккабсозии ҳодисаҳои ҳуқуқиро танҳо дар паҳноӣ як илм не, балки дар партави маҷмуи илмҳо таҳти таъсири манфиат, мураккаб ва печида кардааст.

Ҳамин тавр, ҳуқуқ ба озодии суҳан ва ақида дорои унсурҳои муҳими шакли баён, манбаи баён, платформаи ифодаёбӣ, воситаҳои дастрасӣ ва ифоданамоӣ, паҳноӣ миллий ва байналмилалӣ, сарҳади баён, услуби мувофиқат ба талаботи қонун ва тобеъ будан ба маҳдудиятҳои муайяни ҷтимоӣ ахлоқӣ эътиқодиро доро мебошад. Барои фаҳму дарки дурсти мазмун ва моҳияти ҳуқуқ ба озодии суҳан ва таъмину татбиқи дурсти он як силсилаи унсурҳо, иртиботи онҳо ва мансубияти услубиашон ба илмҳои гуногуни ҷтимоӣ бояд сараввал ба инобат гирифта шаванд ва сипас ҳатман омӯхта ва таҳлилшуда, ҳулосабандӣ карда шаванд. Дар акси ҳол, ҳуқуқ ба озодии суҳан ҳамчун арзиш ва неъматӣ ҳуқуқӣ рисолати ҳаётии худро дар паҳноӣ давлати демократӣ мутобиқ ба талаботи Конститутсия дар сатҳи шоиста иҷро карда наметавонад. Яъне дар чунин шароитҳои гардиши таърихӣ илмҳои ҷтимоӣ барои дарёфти иллатҳои ҷамъиятӣ ва меъёрӣ ба кӯмаки ҳамдигар саҳт эҳтиёҷ доранд. Зарур аст, ки илмҳои байнисоҳавии ҳуқуқӣ тимсоли сотсиологияи ҳуқуқӣ, психологияи ҳуқуқӣ, антропологияи ҳуқуқӣ ва бунёдии назари таърихӣ чун таърихи ҳуқуқ, назарияи ҳуқуқ ва фалсафаи ҳуқуқ мутобиқ ба талаботи замону макон рушд намоянд. Дар акси ҳол илмҳои дигари соҳавӣ тахассуси ҳуқуқӣ имкони ба бӯҳрони шадид афтиданашон зиёд аст.

Мутобиқ ба таснифоти маъмул ва эътирофшудаи ҳуқуқҳои инсон, ҳуқуқ ба озодии суҳан ба зергурӯҳи дуҷуми ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ ва сиёсӣ, ҳамчун ҳуқуқу озодиҳои ҷудонашавандаи субъективӣ ворид мешавад, ки мақсадашон фаъол намудани фард дар ҳаёти сиёсӣ ва ҷамъиятӣ мебошад.¹ Ба гурӯҳи якум ҳуқуқҳои сиёсӣ шомиланд, ки ба ташкили ҳокимияти сиёсӣ ва танзими фаъолияти он дахл доранд. Назари мо андак дар ин масъала дигартар аст. Мо ҳуқуқ ба озодии суҳанро ҳамчун

¹Ниг.: Холиков А.Г. Диноршоев А.М. Права человека. Учебник для вузов. – Душанбе, 2009.- С. 376.

унсури муҳимми ҳуқуқҳои шахсӣ дониста, зуҳури онро дар самтҳои ҳаёти инсонӣ ҳамчун намоҳои он, на сифати зотии он фаҳм менамоем.

Моҳияти ҳуқуқ ба озодии сухан қабл аз ҳама дар он аст, ки вай ба инсон имкон медиҳад, ки бо сухан ва андешааш дар фазои инфиродӣ ва ҷамъиятӣ вориди муколама ва муносибатҳо шуда, ҳастӣ ва ҷаҳонбинии худро васл ба асосҳои сохтори ҷамъиятӣ ва давлатӣ намуда, ҳамчун инсон дар иртибот бо муносибатҳо ба ҳаёти иҷтимоӣ ворид шуда, ҳамчун шахс ташаккул ёбад. Ҳуқуқҳои шахсӣ на танҳо дар ташаккули шахс, мақоми шахсият хизмат мекунанд, онҳо, инчунин ба раванди иҷтимоишавии шахс хизмат менамоянд. Ҳамин тавр, мазмуни ҳуқуқҳои сиёсӣ ба сиёсишавӣ ва иқтисодӣ ба иқтисодишавии инсон ҳамчун ҳодисаи иҷтимоӣ ва биологӣ мусоидат менамоянд. Аз ин ҷост, ки бузургони илм инсонро ҳамчун ҳодисаи сотсиобиоравонҳуқуқсиёсӣ мураккаб шинохтаанд.

Арасту инсонро ҳодисаи сиёсӣ¹, Маркс ҳодисаи иқтисодӣ², Дюркгейм ҳодисаи иҷтимоӣ³, Дарвин биологӣ⁴ ва мо ҳуқуқшиносон⁵ чун падидаи ҳуқуқӣ мешиносем. Ин дидгоҳҳо на танҳо аз назари онтологӣ ва маърифатӣ асосҳо дошта, дар дидгоҳҳои антропологӣ ба тарзҳои гуногун аз ҷанбаҳои мухталиф далеловарӣ мешаванд, онҳо дар паҳноии зуҳури ҳуқуқҳои инсон низ баъзе аз қонуниятҳои масъалагузорӣ мекунанд, ки аз мураккабии табиати инсон шаҳодат медиҳанд.

Мисол, гирем ҷанбаи ҷамоҳангии ҷисмонӣ ва равонии фаъолияти инсонро тавассути низоми асаб, ки академик И.П. Павлов кор кардааст⁶ ва ё талаботи биологии нафси шахвонӣ ва таъсири кимиёии онро ба асаб ва қарорҳои инсон, ки олими равоншиносии австриягӣ Зигмунд Фрейд дар назарияи «Равоншиносии маҳрамона»⁷ ҷамъбаст кардааст. Ҳар як аз ин кашфиётҳои олимон, ки ба як унсурҳои табиӣ ва равонии инсон тавбааманд, таъсири худро на танҳо дар сатҳи ҷимоя ва риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон дар ҷомеаи озод мерасонанд, балки бештар аз он

¹Ниг.: Аристотель. Политика. Перевод и комментарии В. Ф. Асмуса.— М.: Мысль, 1983.— (Серия: Философское наследие) Книга I, глава 2.- С. 375.

²Ниг.: Карл Маркс — «Капитал. Том I» Полное название: «Капитал. Критика политической экономии. Том I» Издательство: Политиздат (Москва) Перевод с немецкого: И. И. Шевелёв, ред. Д. И. Розенберг.- М.,1974.- С. 10.

³Ниг.: Дюркгейм Э. «О разделении общественного труда».- М.: «Наука», 1991.- С. 41-43.

⁴ Ниг.: Дарвин Ч. Происхождение видов путем естественного отбора. Первый русский перевод: 1864 год. - М.: Наука, 1957. - 552с.

⁵Ниг.: Халиков А.Г. Диноршоев А.М. Права человека. Учебник для вузов. – Душанбе, 2009. – С.34-35.

⁶ Ниг: Павлов И.П. «Литературная Газета» от 31.07 1991 г. – С. 3.

⁷Ниг.: Фрейд З. Три очерка по теории сексуальности, Перевод с немецкого под редакцией и с предисловием З.Фрейда. - М., 1935. - С.10-30.

дар коркарди консепсияи ҳуқуқу озодиҳо ҳамчун восита ва унсурии ҳастии саодатманди инсон ба мисли талаботи табиӣ ва майлҳои зотии инсон мавқеи арзандаи худро ҷустуҷӯ менамоянд. Дар ин самт ҷомеаҳои озод мушкилиҳои доранд, ки дар паҳноии инсоншиносӣ ва моҳияту рисолати таърихӣ он рӯи задааст.

Аҳамияти озодии суҳан дар фазои сиёсӣ ва ғайри он низ, инчунин бо он муайян мегардад, ки вай аз як ҷониб инсонро ҳамчун субъекти ғайри муносибатҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ васлияти онро бо ақида ва суҳани озод ба ҷамъият устувор мегардонад, ва аз ҷониби дигар мақом ва манзалати ӯро дар ободӣ ва ташкили одилонаи қудрати сиёсӣ истифода менамояд. Озодии суҳан инсонро ҳамчун атоми иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ дар низоми мавҷудоти дигари ҳаёти иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба ҳаракат мебарорад.

Хулоса. Хулосаи мо ин аст, ки дар шароити рушди иттилооти рақамӣ ва технологияҳои иттилоотӣ субъектҳои ҷомеаи озодро зарур аст, ки ба мазмун ва муҳтавои ҳуқуқ ба озодии суҳан дуруст ошно шаванд, паҳно ва сарҳади имконпазири онро аз худ намоянд ва дар вақти истифода аз ин ҳуқуқ ҳамеша эҳсос кунанд, ки ин ҳақ дар баробари табиӣ, шахсӣ ва муқаддас буданаш, омили муҳимми эҳтиром ва қадردонии ҳуди субъект аст. Бо вучуди имкони васеи майдони иттилооти рақамӣ ва пӯшида будани сайту солонаҳои интернетӣ, ки баъзе фикрҳои пӯшида ибраз менамоянд, фаҳму ҳикмати ин ҳуқуқу озодӣ, ки ба олами ботинӣ ва маънавии ҳар фард вобастагӣ дорад, дар ташаккули маънавий ва ҳуқуқии шахс аҳамияти бориш дорад. Аҳли илми ҳуқуқшиносии кишварро зарур аст, ки дар шароити нави рушди фазои иттилоотӣ механизму усулҳои нави ҳифзи ҳуқуқу озодии суҳанро андеша намоянд. Дар акси ҳол ҳуқуқҳои иттилоотӣ, аз ҷумла ҳуқуқ ба озодии суҳан рисолати тарбиявии худро дар шароити озодиҳои демократӣ дуруст иҷро карда наметавонад. Яке аз воситаҳои муҳимму асосии ҳимоя аз ин бесарҳадиҳои фазои иттилоотӣ дар қатори дигар авомили илмӣ, ин ахлоқи миллӣ ва панду андарзҳои бузургони миллат аст.

Суҳан доништа гӯй, то дӯстро душман нагардонӣ,
Зи ҳарфи номусоид ошно бегона мегардад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Аристотель. Политика. Перевод и комментарии В. Ф. Асмуса.— М.: Мысль, 1983.— (Серия: Философское наследие) Книга I, глава 2.
2. Карл Маркс — «Капитал. Том I» Полное название: «Капитал. Критика политической экономии. Том I» Издательство: Политиздат (Москва) Перевод с немецкого: И. И. Шевелёв, ред. Д. И. Розенберг.- М.: 1974.
3. Дюркгейм Э. «О разделении общественного труда».- М.: «Наука», 1991.
4. Дарвин Ч. Происхождение видов путем естественного отбора. Первый русский перевод: 1864 год. - М.: Наука, 1957. - 552с.
5. Халиков А.Г. Диноршоев А.М. Права человека. Учебник для вузов. – Душанбе, 2009.
6. Павлов И.П. «Литературная Газета» от 31.07 1991 г. – С. 3.
7. Фрейд З. Три очерка по теории сексуальности, Перевод с немецкого под редакцией и с предисловием З.Фрейда. - М., 1935.
8. Холиков А.Г. Диноршоев А.М. Права человека. Учебник для вузов. – Душанбе, 2009.
9. Диноршоев А.М. Сафаров Б.А. Закрепление международных стандартов в области прав человека в национальной правовой системе Республики Таджикистан. Монография. – Душанбе: «Андалеб-Р», 2015. -164с.
10. Сулаймонов Ф. Вазифаҳои илми ҳуқуқшиносӣ дар соҳаи рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия.// Минбари ҳуқуқшинос.- №1(201) аз 21 феввали соли 2025. - С.6.
11. Поляков А.В. Общая теория права. Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода. Учебник, 2-е издание. – М., 2016.
12. Насриддинзода Э.С. Правовая культура. – М.: Норма, 2014.
13. «Цель Создателя, сотворившего мир, состояла в создании человека». Н.Хусрав, Зад-ул-мусофирин. Припасы путников. Перевод с таджикского(персидского), вступительная статья и комментарии М. Диноршоева.- Душанбе, 2005.
14. Афаунов М.А. Свобода слова и оскорбление религиозных чувств: ключевые позиции Европейского суда по правам человека. // Права человека в XXI веке: тревога и надежда. Сборник статей. // Ответственный редактор канд. юрид наук А.Х. Ульбашев. -М.: Статут, 2021.

Холиқзода А.Ғ.

Фишурда

Иттилооти рақамӣ: масъалаҳои арзишӣ ва ахлоқии тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон

Дар мақолаи мазкур муаллиф таъсири иттилооти рақамиро ба ҷиҳатҳои арзишӣ ва ахлоқии тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандонро таҳлил кардааст. Вай ба мутлақан аҳамияти мусбӣ доштани чунин иттилоот шубҳа дорад. Тибқи ақидаи асосноккардааш, дар натиҷаи чунин таъсиррасониҳо вобастагии анъанавии дарки олам ба барномаҳои гуногун ва воситаҳои таъсиррасонии техникӣ ба вучуд меояд. Зиёд будани теъдоди чунин иттилоот на ҳама вақт барои тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон таъсири хуб дорад. Ба воситаи таъминоти барномавӣ ва майдончаҳои гуногуни рақамӣ чунин ақида ва модели рафтори баҳснок ҷорӣ карда мешавад, ки хосси дарки объективии табиати инсон намебошад.

Холиқзода А. Г.

Аннотация

Цифровая информация: ценностные и моральные вопросы правового воспитания граждан

В данной статье, автор анализирует влияние цифровой информации на ценностные и моральные аспекты правового воспитания граждан. Он сомневается в абсолютности положительного значения этой информации. По обоснованному его мнению, в следствие этих воздействий происходит своеобразное зависимость обычного восприятия мира от различных программ и средств технического влияния. Многообразие такой информации не всегда позитивно влияет на правовое воспитание граждан. Через программное обеспечение и различных цифровых платформ внедряются спорные идеи и модели поведения, не свойственные объективной природе человека.

Holikzoda A. G.

The summary

Digital information: value and moral issues of legal education of citizens

In this article, the author analyzes the impact of digital information on the value and moral aspects of legal education of citizens. He doubts the absolute positive significance of this information. In his reasonable opinion, as a result of these influences, there is a peculiar dependence of the usual perception of the world on various programs and means of technical influence. The variety of such information does not always have a positive effect on the legal

education of citizens. Controversial ideas and behavioral patterns are being introduced through software and various digital platforms.

Муқарризи мақола Ғаюризода Ш. К. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

УДК: 321 + 340. 12 (575. 3)

Буризода Э. Б.*

СОВЕТ КАК ИНСТИТУТ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В ИСТОРИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ ТАДЖИКИСТАНА

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, қонунгузорӣ, таърихи давлатдорӣ, ниҳоди давлатдорӣ, Шуро, Шурои давлат, интиҳоб, вазифаи интиҳобӣ, мақоми машваратӣ, давлат, уҳдадорӣ, самт, вазифаҳо, мақомоти идоракунии давлатӣ, пайдоиш, инкишоф, шакли идоракунии, шоҳигарӣ, ҷумҳури.

Ключевые слова: право, законодательство, история государственности, институты государственности, Совет, государственный совет, избранные, выборная должность, консультативный орган, государство, обязательство, направление, задачи, органы государственного управления, возникновение, развитие, формы правления, монархия, республика.

Key words: law, legislation, history of statehood, institutions of statehood, Council, State Council Elected, elected position, advisory body, state, obligation, direction, tasks, public administration bodies, emergence, development, forms of government, monarchy, republic.

Актуальность изучения правовых проблем связанных с возникновением и функционированием идеи совещательности и Совета как институт управления государством в истории таджикского общества вызывается, прежде всего, тем, что некоторые авторы происхождения и установление государственного Совета связывают с кочевыми государствами, считают ее идущим от кочевников¹, имея ввиду практику государств, созданных в постсаманидской эпохе. Анализ источников и сообщений из других информационных ресурсов свидетельствует о том, что такой взгляд не соответствует действительности и далек от истины.

*Доктор юридических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана, Институт философии, политологии и права, заведующий отделом истории государства и права. E-mail: buriev-68@mail.ru

¹См.: Лембтон С. К. Энн. Аспекты расселения сельджуков-Огузов в Иране // Мусульманский мир: 950-1150 (Сборник) / Отв. ред. В.В. Наумкин, М.Б. Пиотровский. – М.: Наука, 1981. - С.123.

Еще до возникновения государства, при переходе от родового строя к племенному, возрастает значение собраний, в проведении и утверждении решений которого участвовали все взрослые члены племени. При этом Совет старейшин был "исполнительным" органом, проводящим в жизнь решения общего собрания. Совет в истории таджикского общества играл существенную управленческую роль. Еще в древнем, догосударственном периоде развития таджикского общества существовал Совет –ханджамана¹. Он являлся Советом старейшин, глав родов, и в этом качестве управлял племенем. Он решал важные и каждодневные вопросы жизнедеятельности племени. Входящие в Совет главы родов и старейшины доводили до членов своих родов решения Совета и претворяли эти решения в жизнь.

По мере развития общества и возникновения государственной власти, Совет теряет свою роль – органа управления.

Монарх создает совещательный совет или держит около себя нескольких советников, которые дают ему консультации, как поступить в том или ином случае или при решении ответственных мероприятий – начинать войну или отложить его начало, согласиться на мир, провести изменения или реформы и т.д.

В состав Совета входили члены рода самого монарха, жрецы, старейшины родов, главы племен, астрологи, военачальники. В основном они являлись главными действующими лицами, которые хоть как-то могли повлиять на решения монарха.

По мере развития общества и усложнения функций и задач управления, монарх сосредотачивает свое внимание на общий контроль и решение глобальных задач в обществе, возложив регулирование и решение некоторых ответственных проблем на плечи своих главных советников, в то же время, выделяя одного из них как главного. Так происходит становление новой должности – должности везира при монархе. Он по статусу становится вторым должностным лицом после монарха. Таким же образом, первоначальные функции монарха передаются специально назначенным лицам, которые позднее составляют круг должностных лиц государства.

В истории государств существовавших на территории нынешнего Таджикистана, при Ахеменидах, Великий Дарий возрождает Совет. При нем, Совет состоял из числа шесть знатных персидских родов, в него входил и сам царь царей. Дарий признавал за Советом важные функции. Дарий обещал, что всячески будет оберегать членов Совета. Но некоторые функции и прерогативы Совета, как свидетельствуют исторические события, остались на бумаге. Так Дарием один из членов Совета был предан смертной казни "за пренебрежительное отношение к строгому придворному церемониалу"².

¹См.: Анчуман//Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ/Зери таҳрири д.и.х. Маҳмудов М.А. – Душанбе: ЭР-Граф, 2004. -С.50.

²См.: Всемирная история. В 13-ти томах/Отв.ред. С.Л. Утченко. -Т.2. –М., 1956. -С.27.

Традиции управления государством Ахеменидами было продолжено Парфией. В Парфянском государстве учреждается два Совета. Первый, Совет знати, которую по числу входящих называли еще Совет семи, и второй Совет духовенства. В состав Совета знати входили: члены рода Аршакидов и еще представители шести знатных родов. В этом Совет продолжил традицию Ахеменидов¹. В состав второго Совета входили только представители духовенства, что показывает влияние этого сословия на политическую жизнь парфянского государства. Эти Советы обладали реальной властью и могли принуждать правителей к выполнению их решений. Они были вправе в их совместном заседании выбирать нового главу государства. При существовании завещания умершего царя, Совет мог принять ее во внимание. В большинстве случаев выбор падал на того, кого назначал прежний монарх².

Совет духовенства решал возникшие религиозные вопросы, мог иметь судебные функции в рассмотрении преступлений против религии, давал консультации главе государства. Играв важную роль при выборах главы государства, Совет знати то же имел голос при разработке и решении политических вопросов. Выбором главы государства, заканчивалась основная миссия Совета знати, и ее решения, могли стать обязательными для исполнения, только при согласии монарха.

При Арабском халифате существовали традиции консультаций. Коран предписывает, прежде чем начинать важное дело консультироваться со знающими. Правовая норма Корана обязывает совещаться при ведении дел³. Принцип консультаций, занимает важное место в политико-правовой теории и практике исламских государств. Современные исламские государства создают Советы для консультаций, или свои законодательные органы называют консультационными советами, совещаниями. Созданием Совета подчеркивается соответствие государственного устройства нормам Корана. При консультациях могли прийти к согласованному мнению, к иджме, нормы которого, становясь источником права, приобретала правовую силу закона.

По сообщению Низамалмулька, Саманиды, не создали Совет, как самостоятельный государственный институт, но кроме официально созданной канцелярии и десяти диванов, имели в штате более сорока надимов, консультантов, которые при необходимости давали советы по интересующим вопросам главе государства. Порядок их назначения и деятельность было строго определено⁴. В "Сиёсатнаме" две главы книги посвящены проблемам выбора, назначения и личным качествам надимов.

¹См.: Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Часть 1. – Душанбе, 2000. – С.45.

²См.: Гафуров Б.Г. Точикон. – Душанбе, 1998. – С.159.

³ См.: Коран/Перевод смыслов и комментарии Иман Валерии Пороховой. Изд.-е 4. – Дамаск, 1420 (хиджры). Сура 42 (Совет). – Аят 38.

⁴См.: Низомулмулк. Сиёсатнома. – Душанбе, 1989. – С.76-77.

Впервые о существовании Совета при государствах созданных кочевниками, говорится о Сельджуках. Один из знатоков истории Востока госпожа Энн Лэмбтон считает, что при Сельджуках теоретической основой государственности были "мусульманская теория государства", "старая персидская теория государства", выразителем которого был Низамалмулк и добавляет к ним еще и "идушую от кочевников, но усиленную исламом элемент совещательности"¹. По ее мнению, идея совещательности и дух терпимости существовали в династии Сельджуков в раннем периоде. С течением времени, когда основа власти в Сельджукском государстве изменилась.... Элемент совещательности стал слабеть и в конце концов совсем исчез². Мне бы хотелось отметить, что Сельджуки в первый период захвата власти, не обладали опытом и умением управления государством и поэтому назначали представителей местной аристократии на государственные должности, например, многие везиры Кундури, Низамалмулк и другие были представителями местной аристократии. Представители духовенства считались их советниками. Создание Совета, как вытекает из вышесказанного, не было их нововведением.

Новую страницу в истории существования Совета открыли монголы. Как известно, монгольское государство было официально провозглашено в Совете, созванном из представителей родов монголов в 1206 году. Традиции, заложенные в этом, первом в истории государства монголов Совете закрепили правовые основы деятельности и статуса Совета в империи. Совет при государствах монголов имел важнейшие функции, одной из которых являлась функция выбора главы государства. Нового хана должны были избрать среди членов рода императора, совет и народ³. Хотя империя после Чингизхана быстро распалась на несколько государств – улусов, главным "Великим ханом" считался тот, который был официально выбран на Совете. При этом, великий хан только на собраниях Совета имел право давать подчиненным правителям ярлыки на управление территориями. Совет, при монголах в определенной мере имела воспитательную и объединяющую роль. При проведении Совета читали Ясы Чингизхана, чтобы не забыли и руководились ими.

При преемнике государственной власти монголов, Тимуре роль представителей духовенства снова возрастает и его надимами, консультантами становятся известные шейхи и религиозные авторитеты. Тимуром был создан и специальный Совет, в состав которого входили как представители знати, духовенства, так и представители военного сословия. Однако Совет при Тимуре имел исключительно совещательный характер⁴. Решающее слово на сове-

¹См.: Лембтон С. К. Энн. Указ. раб.-С.123.

² См.: Лембтон С. К. Энн. Указ. раб. – С. 125.

³ См.: Буриев И.Б. Действие мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII-начало XX вв.). – Душанбе, 1999. – С. 60.

⁴См.: Азизкулова Г.С. Цикл лекций по истории государства и права Республики Таджикистан. – Душанбе, 1995. –С. 77.

тах принадлежало самому монарху. Роль Совета было в заслушивании и одобрении решений Эмира.

Согласно мнения Г.С. Азизкуловой, в "Уложения" Тимура есть замечание о том, что кроме основного Совета, существовал совет с узким кругом лиц, состоящего из царевичей и начальников войск¹. Они, продолжает, в узком Совете, в основном решали вопросы, связанные с организацией похода в дальние страны. Думается, речь идет не о существовании двух советов, а о том, что Совет мог созываться и в составе ограниченного круга лиц. Далее, она, верно отмечает, что Государственный Совет в полном составе созывался в мирное время во дворце эмира в Самарканде².

Вышесказанное дает нам основание утверждать, что Совет в истории права и государства таджиков имел важное значение, и являлся институтом демократическим, в какой-то мере представительным и его существование и деятельность было необходимо монархам, чтобы с учетом мнения знающих – профессионалов решить назревшие политические и правовые вопросы. В свою очередь, такое утверждение свидетельствует об актуальности проблемы и толкает к всестороннему научному анализу важнейших аспектов создания, состава, деятельности и круга проблем охватывающие решения Совета. При дальнейшем анализе проблемы мы ограничиваемся рассмотрением вопроса в хронологических рамках примерно тридцатилетнего существования Совета при Бабуре, основателе династии Бабуридов или государства "Великих моголов" в Индии. Выбор хронологии и именно время правления Бабура основывается на том что, во-первых, об многочисленных Советах сообщается именно при Бабуре, и во-вторых, "Бабурнаме" является одним, если не единственным свидетельством полнокровной деятельности Совета как в мирное, так и в военное время.

Первое упоминание о Совете при Бабуре, приходится в 1497-1498 гг. Речь идет об осаде Самарканда, которая затянулась до зимних холодов. Бабур созвал всех членов Совета, для решения вопроса о дальнейшем пребывании в Самарканде. Совет решил, что необходимо снять осаду и перезимовать в каком-нибудь защищенном месте, имеющее укрепление. Присутствующий состав данного Совета состояло исключительно из "беков"³.

Другой раз, Бабур пишет то же о совете, который был созван в Самарканде. На повестке Совета стоял вопрос: остаться или уйти из Самарканда. На нем решили, что необходимо запереть крепость Самарканда и оставаться там⁴.

В совет были приглашены "Ходжа Абу-л-Макарим, Касим бек, все беки и приближенные, воины, слова которых что-нибудь значили"⁵. Как видно, в

¹См.: Азизкулова Г.С. Указ. раб. – С. 77.

²См.: Азизкулова Г.С. Указ. раб. – С. 77.

³См.: Бабурнаме. Записки Бабура. – Ташкент, 1958. – С.58.

⁴См.: Бабурнаме. Записки Бабура. – С.107.

⁵См.: Бабурнаме. Записки Бабура. – С.107.

состав Совета входили не только беки, но и воины. На наш взгляд, Совет при Бабуре не имел назначенных на постоянной основе членов. В случае необходимости, Бабур решал, кого созвать для проведения Совета.

При проведении другого Совета, которая прошла в усыпальнице Омар Шейха (отца Захириддина Бабура. –И.Б.) Бабур намерен был говорить о мире и соглашении в борьбе с общими врагами. Но, при открытии Совета без согласия Бабура, его брат Джехангир - мирза велел схватить двоих приглашенных Шейха Баязида и Камбар Али. Проведение Совета стало бесполезным.

Говоря о составе участников Совета, необходимо отметить, что Совет проводился с участием тех, которые сопровождали Бабура. Например, в одном Совете, который решал вопрос идти в Кабул или не идти, участниками были Сейид Юсуф и Баки Чаганиани, которые до своей смерти участвовали во многих собраниях и советах Бабура. Их мнения разделились и Совет решил: поддержать предложение Баки Чаганиани, который предлагал идти в Кабул¹. Такой же Совет был проведён в 1504-1505 гг. когда решался вопрос об определении направления похода войск на Дашт или Хиндустан, позднее, переходить ли реки Синд, и в какую сторону направляться.²

В работе говориться и о Совете, созванном Султан Хусейн Мирзой, правителем Мавераннахра. Султан Хусейн мирза находясь в Хорасане, позвал всех своих сыновей и Бабура на Совет. На Совете решили собрать войско, и идти войной на Шибанихана³.

Собрание, созванное 1525-году, самим Бабуrom называется общим советом, который решил взять город Панипат в Хиндустане. В Совете был подготовлен подробный план войны против индийских местных правителей. Участниками этого Совета были "все беки и сведущие добрые йигиты"⁴.

На Совете, созванном в 1525 году в Агре, на повестке заседания которого было обсуждение дальнейших действий по захвату новых территорий, многие простые воины и беки выразили свое несогласие дальнейшему завоеванию Хиндустана и высказали свои намерения оставить службу и вернуться домой. Бабур надеялся на тех людей, которых на последнем совете произвел в беки. Но и они не хотели далее служить ему и желали уйти. В такой обстановке Бабур собрал Совет, в котором выступил и говорил о том, что без войны и снаряжения нельзя достигнуть власти, и другие назидательные слова и этим предотвратил массовый уход войска⁵.

¹См.: Бабурнаме. Записки Бабура. – С.149-150.

²См.: Бабурнаме. Записки Бабура. – С. 169-170,171.

³См.: Бабурнаме. Записки Бабура. – С. 188-189.

⁴См.: Бабурнаме. Записки Бабура. – С. 307.

⁵См.: Бабурнаме. Записки Бабура. – С. 339.

Участниками двух других Совета Бабура были тюркские эмиры и хиндустанские эмиры. Этот Совет то же решал вопрос о начале войны с Рана Санка, индийским правителем, противником Бабура¹.

В работе говорится и о Совете Шейбанидов, проведенном в 1528 году. На повестке собрания Совета был вопрос о мероприятиях по борьбе с иранским шахом Тахмаспом. Совет решил, что беки и султаны будут стоять в Мешхеде, а 20 тысячное войско во главе с несколькими беками должно выступить против Тахмаса².

Участниками Совета при реки Сару были только беки, а при реки Парсари в 1528-29 году к ним присоединились и эмиры Хиндустана³.

Из вышесказанного следует вывод, что при Бабур Мирзе проведение Совета для обсуждения наиболее важных проблем стало регулярным. Создание и проведение Совета Бабур требовал от своих сыновей. Например, в письме своему сыну Хумаюну писал: "Советуйся с опытными, рассудительными беками и поступай так, как они тебе скажут".⁴

Необходимо отметить, что в последующем, Шейбаниды и Аштарханиды, а также мангыты использовали традиции создания и решения проблем в Совете, которые накопились до них от Ахеменидов до Тимуридов. Не останавливаясь на анализе деятельности Совета при последующих династиях правителей, хотелось бы высказать некоторые выводы.

Перейдя к вопросу о предмете обсуждения, необходимо отметить, что при анализе тех Советов, которые указаны в страницах "Бабурнаме", в основном повестку обсуждения составили проблемы войны и только дважды предметом обсуждения были иные вопросы. В одном из них Бабур произвел людей, служивших ему в беки, а во втором выступил и задержал их от ухода при походе из Агры вглубь Хиндустана. Совет при Бабуре в основном решал вопросы войны и дальнейших направлений походов.

Таким образом, можно сказать, что при Бабуре действовал военный Совет и решал в основном военные проблемы.

Анализ состава участников Совета при Бабуре свидетельствует о том, что в них принимали участие как высшие военачальники, беки, духовные лица, так и эмиры Хиндустана, а также простые воины. При Бабуре, состав Совета не был конкретно определенным, так как люди в Совет специально не назначались и не выбирались. При возникновении необходимости, Бабур приглашал, кого считал нужным для решения предстоящего вопроса. Думается и при прежних правителях, вопрос о составе Совета при решении конкретного вопроса, могли определять правители, и поэтому Тимур тоже мог созвать Совет в составе определенно конкретных людей и своих сыновей⁵.

¹См.: Бабурнаме. Записки Бабура. – С. 343,373.

²См.: Бабурнаме. Записки Бабура. – С. 398.

³См.: Бабурнаме. Записки Бабура. – С. 428-429.

⁴См.: Бабурнаме. Записки Бабура. – С. 400.

⁵См.: Азизкулова Г.С. Указ. раб. –С.77.

При Бабуре, этот институт власти своим составом отличается от прежних Советов. Бабур допускает участие беков, духовенства, простых воинов, иностранцев (местное население, вернее местной знати. –И.Б.), чужаков в работе Совета. Такой широкий состав, привлекаемый Бабуrom к участию в Советах было следствием объективных причин. Демократизма в работе Совета при Бабуре требовала политическая и военная ситуация. Не имея своего владения, Бабур вынужден был использовать любое средство для борьбы за овладения землей, территорией.

Обязательность решений Совета как до, так и после Тимуридов, вытекала из нескольких взаимосвязанных факторов. Решения, принятые знатю и военными могли иметь обязательную силу для тех царей, которые не обладали еще реальной властью или еще не укрепили свою власть. По мере укрепления власти царя, решения Совета приобретают рекомендательный характер, и в основном, выполняются в зависимости от согласия на них монарха.

Но, статус Совета и правовая сила ее решений при Бабуре сильно отличается от прежних Советов, например, Тимура тем, что мнение большинства, высказанное в Совете для Бабура является законом. Решения Совета имеет не только рекомендательный или консультативный характер. Бабур опирается на мнение большинства, высказанное на Совете, подчиняется его решениям и главное, их исполняет. Этому же требует от своего сына в своих письмах¹. Таким образом, Совет становится важным коллегиальным управленческим органом, решения которого принимались после всесторонних обсуждений коллегиально.

В заключении хотелось бы отметить, что Совет, таким образом, был одним из институтов власти, который успешно функционировал не только при решении общезначимых вопросов и в мирное время, но и во время войны был основным институтом, учитывающим мнение большинства, и этим гармонизировал интересы всех участников.

Думается, создание совета как института, в котором можно выслушать и провести демократический учет мнения большинства, так и меньшинства не теряет своей актуальности и в современном обществе и может быть учтен при совершенствовании национальной государственности.

Список использованной литературы:

1. Азизкулова Г.С. Цикл лекций по истории государства и права Республики Таджикистан. – Душанбе, 1995.
2. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ /Зери таҳрири дӯиӯҳӯ Маҳмудов М.А. –Душанбе: Эр-Граф, 2004.
3. Бабурнаме. Записки Бабура. – Ташкент, 1958.

¹См.: Бабурнаме. Записки Бабура. – С.400.

4. Буриев И.Б. Действие мусульманского права в дореволюционном Таджикистане (VIII-начало XX вв.). – Душанбе, 1999.
5. Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана. Часть 1. – Душанбе, 2000. – 114 с.
6. Буризода Э.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. Қисми аввал. – Душанбе: Хирадмандон, 2020. – 260 с.
7. Всемирная история. В 13-ти томах/Отв.ред. С.Л. Утченко. -Т.2. – М.,1956.
8. Гафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна. Китоби якум. – Душанбе, 1998.
9. Дьяконов М. М. Очерк истории древнего Ирана. М.: Издательство восточной литературы, 1961.- 445 с.
10. Коран/Перевод смыслов и комментарии Иман Валерии Пороховой. Изд.-е 4. – Дамаск, 1420 (хиджры). Сура 42 (Совет). – Аят 38.
11. Лембтон С. К. Энн. Аспекты расселения сельджуков-Огузов в Иране // Мусульманский мир: 950-1150 (Сборник) / Отв. ред. В.В. Наумкин, М.Б. Пиотровский. – М.: Наука, 1981.
12. Моммзен Т. История Рима. Т. 5. Провинции от Цезаря до Диоклетиана. Перевод В. Н. Неведомского. – М.: Издание К. Т. Солдатенкова, 1885. - 648 с.
13. Низомулмулк. Сиёсатнома. – Душанбе, 1989.
14. Остахов А. А., Ильюшин Ю. В. Кавказ в эпицентре внешней политики Рима на Ближнем Востоке (I в. д. э. – III в. н. э.). – Пятигорск, 2012.
15. Сайнаков С. П. Инъикоси масъалаҳои таърихи шоҳаншоҳии Ашкониён дар «Тоҷикон» - и академик Бобочон Гафуров // Масъалаҳои мубрами таърихи шоҳаншоҳии Ашкониён /Актуальные проблемы истории Парфянской империи. Маҷмуаи мақолаҳо / Сборник статей. – Душанбе, 2024. – 156 с.
16. Сатывалдиев Р.Ш. Политические и правовые идеи в «Сиёсатнамэ» и их современное значение. – Душанбе, 1998.
17. Страбон. География в 17 книгах. Книга XI. Глава IX, 3. Пер. Г. А. Стратановского. – М.: Наука, 1964.

Буризода Э. Б.

Фишурда

**Шуро ҳамчун ниҳоди давлатдорӣ миллӣ
дар рушди таърихӣ Тоҷикистон**

Вобаста ба шакли идоракунии давлатҳо ба монархия ва ҷумҳурии тақсими мешаванд. Дар ин шаклҳои идоракунии якқатор ниҳодҳои давлатӣ амал мекунанд. Баъзе аз ниҳодҳои давлатдорӣ тоҷикон таърихи бостонӣ доранд, аз

ин хотир онҳоро ниҳодҳои муҳимтарини давлатдорӣ шуморидан мумкин аст. Ба ин гуна ниҳодҳои Шуро низ дохил мегардад, ки дар тӯли таърихи тоҷикон на танҳо амал мекард, балки дар марҳилаҳои алоҳидаи таърихии кишвар дар ҳалли масоили муҳимтарини кишвар нақши ҳалқунанда дошт. Ақида оид ба падидаи давлатдории кӯчиён будани Шуро дар асоси сарчашма ва далелҳои таърихӣ рад карда шудааст.

Оид ба мубраммияти ғояи мушовара ва нақши Шуро дар идоракунии кишвар осори зиёди таълимиву таърихӣ ва ҳуқуқӣ шаҳодат медиҳад.

Буризода Э. Б.

Аннотация

**Совет как институт национальной государственности
в историческом развитии Таджикистана**

По форме правления различают монархические и республиканские государства. Эти виды форм правления не только не исключают, но и предполагают существование иных институтов государственного управления. Некоторые органы и институты государства, при этом, являются настолько древними, что по существу, их можно считать важнейшими институтами государственности политико-правовых традиций таджикского и иных народов. К таким институтам относится и Совет, который в течении всей истории таджикского права и государства, не просто функционировала, но и в отдельные периоды истории государства играла существенную роль при решении важнейших проблем общества. Об актуальности идеи совещательности, Совета и его влияния в управлении государством свидетельствуют и дидактические произведения, оставленные нам древними предками.

В связи с происхождением Совета, было отвергнуто тезис о том, что Совет является институтом государственности кочевников на основе исторических доказательств и источников.

Burizoda E. B.

The summary

**The Council as an institution of national statehood in the historical
development of Tajikistan**

According to the form of government, monarchical and republican states are distinguished. These types of forms of government not only do not exclude, but also presuppose the existence of other institutions of public administration. At the same time, some organs and institutions of the state are so ancient that, in fact, they can be considered the most important institutions of statehood of the political and legal traditions of the Tajik and other peoples. Such institutions include the Council, which, throughout the history of Tajik law and the state, not only functioned, but also played a significant role in solving the most important problems of society in certain periods of the history of the state. The relevance of the idea of consultation, the Council and its influence in government is also evidenced by the didactic works left to us by ancient ancestors. Due to the origin of the Council, the

thesis that the Council is an institution of statehood based on historical evidence and sources was rejected.

Рецензент статьи Азиззода У. А. – доктор юридических наук, профессор.

УДК: 347.1 (575.3)

Хаитов С.П. *

ЗАКОННОСТЬ КАК ПРИНЦИП НАЛОГОВЫХ И ФИНАНСОВО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Калидвожаҳо: қонуният, принцип, ваколатдор, давлатӣ, сермаъноӣ, молия, ҳуқуқвайронкунӣ, муносибатҳои ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, волоияти қонун, ташкилотҳои бучетӣ, андозсупорандагон.

Ключевые слова: законность, принцип, финансы, правонарушения, правоотношения, законодательства, органы местного самоуправления, верховенства законов, бюджетные организации, налогоплательщики.

Key words: legality, principle, authorized, state, ambiguity, finance, offenses, legal relations, legislation, local government bodies, the rule of law, budgetary organizations, taxpayers.

Понятие законности, в силу своей многозначности, по-разному трактуется в правовой науке.

С нашей точки зрения, наиболее полным является следующее ее определение:

«Законность – это принцип государственного руководства жизнью общества, заключающийся в строгом и неуклонном исполнении законов и иных нормативно – правовых актов всеми субъектами без исключения: органами государственной власти, органами местного самоуправления, должностными лицами и гражданами».

Соответственно этому определению, общественно-политический режим в любой стране должен базироваться на господстве и закона, указывается на неукоснительном соблюдении всех предписаний изложенных в законах и иных правовых актах. Сказанное прямо касается и деятельности всех субъектов, связанных с финансовой сферой.

Так, в законе Республики Таджикистан (далее - РТ) «О государственных финансах Республики Таджикистан» указывается, что субъекты налоговых и финансовых правоотношений, а также и другие субъек-

* Кандидат юридических наук, доцент кафедры экономического, финансового и анти коррупционного права Таджикского государственного финансово-экономического университета. E-mail: saidali.66@list.ru

ты обязаны четко соблюдать все положения закона, направленного на последовательную борьбу с правонарушениями и произволом в деятельности должностных лиц, призванных обеспечивать порядок и организованность в сфере финансов, в том числе и в области налогов.

Соблюдение правового закона – это тот незыблемый принцип, соблюдение которого играет важнейшую роль в регулировании налоговых, финансовых и любых других правоотношений на современном этапе.

В то же время законность – это и конституционный принцип, регулирующий функционирование всех ветвей власти в РТ, в первую очередь в сфере налоговых и финансовых правоотношений. Этот принцип требует неуклонного исполнения законов и подзаконных актов государственными органами, Министерством финансов республики и их должностными лицами, органами местного самоуправления, гражданами и их объединениями и т.д.

Понятие «законность» в сфере налогово-финансовых правоотношений может трактоваться и в узком смысле, более широком. В узком смысле законность понимается как строгое соблюдение всеми субъектами бюджетных отношений требований Закона РТ «О Государственном бюджете Республики Таджикистан».

В широком понимании, эти же субъекты обязаны соблюдать не только законы, но и все другие нормативные правовые акты, регулирующие налоговые и финансовые отношений в целом.

Принцип законности обязывает субъектов налоговых и финансовых правоотношений исполнять все требования соответствующих правовых актов, характеризующихся следующими признаками: единство, реальность, верховенство, всеобщность, неотвратимость наказания за нарушение законности, в том числе недопущение произвола в деятельности должностных лиц.

Единство законности означает, что закон действует на всей территории РТ, соответственно конституции страны (в данном случае мы имеем в виду Закон РТ «О Государственных финансах Республики Таджикистан», Налоговый кодекс РТ и другие законы, касающиеся финансовой сферы).

Реальность законности – это когда требования законов реализуются на практике. Например, требования Закона «О государственном бюджете Республики Таджикистан» фактически исполняются налогоплательщиками за финансовый год.

Всеобщность законности - закон не имеет характера избирательности, его требования адресованы всем субъектам правоотношений, в том числе и налоговым, финансовым, и всяких других связанных с финансами.

Верховенство закона – это подчиненность законам и равенство всех субъектов перед ним, что исходит из норм Основного Закона РТ, стоящего выше всех других законов и нормативно-правовых актов, ре-

гулирующих налоговые, финансовые и в целом экономические правоотношения.

Неотвратимость наказания за нарушение законности действует во всех сферах деятельности, в том числе налоговой, бюджетной, таможенной, банковской, денежно-кредитной и т.д.

За нарушение законности в финансовых правоотношениях неизбежно должно следовать наказание. Таким образом, законность регулирует (с учетом специфики) все внутригосударственные общественные и внешние отношения в сфере налогообложения и финансов.

Принцип законности налоговых правоотношений, как один из важнейших принципов в налоговом праве Таджикистана, являясь в тоже время общеправовым по своему характеру, устанавливает соответствующий порядок для своевременного исполнения налоговых обязательств. Он исходит из требований ст. 45 Конституции РТ и налогового законодательства регулирует налоговые правоотношения в процессе сбора налогов и пошлин, обеспечения государства финансовыми ресурсами. Соблюдение этого принципа предполагает сокращение правонарушений в данной отрасли, которые неизбежно повлекут за собой применение мер государственного принуждения.

Принцип законности финансовых правоотношений – это обязательное соблюдение и исполнение требований финансового законодательства всеми субъектами финансового права Таджикистана без исключения и независимо от форм собственности, и общественными объединениями, и государственными организациями и гражданами, в том числе должностными лицами.

Принцип законности и формы ее реализации осуществляются всеми социальными субъектами, т. е. их деятельность должна прямо соответствовать требованиям закона.

Законность как метод государственного руководства обществом обозначает, что государство и его органы связаны правом и действуют в его рамках в целях реализации общественных потребностей, защиты прав человека.

Можно сказать, что законность является требованием государства и имеет характер императивности, выражающейся в точной реализации всеми субъектами действующего законодательства.

Из принципа законности следует, что связь между субъектами налоговых и финансовых правоотношений, имеет публично – правовой характер. Согласно требованиям соответствующих законов, они исполняют следующие обязательства:

-бюджетные организации – финансируются один раз в течение финансового года;

-налогоплательщики – производят уплату за объект налогообложения один раз, т. е. двойному налогообложению они не подлежат;

-таможенные субъекты – выплачивают пошлины при пересечении таможенных границ, т.е. законы применяются к ним прямым образом, как реальным и потенциальным участникам финансовых отношений;

-субъекты финансовых правоотношений не имеют права нарушать норм законов, они обязаны целенаправленно использовать финансовые средства и своевременно уплачивать налоги, сборы и пошлины;

-участники финансовых правоотношений (государственные органы и их должностные лица, которые непосредственно связаны с ними) обязаны действовать, согласно требованиям законов РТ «О Государственных финансах Республики Таджикистан» и «О Государственном бюджете Республики Таджикистан». При исполнении собственных задач и функций они должны соблюдать принципы открытости, прозрачности и др.

В целом законность, реализуясь как принцип деятельности субъектов финансово-правовых и социальных отношений, должна проявляться в ее соответствии законам, и, как метод государственного руководства общественными отношениями, законность должна способствовать реализации финансово-правовой политики РТ и удовлетворению общественных потребностей и защите прав и свобод человека.

Поэтому под законностью мы понимаем конституционное требование к государству, его органам, должностным лицам, гражданам и их объединениям, включающее в себя четкое и неукоснительное соблюдение норм Конституции РТ и законов.

В связи с вышеизложенным, вполне справедливом суждение, что «самым распространенным мнением относительно сущности законности как правовой категории является ее восприятие как неукоснительного, полного и точного соблюдения и исполнения законов всеми субъектами права»¹, в том числе и финансовыми органами (налоговыми, бюджетными, таможенными, банковскими и т.д.).

Понятие законности предусмотрено в Конституции РТ и выражается в форме конституционного требования, предполагающего соблюдение и исполнение конституции и законов в целях обеспечения верховенства конституции и закона. Об этом пишет и отечественный ученый - юрист У.А. Меликов, согласно которому в правовом государстве законность достигается соответствием законов Конституции². В тоже время, как и другие теоретико-правовые понятия, она предполагает и соблюдение всех других принятых в стране законов.

¹См.: Дыйканбаева Б.К., Чикеева З.Ч. [Понятие законности в теории права](#) // [Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета](#). 2020. – Т.20. - №3. – С.69-72.; Соибов З.М. [Оид ба принсипи қонуният дар идорақунии давлатии ғаволияти ғумрукӣ](#) // [Идорақунии давлатӣ](#). 2022г., - № 1 (55). – С.159-165.

²См.: Меликов У.А. Законность в правовом государстве.- Законодательство. // Национальный центр законодательства при Президенте Республики Таджикистан. - №2(14), 2014 апрель – июнь. – С.15.

В правовом государстве законность основывается на режиме государственного руководства обществом, заключающегося в строгом единообразном соблюдении норм права всеми хозяйствующими субъектами государства. Законность является основным принципом государственного управления, им же определяются подзаконность и управленческая деятельность исполнительных органов власти.

Таким образом, еще раз отметим, что основными признаками законности в финансовых правоотношениях являются:

- единство законности, т.е. однообразное правовое регулирование однородных общественных отношений на всей территории Республики Таджикистан. Это относится ко всем субъектам налогового и финансового права;

- всеобщность законности и равенство, охватывающая всех участников налогово-финансовых правоотношений без исключений;

- верховенство закона – нормативно-правовой акт обладает высшей юридической силой.

В свою очередь Х.Х. Саидов пишет, что «законность означает также обязательное соответствие подзаконных актов предписаниям законов, на основании и в развитие которых принимаются эти подзаконные акты»¹.

Близким по значению понятию законности в современном теоретико-правовом лексиконе является понятие легитимности.

Тщательно проанализировав оба понятия, академик А.А. Савенков пришел к выводу, что «проблема легитимности является лишь терминологическим замещением в рамках юридико-позитивистской доктрины для так называемых не «чисто» юридических аспектов: социологических, политологических, психологических и т.п.»².

Соглашаясь с таким суждением ученого, добавим, что «легитимность» является, скорее, социологическим понятием, и введено это понятие в науку было социологом Максом Вебером. Понятие же законности наиболее точно описывает чисто юридический аспект социальных отношений и процессов.

Определение законности, характерное для Конституции Таджикистана или близкое ему, используется и в конституциях государств-членов СНГ.

Так, в п.2 ст.15 Конституции Российской Федерации подчеркнуто: «Государственные органы, органы местного самоуправления, должностные лица, граждане и их объединения обязаны соблюдать Конституцию Российской Федерации и ее законы».

¹См.: Саидов Х.Х. Формирование и развитие таможенного законодательства в Советском и постсоветском Таджикистане: историко-правовое исследование: дисс... к. ю. н. – Душанбе. – С. 48.

²См.: Савенков А.А. [О проблеме законности-легитимности в теории права и философии права](#) // [Право и политика](#). - 2020. - № 3. – С. 19.

Согласно п.2 ст.15 Конституции Республики Узбекистан, «Государство, его органы, уполномоченные лица, общественные объединения, граждане действуют в соответствии с конституцией и законами».

В п.2 ст.5 Конституции Армении читаем: «Государственные органы и должностные лица вправе совершать только те действия, которые отведены им законодательством»; в п.2. ст.7 Конституции Республики Беларусь предусмотрено: «Государство, все его органы и должностные лица действуют в рамках Конституции и принятых в соответствии с ней актов законодательства»; в ст.5 Конституции Туркменистана: «Государство, все его органы и должностные лица связаны конституционным правом порядком».

Как видно, в конституциях постсоветских стран используется как широкое, так и узкое понимание законности, что является результатом различных научно - правовых трактовок.

В научной юридической литературе существуют различные мнения о соотношении требований и принципов законности. Ряд авторов разделяют эти понятия.

Например, А.С. Шабуров «в качестве требований законности предлагает следующие виды: непрестанное соблюдение и исполнение законов и нормативных правовых актов всеми субъектами права в том числе налоговых и финансовых; обеспечение беспрепятственной реализации прав и свобод граждан, субъектов налогово-финансовых правоотношений; противодействие налоговым и финансовым правонарушениям; возможности юридических лиц и их должностных лиц.

От них отделяются принципы законности: единство законности; всеобщность законности; цель законности»¹.

Значение принципа законности состоит в том, что он предполагает необходимость строгого соблюдения требований финансово-правовых норм всеми участниками правоотношений, возникающих в процессе финансовой деятельности. Он распространяется на все субъекты налоговых и финансовых правоотношений без исключения.

Данный принцип вытекает из ст. 1 Конституции республики², в которой РТ объявляется правовым государством, характеризующееся правовыми, законами и это равняется законностью.

Наряду с этим ст. 45 Конституции РТ обязывает субъектов налоговых правоотношений к неуклонному исполнению обязательств по реализации деятельности в сфере налогов, сборов и пошлин³.

В п. 5 ст. 60 Конституции страны установлено, что контроль за исполнением государственного бюджета осуществляется Маджлиси

¹См.: Шабуров А.С. Законность и правопорядок. – М. 2013. – С.276-280.

² Конституция Республики Таджикистан (с изм. и доп. 1999 г., 2003 г., 2016 г.) – Душанбе: Нашриёти Ганч, 2016. – 126 с.

³См.: Хаитов С.П. Информационные технологии и финансово-правовая политика Таджикистана: Монография. ТГФЭУ, - Душанбе: Издательство «Ирфон», 2023. – С.77.

намоёндагон, такое же требование изложено в ст. 5 Закона Республики Таджикистан «О счётной палате Республики Таджикистан»¹.

В абз. 2 ч.1 ст. 2 Закона РТ «О нормативных правовых актах» говорится об общеобязательности нормативного правового акта, принятого и введенного в действие в установленном порядке – «всеми органами государственной власти, органами самоуправления поселков и сел должностными лицами, физическими и юридическими лицами...».

В ст. 8 Налогового кодекса Республики Таджикистан прямо установлено, что нормы налогового законодательства не могут противоречить принципам законности, которые установлены настоящим кодексом.

Из приведенных норм конституции, законов и Налогового кодекса следует, что законность в регулировании налогово-финансовых и в целом всех других правовых отношений играет определяющую роль.

Характеризуя принцип законности, Ш.М. Исмаилов, Р.Ш. Шарофзода, С.П. Хаитов и У.А. Шарипов подчеркивают, что законность – это принцип формирования и деятельности правового государства – это требование правового государства в отношении государственных учреждений, общественных организаций и должностных лиц; – это метод (способ) деятельности правового государства².

В сфере налогового и финансового права принцип законности требует исполнения такого обязательства, как: «...соблюдать и выполнять налоговое и финансовое законодательство должны все субъекты налоговых и финансовых правоотношений без исключения, в первую очередь – сами эти органы и их должностные лица, участвующие в осуществлении публичной финансовой деятельности государства»³.

В финансово-правовых отношениях законность обозначает прежде всего весь регулируемый нормами финансового права процесс образования, распределения и использования фондов денежных средств.

Обращаясь к истории законности, что «...в отличие от предыдущих региональных норм, таких как Свод законов Хаммурапи, законы Дария применялись по всей Ахеменидской империи – от Египта до Индии. Эти законы оставались в силе более семи веков и в государствах, пришедших на смену Ахеменидской империи. Собираемые налоги фиксировались в специальных тетрадах, названных «дат (закон)», а также в финансовых документах. Слово «дат» на древнеарийском и таджикском языках означает «справедливость» и «закон», т.е. законность налогов. В конце года в каждой сатрапии, городе и селе публиковались документы,

¹Закон Республики Таджикистан «О счётной палате Республики Таджикистан» от 22 июня 2023 г., - №1977 //Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 2023 г. - №4-6, ст.161.

²См.: Теория права и государства / Исмаилов Ш.М., Сотиволдиев Р.Ш.. – Душанбе: Де-ваштич, 2008. – С. 281.

³ <https://cyberleninka.ru/article/view/elektronnyy-resurs-vremya-dostupa-21.08.2022-g>]

информирующие население о размере и объеме уплачиваемых налогов»¹.

По сведениям, приводимым Р.Ш. Шарофзода, «...в средневековые Низам ал-мульк, будучи везиром Сельджукидов, защищая принцип законности, стремился поставить под её строгий и всеобъемлющий контроль финансово-налоговую систему, призывая придерживаться четко обозначенных правил создания и расходования государственной казны, без чего не мыслились обеспечение и реальное воплощение самой идеи «справедливого царя»»².

Л. Бойматова в свою очередь пишет, что «анализ политики и практики законодательства взимания налогов показывает, что во все времена налоги взимались по принципу законности»³.

Исходя из приведенных доводов и фактов, подчеркнем, что начиная, с древних времен, «законность являлась общим требованием для всех отраслей права, в т. ч. налогово-финансового права, составной и обособленной частью которого является налоговое право. С этих позиций, законность можно определить, как требование обязательного (неуклонного) исполнения положений закона и основанных на них подзаконных актов органами государственной власти и органами самоуправления и т. д.»⁴.

На современном этапе примером может выступать Закон РТ «О Государственном бюджете Республики Таджикистан», который устанавливает общие принципы бюджетного законодательства РТ, правовой статус и положение субъектов бюджетных правоотношений и т.д. Принятие этого закона, регулирующего бюджетные правоотношения, способствует совершенствованию бюджетной системы государства, укрепляет законность в данной отрасли, исполнение, этого закона является обязательным для всех. Требования законности содержатся и в ст. 22 Закона РТ «Об органах самоуправления посёлков и сёл»⁵, регламентирующей полномочия председателя Джамоата в сфере законности, общественного порядка и обороны.

¹ См.: Рашшод М. Философия с начала истории. – Душанбе, 1990. – С. 101. (на перс. яз.).

² См.: Сативалдыев Р.Ш. Политические и правовые идеи «Сиасатномэ». – Изд. 2-е, изм, испр. – Душанбе. 1999. – С.182. – 303 с.

³ См.: Бойматова Л. Восстание Махмуди Тараби. – Душанбе, 1992. – С.17-18

⁴ См.: Исмаилов Ш.М. Правовое регулирование предпринимательской и налоговой деятельности в Республике Таджикистан. – Душанбе: Издательство «Конуният», 1998. – С.82; Запольский С.В. Налогообложение как предмет правового регулирования. / Проблемы совершенствования советского законодательства. Труды НИИ советского законодательства, 1987 г. -№38. – С.91; Годме П.М. Финансовое право, - М., 1978. – 429 с.; Томаров В.В. Местные налоги: правовое регулирование. / Под ред. С.Г. Пепеляева. – М., 2002. – С.69.

⁵ Закон Республики Таджикистан «Об органах самоуправления посёлков и сёл» //Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 2009 г., - №7-8, ст. 503; 2012. - №4, ст.277; - №8. -Ст.833.

А.В. Малько пишет: «Сущность законности заключается в строгом соблюдении всех законов всеми участниками общественных отношений, что обеспечивается ее требованиями. Это не означает, что «соблюдение закона» включает действия государственных органов или граждан. Законность отражает качественный аспект правоотношений и соответствует закону».

Этот автор выделяет и ключевые принципы законности: «единство законности, верховенство Конституции, неотвратимость ответственности и равенство перед законом»¹.

Органы в сфере финансов делятся на две группы: контролирующие и уполномоченные: органы, контролирующие соблюдение законов: прокуратура, Министерство внутренних дел, суд, Федеральная служба безопасности, таможенная служба и др.; органы с предупредительными функциями в рамках других полномочий: министерства финансов, обороны, экономического развития и торговли.

В целом задачей уполномоченных государственных органов в условиях рыночной экономики и правового государства является контроль за исполнением законов, и здесь большое значение имеет профессионализм должностных лиц.

Существенную роль в укреплении принципа законности играет налогово-финансовый контроль, который повышает ответственность государственных служащих и других субъектов финансовых правоотношений.

Здесь можно говорить о том, что налогово-финансовый контроль - это один из основных способов обеспечения законности государственного регулирования финансовых правоотношений, и ее роль в управлении финансами государства очень важна и значима. Законность – это серьезный инструмент осуществления государственной власти.

В процессе регулирования отношений в налогово-финансовой сфере, налогово-финансовый контроль стал ключевым элементом исполнения законности и оперативного наведения порядка в указанной сфере.

В современных условиях обеспечение законности в финансово-бюджетных правоотношениях реализуется следующими способами: непосредственный контроль со стороны Президента РТ и его администрации, уполномоченных представителей Президента; контроль со стороны Маджлиси Оли, Счётной палаты; контроль со стороны исполнительной власти РТ и органов местного самоуправления; реализация административного и прокурорского надзора со стороны Конституционного суда, судей общей юрисдикции, арбитражных и мировых судей.

¹См.: Теория государства и права : Учебник / Кол. авт. ; Отв. ред. А.В. Малько. – М. : КНОРУС, 2006. – С. 316.

Деятельность перечисленных органов конкретно направлена на недопущение правонарушений в отрасли налогов и финансов. Они способствуют проведению аудита, профилактике, своевременному и оперативному выявлению и устранению нарушений, преступлений, связанных с налогово-финансовой деятельностью, розыску лиц, совершивших подобные преступления. Эти органы разрабатывают и принимают меры по устранению причин и условий нарушения законности, а также по привлечению к юридической ответственности виновных в нарушении законности.

Обеспечение законности в налоговых правоотношениях, также реализуется следующими способами:

- контроль за исполнением налогового законодательства, поступлений налогов, за работой камеральных, в том числе контрольно-кассовых устройств и системы электронной маркировки и т.д.;
- надзор за исполнением законодательства налогово-финансовой сферы;
- обжалование действий и решений органов налоговой, таможенной и исполнительной власти, а также их должностных лиц.
- контроль за требованиями и предписаниями, исходящими из нормативных правовых актов, регулирующих налоговые правоотношения, соблюдения законодательства;
- выявление нарушений, их пересечение и устранение;
- восстановление нанесенного финансового ущерба и устранение нарушений прав и свобод;
- привлечение к административной и уголовной ответственности субъектов налоговых правоотношений и их должностных лиц, виновных за нарушение законности;
- устранение причин нарушений принципа законности и принятие конкретных мер для их устранения.

В обеспечении законности принимают участие следующие органы:

Парламент страны – осуществляет бюджетный контроль; Счётная палата – проводит проверки с целью предоставления объективной информации Президенту РТ и Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли РТ об израсходованных средствах государственного бюджета и управлении государственными ресурсами.

Задача аудита Счётной палатой заключается в проверке всех органов, финансируемых за счет государственного бюджета (частично или полностью).

Такой аудит проводится с целью оценка деятельности организаций и учреждений с позиции достоверности финансовой отчетности, проверки системы управления финансами, целевого использования финансовых средств и т.д.

Главное управление центрального казначейства Министерство финансов РТ, координирует управление финансовыми ресурсами страны, занимается организацией и контролем над доходами и расходами, сбор, использование и управлением бюджета и выпуск государственных

бумаг;

Налоговый комитет при Правительстве РТ, занимается организацией и выполнением плана доходов бюджета, ведет регистрации и учет налогоплательщиков, принимает электронные налоговые декларации, строго ведет работу с налоговой задолженностью перед бюджетом, выявлением правонарушений и их устранением;

Таможенная служба при Правительстве РТ, как государственный правоохранительный орган с целью обеспечения законности занимается обеспечением защиты суверенитета и экономической безопасности, требует соблюдение прав и свобод граждан и организаций, внешне экономической деятельности, контролирует ввоз и вывоз, наличной национальной и иностранной валюты и ценных бумаг, противодействует контрабанде товаров и транспортных средств через таможенную границу, выявлением правонарушений и устранением;

Прокуратура, широта надзорной деятельности прокуратуры страны в обеспечении законности неограниченны для установления и устранения правонарушений во всех видов правоотношений особенно налогово-финансовых отношений, кроме нормативных документов органов осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, дознание, предварительное следствие и т.д. Предметом надзора за законностью и нормативных правовых актов, выступает обеспечение верховенство закона, соблюдения законов, начинается от исполнения требований конституционных норм до норм издаваемых органов налогово-финансовой сферы.

Агентства по государственному финансовому контролю и борьбе с коррупцией РТ, обеспечивает законность в сфере защиты прав и свобод гражданина, периодически ведет финансовый контроль во всех ветвях государственной власти, проводит профилактику, выявляет, пресечения и раскрытия преступлений, имеющих экономического характера, связанных с налогами и неотвратимость ответственности за совершение коррупционных правонарушений;

Национальным банком Таджикистана (далее - НБТ), в пределах своих юрисдикции осуществляет аудит деятельности банков и кредитных организаций, страховая деятельность и служба по финансовым рынкам, требует законно установленный порядок в банковской системе, противодействует правонарушениям;

Валютный контроль осуществляет Правительство РТ, НБТ, с целью обеспечения защиты экономических интересов государства и устойчивости валютной системы страны требуют верховенства закона, контролируют валютные операции резидентов и нерезидентов и их учёта и отчётность, контролируют курс национальной валюты, требуют платы налога и других платежей в бюджет страны.

В налогово-финансовых правоотношениях также существует гарантии законности – это объективные условия, субъективные факторы, а также специальные средства, обеспечивающие режим законности.

Объективные условия – это условия состоявшей с экономического (финансы, налоги) и политического (режим, положений), т.е. состояние общественной жизни, которые регулируются законами и все это реализуется в определенных условиях. Когда нормы права эффективно реализуются, финансовых правоотношений то здесь можно считать что эти нормы поспособствовали, развитию общества, если нет, то не способствовали. Поэтому в первом случае это считается как гарантии законности, т.е. как условия, обеспечивающие ее претворение в жизнь. Анализ этих условий имеет важное значения. Речь идет о том, чтобы выделить из условий общественной жизни те, которые способствуют укреплению законности. Создать предпосылки для их развития и воздействия на людей, а также путем использования организационных мер, специальных средств нейтрализовать действие негативных факторов.

Субъективные факторы в правовом государстве зависят от ее правовой науки и их прогрессивных идей, научно-теоретические разработки, которые внедрялись в виде законов и положений с целью укрепления законности в деятельности государства ее органов и граждан. Результат, которого мы видим в эффективности деятельности избранного руководства и принимаемых им решений, который способствует политическому режиму в укреплении законности, где все это во многом зависит от правильно поставленной правовой политики.

Гарантии законности для обеспечения режима законности налогово-финансовых правоотношений делятся: общие и специально-юридические.

Общие зависят от следующих обстоятельств: политической, идеологической, социально – экономической.

Специально - юридическим гарантиям относятся: правовые институты и процедуры, юридические принципы, средства поощрения и юридическая ответственность. Юридические гарантии закреплены в законах, применяются правоохранительным органам и судебной властью Республики Таджикистан с целью укрепления законности и защиты прав и свобод граждан в налогово-финансовых правоотношений и других правоотношений.

Организационные средства состоят из различных мероприятий направленных для улучшения обеспечения законности. Например, подбор соответствующих кадров отвечающих современным требованиям в т. ч. налоговых, таможенных, контрольно-надзорных и правоохранительных органов и их структур.

Основные пути решения укрепления законности необходимо убеждать граждан в серьезности законов и их принципам, внедрение в сознание граждан правовое воспитание, понимания и неуклонной исполнения требований законов регулирующих налогово-финансовых правоотношений и других, общественных отношений результате, которого можно искоренит объективные факторы, которые оживляют преступность в сфере налогов и финансов.

Перед завершением исследуемой статьи хотелось бы строго подчеркнуть, что роль законности налогово-финансовых правовых отношений очень велика. Потому, что соблюдение ее требований способствует эффективному росту поступлений налоговых обязательств, сборов и пошлин, стабильности и прозрачности финансовой системы страны, сокращению число правонарушений в данной отрасли, где уполномоченные государственные органы власти получают позитивные результаты в борьбе с противоправным поведением субъектов налоговых и финансовых правоотношений.

Также необходимо отметить, что существующие проблемы в сфере налогово-финансовых правоотношений заключается не только принципов права, а существующем нестабильной динамике сферы, который затрагивает нормы права и правосознания граждан, субъектов налогово-финансовых правоотношений и самое главное не своевременном реализации норм права отрасли.

В этой связи для масштабной реализации принципа законности в этих правоотношений необходимо пересмотреть правильное распределение доходов республиканского бюджета по обстоятельству и месторасположений субъектов бюджетных правоотношений с учётом их доходности, потенциала и экономических ресурсов.

В заключение хотелось бы особо подчеркнуть, что принцип законности в налогово-финансовых правоотношений играет исключительно большую роль для эффективности налогов, сборов и пошлин, устойчивости и стабильности государственных финансов независимой РТ обеспечивая безопасность суверенитета. Потому, что негативные явления сильно влияет на государственный бюджет страны в целом ее экономики и процветании государства.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Таджикистан (с изм. и доп. 1999 г., 2003 г., 2016 г.) – Душанбе: Нашриёти Ганҷ, 2016. – 126 с.
2. Закон Республики Таджикистан «Об органах самоуправления посёлков и сёл» //Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2009 г., - №7-8, ст. 503; 2012. - №4, ст.277; - №8. -Ст.833.
3. Закон Республики Таджикистан «О счётной палате Республики Таджикистан» от 22 июня 2023 г., - №1977 //Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 2023 г. - №4-6, ст.161.
4. Бойматова Л. Восстание Махмуди Тараби. – Душанбе, 1992. – С.17-18
5. Буриев И.Б. Государство и право таджиков в составе монгольской империи (XIII-XIVвв.) // Актуальные проблемы развития законодательства РТ: История и современность, отв. ред. д.ю.н. Ш.М. Менглиев и к.ю.н. И.Б. Буриев. – Вып. –2. – Душанбе, 2002. – С.21-34.
6. Годме, П.М. Финансовое право - М., 1978. – 429 с.

7. Дыйканбаева Б.К., Чикеева З.Ч. [Понятие законности в теории права](#) // [Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета](#). 2020. – Т.20. - №3. – С.69-72.
8. Запольский С.В. Налогообложение как предмет правового регулирования. / Проблемы совершенствования советского законодательства. Труды НИИ советского законодательства, 1987 г. -№38. – С.91-94.
9. Исмаилов Ш.М. Правовое регулирование предпринимательской и налоговой деятельности в Республике Таджикистан. – Душанбе: Издательство «Конуният», 1998. – 91 с.
10. Меликов У.А. Законность в правовом государстве. // Законодательство. /Национальный центр законодательства при Президенте Республики Таджикистан. - №2(14), 2014 апрель – июнь. – С. 3 - 17.
11. Налоговое право: учебно-методический комплекс по специальности: 030501 – «Юриспруденция» / авт.-сост. Е.В. Соболева. – Киров.: филиал НОУ ВПО «СПБИНВЭСЭП» в г. Кирове, 2007. – 66 с.
12. Рашшод М. Философия с начала истории. – Душанбе, 1990.
13. Савенков А.А. [О проблеме законности-легитимности в теории права и философии права](#) // [Право и политика](#). 2020 г. - № 3. – С. 11-21.
14. Саидов Х.Х. Формирование и развитие таможенного законодательства в Советском и постсоветском Таджикистане: историко-правовое исследование: дисс... к. ю. н. – Душанбе. – 169 с.
15. Сативалдыев Р.Ш. Политические и правовые идеи «Сиасатномэ». – Изд. 2-е, изм, испр. – Душанбе. 1999. – 303 с.
16. Шабуров А.С. Законность и правопорядок. – М. 2013.
17. Соибов З.М. [Оид ба принсипи қонуният дар идоракунии давлатии фаъолияти ғумрукӣ](#) // [Идоракунии давлатӣ](#). 2022 г., - № 1 (55). – С.159-165. (на тадж яз.)
18. Теория государства и права: Учебник / кол. авт. ; Отв. ред. А.В. Малько. – М. : КНОРУС, 2006. – С. 316.
19. Томаров В.В. Местные налоги: правовое регулирование. / Под ред. С.Г. Пепеляева. – М., 2002. – С.69.
20. Теория права и государства / Исмаилов Ш.М., Сотиволдиев Р.Ш.. – Душанбе: Деваштич, 2008.
21. Хаитов С.П. Информационные технологии и финансово-правовая политика Таджикистана: Монография. ТГФЭУ, - Душанбе: Издательство «Ирфон», 2023.
22. [https:// cyberleninka.ru > article >](https://cyberleninka.ru/article/) [электронный ресурс, время доступа 21.08.2022 г.]

Ҳайтов С. П.

Фишурда

**Нақши қонуният ҳамчун принцип дар муносибатҳои ҳуқуқи андоз
ва молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Муаллиф дар ин мақолаи илмӣ нақши қонуниятро ҳамчун принцип дар муносибатҳои ҳуқуқи андоз ва молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ кардааст. Вай сермаъногӣ ва мафҳумҳои қонуниятро мавриди таҳқиқ қарор додааст, ки маънои асосии онро барои фаъолияти муассисаҳои давлатӣ ва субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқии андоз ва молия ошкор мекунад.

Муаллиф дар мақола зарурият ва бетаъхири татбиқ намудани қонунҳо ва санадҳои меъёриро аз ҷониби субъектони муносибатҳои ҳуқуқи андоз ва молия, аз ҷумла мақомоти давлатӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ шахсони мансабдор ва шахрвандон махсус қайд кардааст.

Муаллиф, инчунин қонуниятро ҳамчун принципи конститусионӣ мешуморад, ки тартиботи қонуниро таъмин менамояд, ба муқобили ҳуқуқвайронкуниҳои андоз ва молия мубориза мебарад, барои сари вақт ҷамъ овардани андозу боҷҳо ва пардохтҳо, инчунин идоракунии молиявии давлат мусоидат мекунад. Дар мақола, инчунин нақши мақомоти ваколатдор ва давлатие, ки бевосита бо ҳуқуқвайронкуниҳои андоз ва молия мубориза мебаранд, ки масъулияти онҳо таъмини волоияти қонун аст, баррасӣ шудааст.

Муаллиф ҳамзамон аҳамиятнокии мавзӯи мавриди омӯзишро қайд мекунад, зеро масъалаҳои риояи волоияти қонун дар бахши андоз ва молия бевосита ба идоракунии ва сиёсати он алоқаманданд.

Дар охир хулоса мешавад, ки риояи принципи қонуният барои субот ва шаффофияти низоми андоз ва молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст.

Ҳайтов С. П.

Аннотация

**Законность как принцип в налоговых и финансово-правовых отношениях
в Республике Таджикистан**

Автор исследует законность как принцип налоговых и финансово-правовых отношений в Республике Таджикистан, рассматривает многозначность понятия законности, раскрывает его основной смысл – как процесс функционирования государственных институтов и субъектов налоговых и финансовых правоотношений.

Отмечается необходимость исполнения законов и нормативно-правовых актов субъектами налоговых и финансовых правоотношений,

включая государственные органы власти, органы местного самоуправления, деятельность должностных лиц и граждан.

Законность рассматривается автором как конституционный принцип, обеспечивающий правопорядок, противодействующий налоговым и финансовым правонарушениям. Соблюдение этого принципа способствует своевременному поступлению налоговых сборов и пошлин, а также управлению государственными финансами. Особо анализируется роль уполномоченных и государственных органов, которые непосредственно борются с налоговыми и финансовыми правонарушениями. Автор отмечает также актуальность исследуемой проблемы, подчеркивается, что соблюдение законности в финансовой сфере напрямую связано с государственным управлением и политикой.

По мнению автора, соблюдение принципа законности необходимо в первую очередь для стабильности и прозрачности налоговой и финансовой систем Республики Таджикистан.

Hayitov S. P.

The summary

The role of legality as a principle of tax and financial-legal relations in the Republic of Tajikistan

In this scientific article, the author examines the role of legality as a principle of tax and financial-legal relations in the Republic of Tajikistan. He examined the polysemy and concept of legality, which reveals its main meaning for the functioning of state institutions and subjects of tax and financial legal relations.

The author of the article specifically notes the need for immediate implementation of laws and regulations by subjects of tax and financial legal relations, including state authorities, local government bodies, officials and citizens.

The author also considers legality as a constitutional principle, ensuring law and order, counteracting tax and financial offenses, facilitating timely receipt of tax collections and duties, as well as management of public finances. In the article it is also considered the role of authorized and state bodies that directly combat tax and financial offenses, whose responsibility is to ensure legality. The author also notes the relevance of the studied topic, since issues of compliance with the law in the financial sector are directly related to its management and policy.

In the end, it is concluded that compliance with the principle of legality is necessary for the stability and transparency of the tax and financial system of the Republic of Tajikistan.

Рецензент статьи Буризода И. Б. – доктор юридических наук, профессор.

**МАСЪАЛАҲОИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ҲУҚУҚТАТБИҚКУНӢ
ДАР АМАЛИШАВИИ СУДИ ЭЛЕКТРОНӢ**

Калидвожаҳо: технологияи ҳуқуқтатбиқкунӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, санадҳои судӣ, суди электронӣ, корбарии электронии судӣ, истифодаи алоқаи видеоқонфронс, автоматикунунии тақсими парвандаҳо ва маводҳо, суроғаҳои электронӣ, расмиёти қоидаҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ, воситаҳои техникӣ, чораҳои ташкилӣ, низомҳои ҳуқуқӣ, шаффофият, коррупсия, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, далелҳо, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ.

Ключевые слова: правоохранные технологии, правовые нормы, судебные документы, электронный суд, электронное судебное использование, использование видеоконференцсвязи, автоматизация распределения дел и материалов, электронные адреса, процедуры правоприменительных норм, технические средства, организационные меры, правовые системы, прозрачность, коррупция, правовые нормы, доказательства, правоохранные органы.

Key words: law enforcement technologies, legal norms, court documents, electronic court, electronic judicial use, use of videoconferencing, automation of case and material distribution, electronic addresses, law enforcement procedures, technical means, organizational measures, legal systems, transparency, corruption, legal norms, evidence, law enforcement agencies.

Технологияи ҳуқуқтатбиқкунӣ – ин маҷмуи усулҳо, воситаҳо ва тартиботест, ки барои татбиқ ва таъмини иҷроии қоидаҳои ҳуқуқӣ истифода мешаванд. Он ҳам ҷанбаҳои ташкилӣ ва ҳам техникӣ дорад, ки ба дастбӣ ба қонуният, адолат ва самаранокӣ дар фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ равона шудаанд.

Унсурҳои асосии технологияҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ аз омилҳои зерин иборат мебошанд: санадҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ; истифодаи қонунҳо ва санадҳои меъёрии амалкунанда барои танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ; расмиётӣ, қоидаҳои расмӣ ва марҳилаҳои татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла ҷамъоварии далелҳо, таҳлили қоидаҳои ҳуқуқӣ ва қабули қарорҳо.

Воситаҳои техникӣ: технологияҳои муосир, аз ҷумла автоматикунунии равандҳо, базаҳои маълумот, судҳои электронӣ ва

*Унвонҷуи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, судия Суди ноҳияи Хурсони вилояти Хатлон. E-mail: ikrom.87@mail.ru

низомҳои таҳлили маълумоти бузург; чораҳои ташкилӣ: таъмини ҳамкории самаранок байни иштирокчиёни раванд, аз ҷумла мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, судҳо ва дигар муассисаҳои давлатӣ ё ҷамъиятӣ; омӯзиш ва тайёри; рушди малакаҳои мутахассисон дар соҳаи ҳуқуқтатбиқкунӣ.

Технологияи самаранокӣ ҳуқуқтатбиқкунӣ ба баланд бардоштани шаффофият, кам кардани сатҳи коррупсия ва таҳкими эътимод ба низомҳои ҳуқуқӣ мусоидат мекунад. Вобаста ба ин, технологияҳои ҳуқуқтатбиқкуниро ба якҷанд навъҳо ҷудо кардан мумкин аст. Инчунин технологияҳои ҳуқуқтатбиқкуниро мумкин аст тибқи меъёрҳои гуногун ба намудҳои алоҳида ғурӯҳбандӣ намуд, аз ҷумла:¹

1. Аз рӯи марҳилаҳои раванди ҳуқуқтатбиқкунӣ:

а) технологияҳои ошкор намудани ҳуқуқвайронкуниҳо: истифодаи назорати видеоӣ; таҳлили маълумот барои пешгӯии ҷиноятҳо; технологияҳои таҳқиқ ва исботи ҳуқуқвайронкуниҳо; экспертизаи судӣ (биометрия, дактилоскопия, баллистика); амалҳои тафтишии электронӣ (гӯш кардани гуфтугӯҳо, таҳлили почтаи электронӣ ва маълумоти дастгоҳҳои мобилӣ);

б) технологияҳои қабули қарор: низомҳои автоматикунонидашудаи таҳлили қонунҳо ва прецедентҳо (амсоли судӣ дар амалияи судии Тоҷикистон аллакай ба назар мерасанд); платформаҳои электронӣ барои қабули санадҳои судӣ;

в) технологияҳои иҷрои санадҳо: - базаҳои электронии маълумот дар бораи қарздорону ҳуқуқвайронкунандагон; - воситаҳои рақамии назорат барои иҷрои ҷазоҳо (масалан, дастбандҳои электронӣ).

2. Аз рӯи ҷанбаҳои ташкилӣ:

а) технологияҳои маъмурӣ (расмӣ): автоматикунонии кори мақомоти давлатӣ; низомҳои «ҳукумати электронӣ»;

б) технологияҳои судӣ: корбарии электронӣ дар судҳо; толорҳои маҷозии баррасии парвандаҳо;

в) технологияҳои назоратӣ: мониторинги риояи қоидаҳои ҳуқуқӣ бо истифодаи дронҳо ва зехни сунъӣ; низомҳои сабти ном (масалан, бақайдгирии молу мулк, воситаҳои нақлиёт ва ғайра.).

¹ Муфассалтар ниг.: Бобочонзода И.Х. Паёми тақдирсоз ва ояндабин. Паёми Пешвои миллат–ҳуччати камназири давлатсоз. [Матн] / И.Х. Бобочонзода. – Душанбе, 2023. – С.66–80.; Бобочонзода И.Х. Риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд ҳангоми гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ–ҷустуҷӯи: масоили назариявӣ ва қонунгузорӣ [Матн] / И.Х. Бобочонзода // маводи конференсия бахшида ба рузи ҳуқуқи инсон. ш. Душанбе, 10 декабри соли 2021. – С. 60–63.

3. Аз рӯи самтҳои функционалӣ:

а) технологияҳои пешгирикунада: платформаҳои иҷтимоӣ барои ирсолӣ беноми маълумот дар бораи ҳуқуқвайронкуниҳо (гарчанде баъзе маҳдудиятҳо ҷой доранд); таҳлили шабакаҳои иҷтимоӣ барои ошкор кардани таҳдидҳо;

б) технологияҳои пешгӯйикунанда: алгоритмҳои зеҳни сунӣ барои таҳлил ва пешгӯии ҳуқуқвайронкуниҳо;

в) технологияҳои ҷазодиҳанда (маҷбуркунада): низомҳои назорати иҷроӣ ҷазоҳо; - сабти видеои иҷроӣ санадҳои судӣ.

4. Аз рӯи сатҳи мураккабии техникӣ: а) технологияҳои анъанавӣ: - ҳуҷҷатгузори коғазӣ; усулҳои анъанавии пурсиш ва тафтиш;

б) технологияҳои инноватсионӣ: зеҳни сунӣ дар ҳуқуқтаъбиқкунӣ; блокчейн барои нигоҳдории маълумот дар бораи санадҳои ҳуқуқӣ; низомҳои электорнии (автоматикунонии) таҳлили ҳуқуқвайронкуниҳо;

5. Аз рӯи соҳаҳои ҳуқуқтаъбиқкунӣ:

а) ҳуқуқтаъбиқкунии маданӣ: автоматикунонии пешниҳод намудани аризаю даъвоҳо; ҷалби медиаторҳои (расмиёти медиатсионӣ) маҷозӣ дар ҳалли ҷалби баҳсҳо;

б) ҳуқуқтаъбиқкунии ҷиноятӣ: истифодаи лабораторияҳои криминалистӣ; базаҳои маълумот дар бораи ДНК;

в) ҳуқуқтаъбиқкунии маъмурӣ: ҷаримаҳои электронӣ; камераҳои сабти ҳуқуқвайронкуниҳои қоидаҳои ҳаракати роҳ.

Ҳар як намунаи технология ба баланд бардоштани самаранокӣ, шаффофият ва адолати раванди ҳуқуқтаъбиқкунӣ рағуба шудааст. Истифодаи онҳо вобаста ба низоми ҳуқуқӣ, сатҳи рушди технологияҳо ва хусусиятҳои муносибатҳои танзимшаванда мебошад.

Агар ин рӯ, проблемаҳои технологияҳои ҳуқуқтаъбиқкуниро дар ҷаҳолияти судҳо баррасӣ намоем, пас маълум мегардад, ки дар низоми судӣ намунаҳои гуногуни технологияҳои ҳуқуқтаъбиқкунӣ мавҷуданд, ки ба баланд бардоштани самаранокӣ, шаффофият ва дастрасии раванди судӣ рағуба шудаанд, аз ҷумла:¹

1. Технологияҳои идоракунии рағубандҳои судӣ:

¹ Муфассалтар ниг.: Амосов С. Пределы судебного познания в процессуальном праве / С. Амосов // Российский судья. – 2001. – № 1. – С. 15–19.; Бабаджанов И.Х., Додозода А.М. Понятие вины применительно к юридическим и физическим лицам. / И.Х. Бободжонов, А.М. Додозода // Юридическая наука: история и современность. – Санкт–Петербург. – 2017. – №6. – С. 94–109.; Бабаджанов, И.Х. Принцип состязательности и равноправия сторон в уголовном судопроизводстве. [Текст] / И.Х. Бабаджанов // Материалы международной научно–практической конференции (Душанбе, 03 ноября 2016). – Душанбе, Ирфон 2016. – С.53–57.

а) корбарии электронии судӣ: омода ва пешниҳоди ҳуҷҷатҳо дар шакли электронӣ; ташкили низомҳои автоматикунонидашудаи тақсимот ва назорати парвандаҳои судӣ ва маводҳо, аз ҷумла, низоми «Суди электронӣ»;

б) толорҳои маҷозии судӣ: истифодаи алоқаи видеоконфронс барои гузаронидани баррасиҳои судӣ (чаласаҳои судӣ); иштироки фосилавии тарафҳо, шохидон ва коршиносон;

в) автоматикунонии тақсими парвандаҳо ва маводҳо: истифодаи алгоритмҳо барои пешгирии таъсири омилҳои инсонӣ ҳангоми муайян намудани судяҳо дар баррасии парвандаҳо ва маводҳо.

2. Технологияҳои таҳлил ва коркарди маълумот:

а) зеҳни сунъӣ: таҳлили автоматикӣ таҷрибаи судӣ ва прецедентҳо (амсолияҳои судӣ); ошкор кардани зиддиятҳо дар қонунҳо ва санадҳои судӣ;

б) низомҳои дастгирии қабули санадҳои судӣ: воситаҳои, ки тавсияҳо барои қабули санадҳои судӣ дар асоси таҳлили парвандаҳо пешниҳод меkunанд;

в) базаҳои маълумот дар бораи қарорҳои судӣ: захираҳои маълумот барои дастрасӣ ба санадҳои судӣ, ки барои ташаккули якхелагии таҷрибаи судӣ кӯмак мерасонанд.

3. Технологияҳои таъмини далелҳо:

а) криминалистикаи рақамӣ: омӯзиши далелҳои рақамӣ, аз қабili мактубҳои электронӣ, маълумот аз дастгоҳҳо, суроғаҳои электронӣ;

б) низомҳои назорати видео ва аудиосабтӣ: истифодаи сабтҳои камераҳо ва дастгоҳҳо барои ҳуҷҷатгузории раванди судӣ;

в) далелҳои электронӣ: эътирофи имзоҳои рақамӣ, маълумот аз мессенҷерҳо, координатаҳои GPS ва дигар шаклҳои замонавии далелҳо дар суд.

4. Технологияҳои ҳамкорӣ бо иштирокчиёни раванд:

а) порталҳо ва замимаҳои судӣ: ҳуҷраҳои шахсӣ барои иштирокчиён барои пайгирии ҳолати парвандаҳо, пешниҳоди ҳуҷҷатҳо ва гирифтани огоҳиномаҳо;

б) машваратҳои онлайнӣ: платформаҳо барои шарҳ додани ҳуқуқ ва вазифаҳои иштирокчиёни равандҳои судӣ;

в) автоматикунонии даъвати тарафҳо: огоҳиномаҳои электронӣ ва паёмҳои SMS барои иштирокчиёни парванда.

5. Технологияҳои таъмини шаффофият:

а) дастрасии оммавӣ ба муҳокимаҳои судӣ: паҳши мустақими муҳокимаҳо дар Интернет; базаҳои кушоди санадҳои судӣ барои назорати ҷамъиятӣ;

б) таъмини махфият: низомҳои ҳифзи маълумоти шахсии иштирокчиёни раванд ва дигар махфиятҳо.

6. Технологияҳои иҷрои қарорҳои судӣ:

а) варақаҳои иҷроӣ электронӣ: автоматикунонии интиқоли санадҳои судӣ ба тарафҳо ва мақомоти иҷро;

б) назорати иҷроӣ санадҳои судӣ: истифодаи низомҳои электронӣ барои назорати ҳолати иҷроӣ санадҳои судӣ.

7. Технологияҳои инноватсионӣ:

а) блокчейни нигоҳдории санадҳои судӣ дар шакли тағйирнопазир ва шаффоф;

б) низомҳои роботишуда истифодаи чат-ботҳо ва зеҳни сунъӣ барои автоматикунонии расмиёти соддаи судӣ (масалан, баррасии ҷаримаҳо);

в) омӯзиши мошинӣ - такмил додани моделҳои пешгӯӣ барои муайян кардани натиҷаҳои парвандаҳо; - санадҳои ҳуқуқтатбиқкунии судӣ.

8. Санадҳои ҳуқуқтатбиқкунии судӣ — ҳуҷҷатҳои расмие мебошанд, ки дар онҳо суд натиҷаҳои баррасии парвандаро сабт мекунад, ҳуқуқ ва вазифаҳои иштирокчиёро муайян менамояд ё (судшавандаро сафед мекунад) ё ҷазоҳоро татбиқ мекунад. Ин санадҳо татбиқи қоидаҳои ҳуқуқиро дар парвандаҳои мушаххас инъикос мекунанд. Қонунгузор намудҳои асосии санадҳои ҳуқуқтатбиқкунии судиро чунин муайян кардаанд: Масалан, тибқи моддаи 14 Кодекси мурофиавии маданияи ҚТ, ки санадҳои судӣ ном дорад, чор намуди санадҳои судиро пешбинӣ менамояд. Дар мурофиаи маданӣ суд санадҳои судиро дар шакли фармон, ҳалнома, қарор ва таъинот қабул мекунад. Дар мурофиаи ҷиноятӣ бошад, таҳқиқбаранда, муфаттиш ва прокурор ҳангоми пешбурди парвандаи ҷиноятӣ қарор қабул менамоянд, суд, судья бошанд, таъинот ва ҳукм қабул менамоянд (ҳангоми пешбурди парванда дар суди марҳилаи якум), дар марҳилаҳои кассатсионӣ ва назоратӣ бошад, суд оид ба баррасии шикояту эътирозҳои кассатсиониро назоратӣ қарор қабул менамояд.¹

Ҳамаи ин санадҳои судӣ, санадҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ буда, талабот, тартибу қоидаҳои қабули худро доро мебошанд, ки бо технологияҳои махсус таҳия ва қабул карда мешаванд.

1) Ҳалнома ва ҳукми судӣ–санадҳои ниҳоние мебошанд, ки дар натиҷаи моҳиятан баррасӣ намудани парвандаҳои судӣ (оилавӣ, маданӣ, иқтисодӣ ва ҷиноятӣ) қабул мешаванд. Ин намудҳои санадҳои

¹ Муфасссалтар ниг.: Бобочонов И.Х., Давлатов С.А., Бадалов Ш.К. Мурофиаи граждани: Намунаи ҳуҷҷатҳои судӣ. (васоити таълимӣ). - Душанбе: «ЭР-граф», 2011. -450с.; Бобочонов И.Х. Тафсири Кодекси мурофиавии граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, "ЭР-граф," 2014.; Боболонзода И.Х. Проблемаҳои татбиқи ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (монография) / Коллективи муаллифон; зери таҳрири д.и.х., профессор Боболонзода И.Х. ва д.и.х., профессор Нематов А.Р. –Душанбе: МН «Дониш», 2024. – 664 с.

судӣ қисми асосии санадҳои ҳуқуқтатбиқкунии судиро ташкил медиҳанд. Масалан, тибқи моддаи 198 Кодекси мурофиавии маданияи ҚТ «Санади суди марҳилаи якум, ки ба воситаи он парванда моҳиятан ҳал мешавад, аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли ҳалнома қабул мегардад. Ҳалнома дар ҳонаи алоҳида қабул мегардад, ки дар он танҳо судьяи баррасикунандаи парванда метавонад ҳузур дошта бошад. Ҳузур доштани шахсони дигар манъ аст. Ҳалнома дар доираи талаботи пешниҳоднамудаи даъвогар қабул карда мешавад»¹.

Ҳамзамон, мутобиқи моддаҳои 332-335 Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ ҚТ нисбат ба қабули ҳукми судӣ якҷанд талаботҳо пешбинӣ шудааст, ки риоя накардани онҳо ба бекор шудани ҳукми судӣ мегардад, аз ҷумла: Суд ҳукмро аз номи ҚТ мебарорад. Ҳукми суд бояд қонунӣ, асоснок ва одилона бошад. Ҳукм ҳангоме қонунӣ эътироф карда мешавад, ки он бо риояи талаботи қонун ва дар асоси қонун бароварда шуда бошад. Ҳукм ҳамон вақт асоснок эътироф карда мешавад, ки он дар асоси таҳқиқи ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисонаи далелҳое, ки ба суд пешниҳод гардида, дар маҷлиси суд муҳокима шудаанд, бароварда шуда бошад. Ҳукми суд ба шарте одилона доништа мешавад, ки дар он ҷазои ба гунаҳгор таъингардида мутобиқи моддаи Кодекси ҷиноятӣ ҚТ, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои содир намудани ҷиноят пешбинӣ мекунад, бо назардошти шахсияти гунаҳгор, ҳолатҳои вазнинкунада ва сабуккунандаи ҷазо таъин шуда бошад. Ҳар шахси бегуноҳ бояд сафед карда шавад. Ҳукм аз ҷониби суд, судья дар ҳонаи машваратӣ бароварда мешавад. Ҳангоми баровардани ҳукм дар ҳонаи машваратӣ танҳо ҳайати суде, ки ҳамин парвандаро баррасӣ кардааст, ҳузур дошта метавонад. Судяҳо ҳуқуқ надоранд фикру мулоҳизаи

¹ Муфасссалтар ниг.: Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6–уми ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26–уми сентябри соли 1999, 22–юми июни соли 2003 ва 22–юми майи соли 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 136 с.; Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” [Матн] аз 26 июли соли 2014, № 1084 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7, қ. 1, мод. 380; с. 2015, №7-9, мод. 698; с. 2016, №7, 603; Қонуни конституционии ҚТ аз 21.02.2018 с., № 1509.; Кодекси мурофиавии маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 январи соли 2008, таҳти №341 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 24.12.2024).; Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2009, таҳти №564 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 24.12.2021).; Кодекси одоби судяҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар конференсияи судяҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] аз 29 ноябри соли 2013 қабул карда шудааст // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 24.12.2021).

ҳангоми муҳокима ва баровардани ҳукм ҷойдоштаро фош кунанд¹.

Инчунин, суд дар ҳонаи машваратӣ ҳангоми баровардани ҳукм масъалаҳои зеринро бояд ҳал кунад: кирдоре, ки дар содир намудани он судшаванда айбдор карда мешавад, ҷой дорад ё не; оё исбот шудааст, ки кирдорро судшаванда содир кардааст; ин кирдор ҷиноят аст ё не ва он маҳз бо кадом моддаи қонуни ҷиноятӣ пешбинӣ карда шудааст; судшаванда дар содир намудани ин ҷиноят гунаҳгор аст ё не ва ҳолатҳои сабуккунанда ва вазнинкунандаи ҷазо мавҷуданд ё не; ба судшаванда барои ҷинояти содирнамудааш ҷазо додан лозим аст ё не; ба судшаванда кадом ҷазо бояд таъин карда шавад; шахси аз озодӣ маҳрумшуда дар кадом намуд ва низоми муассисаи ислоҳӣ бояд мӯҳлати ҷазоро адо намояд; даъвои маданӣ қобили қонегардонӣ аст ё не, ба манфиати кӣ ва инчунин агар даъвои маданӣ арз нашуда бошад, товони зарари молу мулкӣ ситонида мешавад ё не; бо молу мулке, ки барои таъмини даъвои маданӣ ё эҳтимоли мусодири таҳти ҳабс қарор дода шудааст, чӣ бояд кард; бо далелҳои шайъӣ чӣ бояд кард; хароҷоти мурофиавӣ ба кадом андоза ба зиммаи кӣ бояд гузошта шавад; судшавандаро аз унвонҳои махсус ё рутбаҳои ҳарбӣ, инчунин ордену медалҳо ва унвонҳои фахрӣ маҳрум созад ё не; татбиқи чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббиро, дар ҳолатҳое, ки дар қисми 2 моддаи 98 Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ ҚТ, пешбинӣ шудаанд; дар хусуси чораи пешгирӣ ба ҳаққи судшаванда².

2) Таъиноти суд. Санаде, ки суд ҳангоми баррасии парвандаҳо барои ҳаллу фасли масъалаҳои ташкилӣ қабул мекунад (масалан, мавқуф гузоштани ҷаласа, таъйини экспертиза ва ғайраҳо), яъне ба ғайр аз фармони судӣ, ҳалнома, ҳукм ва қарор, ҳамаи дигар санадҳои судие, ки дар қараёни мурофиаи судӣ қабул мегарданд, таъинот номида мешаванд.

Аммо дар як ҳолат бо қабули таъинот парванда моҳиятан ҳалли худро меёбад. Масалан, чунин ҳолат дар моддаҳои 140 Кодекси мурофиавии иқтисодии ҚТ ва моддаи 177 Кодекси мурофиавии маданӣ ҚТ пешбинӣ гардидаанд, аз ҷумла: «Тарафҳо метавонанд бо бастанӣ созиши ошӣ ба мурофиаи судӣ хотима бахшанд. Созиши ошти

¹ Муфассалтар ниг.: Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2009, таҳти №564 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 24.12.2021).; Бобочонзода И.Ҳ. Общетеоретические проблемы становления, развития и перспективы правового государства в Республики Таджикистан. / И.Х. Бободжонзода Сборник материалов международной научно–практической конференции (г. Уфа, 18 мая 2021 года). – Уфа: БашГУ, 2021. – 395 с. – С. 35–73.; Бобочонзода, И.Ҳ. Одатҳо ҳамчун шакли ҳуқуқ: таҳлили назариявӣ – ҳуқуқӣ / И.Х. Бобочонзода // Самаранокӣ татбиқи ҳуқуқ ҳамчун омил таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ (Душанбе, 14 июни соли 2022). – Душанбе, 2022. – С. 43–57.

² Ҳамон ҷо.

тарафҳо аз ҷониби тарафҳо дар шакли хаттӣ тартиб дода шуда, ба суд пешниҳод карда мешавад, ки ба он даъвогар ва ҷавобгар имзо мегузоранд. Дар созиши оштии тарафҳо шартҳои созиш ва оқибатҳои ногувори иҷро нагардидани шартҳои созиш нишон дода мешаванд. Суд бо таъиноти худ созиши оштии тарафҳоро тасдиқ ва баррасии парвандаро қатъ мекунад (м. 177 КММ ҚТ).¹

3. **Қарор.** Қарор санади ниҳонии суд дар парвандаҳои маъмурӣ ё оид ба масъалаҳои алоҳидаи расмӣ қбул менамояд.

4. **Фармон.** Фармон дар раванди иҷрои қарорҳо (масалан, фармони судӣ барои рӯёнидани қарз).

5. Санаде, ки дар тартиби махсус истифода мешавад (масалан, ҳангоми баррасии масъалаҳои мувофиқат бо Конституция).

Технологияҳои қабули санадҳои судӣ. Барои таъмини дақиқият, қонуният ва самаранокии санадҳои судӣ аз технологияҳои гуногуни ҳуқуқтабиқкунӣ истифода мешавад, аз ҷумла:

1. Технологияҳои анъанавӣ: - қоидаҳои расмӣ, яъне риояи қатъии расмӣ, ки қонунгузорӣ муқаррар кардааст (ҷамъовариҳои далелҳо, пурсиши шохидон, баҳсҳои тарафҳо); - қабули қарорҳои судӣ, дар парвандаҳои мураккаб ё дорои аҳамияти махсус судяҳо яққол қарорҳои ниҳониро муҳокима ва қабул мекунанд.

2. Низомҳои автоматикунонидашуда: низомҳои электронии ҳуҷҷатгузорӣ; автоматикунонии омодагӣ ва бақайдгирии санадҳои судӣ; алгоритмҳои тақсими парвандаҳо; пешгирии таъсири омилҳои субъективӣ ҳангоми таъйини судяҳо.

3. Технологияҳои таҳлилӣ ва иттилоотӣ: таҳлили таҷрибаи судӣ; истифодаи базаҳои маълумот барои таҳлили қарорҳои қаблан қабулшудаи парвандаҳои монанд; дастгирии қабули қарорҳо бо истифода аз зеҳни сунъӣ; пешниҳоди тавсияҳои алгоритмҳо оид ба сохтор ва мазмуни санадҳои судӣ; таҳлили ҳуқуқӣ, яъне низомҳо барои таҳлили қоидаҳои муноқишавӣ ва интихоби қоидаҳои афзалиятнок.

4. Технологияҳои ҳамкорӣ бо иштирокчиён: алоқаи видеоконфронсӣ; гузаронидани ҷаласаҳо ба таври фосилавӣ ва сабти изҳоротҳои иштирокчиён.

5. Огоҳиномаҳои электронӣ: огоҳ намудани тарафҳо дар бораи раванди қабули қарор ё натиҷаҳои он.

6. Рақамикунонии пойгоҳи далелҳо, далелҳои электронӣ: истифодаи маълумоти рақамӣ ҳамчун далел (ҳуҷҷатҳо, сабтҳо, мукотибаи электронӣ); коркарди автоматикунонидашудаи маълумот;

¹ Кодекси муҳофизати маданияти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 январи соли 2008, таҳти №341 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 24.12.2024).

технологияҳои криминалистикаи рақамӣ барои таҳлил ва санҷиши далелҳо.

7. Шаффофият ва назорат:

А) Нашри санадҳо: базаҳои кушоди маълумот дар бораи қарорҳои судӣ барои таҳлили оммавӣ;

Б) Технологияҳои блокчейн: нигоҳдории санадҳои судӣ барои пешгирии тағйирёбии онҳо;

8. Технологияҳои таълимӣ барои судяҳо: симуляторҳои равандҳои судӣ; - истифодаи низомҳои воқеияти маҷозӣ барои моделсозии парвандаҳои мураккаб; курси электронии таълимӣ; баланд бардоштани дараҷаи тахассусӣ дар соҳаи технологияҳои нав ва қонунгузорӣ.

Ҳамин тавр, ин технологияҳо ба баланд бардоштани сифати санадҳои ҳуқуқатбиқкунӣ, коҳиши сахтҳо, тезонидани равандҳо ва таъмини шаффофият равона шудаанд.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Амосов, С. Пределы судебного познания в процессуальном праве [Текст] / С. Амосов // Российский судья. – 2001. – № 1. – С. 15–19.

2. Бабаджанов, И.Х., Додозода А.М. Понятие вины применительно к юридическим и физическим лицам. / И.Х. Бободжонов, А.М. Додозода // Юридическая наука: история и современность. – Санкт– Петербург. – 2017. – №6. – С. 94–109.

3. Бабаджанов, И.Х. Принцип состязательности и равноправия сторон в уголовном судопроизводстве. / И.Х. Бабаджанов // Материалы международной научно–практической конференции (Душанбе, 03 ноября 2016). – Душанбе, Ирфон 2016. – С.53–57.

4. Бабаджанов, И.Х. Трансформация обычаев в праве на постсоветском пространстве. / И.Х. Бободжонов // Мир политики и социологии. – Санкт– Петербург. – 2016. – №1. – С.180–198.

5. Бабаджанов, И.Х., Додозода, А.М. Проблемы понимания вины в контексте эволюции научных исследований в сфере цивилистики. / И.Х. Бободжонов, А.М., Додозода // Юридическая наука: история и современность. – Санкт– Петербург. – 2017. – №5. – С. 87–95.

6. Бободжонзода, И.Х. Возникновение и развитие новых институтов в гражданском процессуальном праве Таджикистана: Проблемы и перспективы. / И.Х. Бободжонзода // Академический журнал. – 2019. – №2 (30). – С. 106–115.

7. Бободжонзода, И.Х., Кодирзода Т.К. Доступ к правосудию и особенности механизма судебной защиты субъективных гражданских прав в гражданском процессе. / И.Х. Бободжонзода, Т.К. Кодирзода // Академический журнал. – 2019. – №3 (31). – С. 45–54.

8. Бободжонзода, И.Х., Кодирзода Т.К. Процессуальные препятствия и особенности механизма судебной защиты субъективных гражданских прав в гражданском процессе. / И.Х. Бободжонзода, Т.К. Кодирзода // Законодательства. – 2019. – №3 (35). – С. 87–98.

9. Бободжонзода, И.Х. (Бабаджанов И.Х.), Кудратов М.А. О некоторых спорных институтах проекта Уголовного кодекса Республики Таджикистан: теория, законодательства и практика. / И.Х. Бободжонзода, М.А. Кудратов. // Журнал "Правовая жизнь". – 2020. – №4 (32). – С. 6–18.

10. Бободжонзода, И.Х. (Бабаджанов И.Х.), Анушервонни Исрофил. Правовая система Республики Таджикистан в годы государственной независимости. / И.Х. Бободжонзода, Анушервонни Исрофил. // Правовая жизнь. – 2019. – №3 (27). – С. 21–39.

11. Бободжонзода, И.Х. Общетеоретические проблемы становления, развития и перспективы правового государства в Республики Таджикистан. / И.Х. Бободжонзода Сборник материалов международной научно–практической конференции (г. Уфа, 18 мая 2021 года). – Уфа: БашГУ, 2021. – 395 с. – С. 35–73.

12. Бободжонзода, И.Х. Правоприменительная практика и механизмы судебной защиты субъективных гражданских прав / И.Х. Бободжонзода // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование): / Бободжонзода И.Х., Нематов А.Р. и др. – Душанбе, 2022. – С. 119–141.

13. Бободжонзода, И.Х. Проблемы применения морально–этических норм и право в взаимоотношениях врача и п ациента / И.Х. Бободжонзода // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование): /И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 149–164.

14. Бобочонзода, И.Ҳ. Проблемаҳои татбиқи ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (монография) / Коллективи муаллифони; зери таҳрири д.и.х., профессор Бобочонзода И.Ҳ. ва д.и.х., профессор Нематов А.Р. –Душанбе: МН «Дониш», 2024. – 664 с.

Раҳмонзода И. Р.

Фишурда

Масъалаҳои технологияҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ дар амалишавии суди электронӣ

Дар мақола сухан дар бораи технологияи ҳуқуқтатбиқкунӣ дар амалишавии суди элкетронӣ меравад. Қайд мегардад, ки технологияи ҳуқуқтатбиқкунӣ – ин маҷмуи усулҳо, воситаҳо ва тартиботест, ки барои татбиқ ва таъмини иҷрои қоидаҳои ҳуқуқӣ истифода мешаванд. Он ҳам

чанбаҳои ташкилӣ ва ҳам техникӣ дорад, ки ба дастёбӣ ба қонуният, адолат ва самаранокӣ дар фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ равона шудаанд. Технологияи ҳуқуқтатбиқкунӣ аз якҷанд унсурҳо ва омилҳои иборат мебошад, ки онҳо заминаи асосии технологияи ҳуқуқтатбиқкуниро ташкил медиҳанд, аз ҷумла санадҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ, расмиёти қоидаҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ, воситаҳои техникӣ, чораҳои ташкилӣ ва ғайраҳо. Инчунин, технологияи самаранокӣ ҳуқуқтатбиқкунӣ ба баланд бардоштани шаффофият, кам кардани сатҳи коррупсия ва таҳкими эътимод ба низомҳои ҳуқуқӣ мусоидат мекунад. Вобаста ба ин, технологияҳои ҳуқуқтатбиқкуниро ба якҷанд навъҳо ҷудо кардан мумкин аст, ҳар кадоми он дар амалишавии ҳадафҳои суди электронӣ мавқеи худро дорад.

Ҳамзамон, қайд мегардад, ки санадҳои судӣ, санадҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ буда, талабот, тартибу қоидаҳои қабули худро доро мебошанд, ки бо технологияҳои махсус таҳия ва қабул карда мешаванд. Ҳалнома ва ҳукми судӣ-санадҳои ниҳоние мебошанд, ки дар натиҷаи моҳиятан баррасӣ намудани парвандаҳои судӣ (оилавӣ, маданӣ, иқтисодӣ ва ҷиноятӣ) қабул мешаванд. Ин намудҳои санадҳои судӣ қисми асосии санадҳои ҳуқуқтатбиқкунии судиро ташкил медиҳанд. Тибқи Кодекси муҳофизати маданияи ҚТ санади суди марҳилаи якум, ки ба воситаи он парванда моҳиятан ҳал мешавад, аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли ҳалнома қабул мегардад. Ҳалнома дар ҳонаи алоҳида қабул мегардад, ки дар он танҳо судьяи баррасикунандаи парванда метавонад ҳузур дошта бошад. Ҳузур доштани шахсони дигар манъ аст, инчунин суд ҳукмро аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебарорад. Ҳукми суд бояд қонунӣ, асоснок ва одилона бошад. Ҳукм ҳангоме қонунӣ эътироф карда мешавад, ки он бо риояи талаботи қонун ва дар асоси қонун бароварда шуда бошад. Ҳукм ҳамон вақт асоснок эътироф карда мешавад, ки он дар асоси таҳқиқи ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисонаи далелҳои, ки ба суд пешниҳод гардида, дар маҷлиси суд муҳокима шудаанд, бароварда шуда бошад. Ҳукми суд ба шарте одилона доништа мешавад, ки дар он ҷазои ба гунаҳгор таъингардида мутобиқи моддаи Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои содир намудани ҷиноят пешбинӣ мекунад, бо назардошти шахсияти гунаҳгор, ҳолатҳои вазнинкунада ва сабуккунандаи ҷазо таъин шуда бошад.

Раҳмонзода И. Р.

Аннотация

Проблемы технологий правоприменения при осуществлении электронного суда

В статье рассматриваются правоприменительные технологии при реализации электронных судов. Отмечается, что правоприменительные

технологии представляют собой совокупность методов, инструментов и процедур, используемых для реализации и обеспечения реализации правовых норм. Они имеют как организационные, так и технические аспекты, направленные на достижение законности, справедливости и эффективности в правоприминительной деятельности. Правоприминительные технологии состоят из нескольких элементов и факторов, составляющих основную основу правоприминительных технологий, включая правовые акты и нормы, процедуры правоприменительных правил, технические средства, организационные меры и т.д. Также эффективные правоприминительные технологии способствуют повышению прозрачности, снижению коррупции и укреплению доверия к правовым системам. В этой связи правоприминительные технологии можно разделить на несколько видов, каждый из которых занимает свое место в реализации целей электронных судов.

При этом отмечается, что судебные акты являются правоприменительными актами и имеют свои требования, процедуры и правила принятия, которые разрабатываются и принимаются с использованием специальных технологий. Судебные решения и приговоры являются окончательными актами, принятыми в результате рассмотрения по существу судебных дел (семейных, гражданских, экономических и уголовных). Эти виды судебных актов составляют основную часть судебных правоприменительных актов. Согласно Гражданскому процессуальному кодексу Республики Таджикистан судебный акт первой инстанции, которым разрешается дело по существу, выносится от имени Республики Таджикистан в форме приговора. Приговор выносится в отдельной комнате, где может присутствовать только судья, рассматривающий дело. Присутствие других лиц запрещается, и суд выносит приговор именем Республики Таджикистан. Приговор суда должен быть законным, обоснованным и справедливым. Приговор признается законным, если он постановлен с соблюдением требований закона и на основе закона. Приговор признается обоснованным, если он постановлен на основе всестороннего, полного и беспристрастного исследования представленных суду и обсужденных в судебном заседании доказательств. Приговор суда признается справедливым, если назначенное виновному наказание определено в соответствии со статьей Уголовного кодекса Республики Таджикистан, предусматривающей уголовную ответственность за совершение преступления, с учетом личности виновного, отягчающих и смягчающих обстоятельств.

Rakhmonzoda I. R.

The summary

Problems of law enforcement technologies in the implementation of electronic court

The article examines law enforcement technologies in the implementation of electronic courts. It is noted that law enforcement technologies are a set of methods, tools and procedures used to implement and ensure the implementation of legal norms. They have both organizational and technical aspects aimed at achieving legality, fairness and efficiency in law enforcement activities. Law enforcement technologies consist of several elements and factors that form the main basis of law enforcement technologies, including legal acts and norms, procedures for law enforcement rules, technical means, organizational measures, etc. Also, effective law enforcement technologies contribute to increasing transparency, reducing corruption and strengthening trust in legal systems. In this regard, law enforcement technologies can be divided into several types, each of which takes its place in the implementation of the goals of electronic courts. It is noted that judicial acts are law enforcement acts and have their own requirements, procedures and rules for adoption, which are developed and adopted using special technologies. Court decisions and sentences are final acts adopted as a result of consideration of the merits of court cases (family, civil, economic and criminal). These types of court decisions constitute the main part of court law enforcement acts. According to the Civil Procedure Code of the Republic of Tajikistan, a court decision of the first instance, which resolves the case on the merits, is issued on behalf of the Republic of Tajikistan in the form of a sentence. The sentence is issued in a separate room where only the judge hearing the case may be present. The presence of other persons is prohibited, and the court issues a sentence in the name of the Republic of Tajikistan. The court sentence must be legal, reasonable and fair. The sentence is recognized as legal if it is issued in compliance with the requirements of the law and on the basis of the law. The sentence is recognized as justified if it is issued on the basis of a comprehensive, complete and impartial examination of the evidence presented to the court and discussed at the court hearing. A court sentence is considered fair if the punishment imposed on the perpetrator is determined in accordance with the article of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan providing for criminal liability for committing a crime, taking into account the personality of the perpetrator, aggravating and mitigating circumstances.

Муқарризи мақола Маҳмудов И. Т. – номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

**II. ИЛМҲОИ ОММАВӢ – ҲУҚУҚӢ (ДАВЛАТӢ – ҲУҚУҚӢ)
(ИХТИСОС: 5. 1. 2)**

**II. ПУБЛИЧНО – ПРАВОВЫЕ (ГОСУДАРСТВЕННО – ПРАВОВЫЕ)
НАУКИ (СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 2)**

УДК: 34. 01 + 340 (573. 3)

Сангинзода Д.Ш*.
Самизода Ф.Д*.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КИТАЕ, ЯПОНИИ И ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ С РЕКОМЕНДАЦИЯМИ ДЛЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Калидвожаҳо: танзими ҳуқуқӣ, ғайолияти сайёҳӣ, Хитой, Ҷопон, Иттиҳоди Аврупо, Ҷумҳурии Тоҷикистон, иҷозатномадиҳӣ, ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон, муносибатҳои шартномавӣ, амалиёти судӣ, ҳамоҳангсозии қонунгузорӣ, сайёҳии дохилӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ, инфрасохтор, сифати хизматрасонӣ, омор, тавсияҳо.

Ключевые слова: правовое регулирование, туристическая деятельность, Китай, Япония, Европейский союз, Республика Таджикистан, лицензирование, защита прав потребителей, договорные отношения, судебная практика, гармонизация законодательства, внутренний туризм, международное сотрудничество, инфраструктура, качество услуг, статистика, рекомендации.

Key words: legal regulation, tourism activities, China, Japan, European Union, Republic of Tajikistan, licensing, consumer protection, contractual relations, judicial practice, harmonization of legislation, domestic tourism, international cooperation, infrastructure, service quality, statistics, recommendations.

Туризм является одной из ключевых отраслей мировой экономики, а его правовое регулирование существенно различается в зависимости от страны. В данной работе рассматриваются особенности законодательства Китая, Японии и ЕС, регулирующего туристическую деятельность. Основной акцент сделан на вопросах лицензирования, защиты прав потребителей и договорных обязательств. Для более полного понимания текущих проблем и перспектив развития отрасли приведены актуальные данные и примеры из судебной практики. На основе анализа

*Доктор юридических наук, профессор кафедры предпринимательского и коммерческого права юридического факультета Таджикского национального университета.

*Соискатель кафедры предпринимательского и коммерческого права юридического факультета Таджикского национального университета.

предложены рекомендации для совершенствования законодательства и судебной практики в Республике Таджикистан (далее - РТ).

Правовое регулирование туристической деятельности в Китае. Основным документом, регулирующим туристическую деятельность в Китае, является Закон о туризме (Tourism Law), принятый в 2013 году. Этот закон устанавливает строгие требования к качеству предоставляемых услуг и защите интересов потребителей. Эксперты, такие как Li Wei отмечают, что данный закон способствовал значительному улучшению качества услуг и повышению доверия со стороны туристов¹.

В Китае лицензирование туристической деятельности находится под строгим государственным контролем. Компании обязаны соблюдать высокие стандарты качества и иметь финансовое обеспечение для защиты интересов клиентов.

Исследования показывают, что такие меры способствуют повышению качества услуг, однако могут создавать барьеры для развития малого бизнеса².

Закон о туризме предусматривает строгую ответственность за нарушение прав потребителей. Компании обязаны предоставлять достоверную информацию о своих услугах и обеспечивать безопасность клиентов.

Эксперты подчеркивают, что китайская модель защиты прав потребителей является эффективной, однако требует значительных административных ресурсов³.

Пример судебной практики: в 2021 году китайский суд оштрафовал туристическую компанию за предоставление недостоверной информации о туре. Компания была обязана выплатить компенсацию в размере 150 000 юаней (около 22 000 долларов)⁴.

Статистика: в 2023 году количество жалоб на туристические услуги в Китае сократилось на 12% по сравнению с 2022 годом, что свидетельствует об улучшении качества услуг⁵.

Правовое регулирование туристической деятельности в Японии. В Японии туристическая деятельность регулируется Законом о туризме (Tourism Basic Law) и нормативными актами Японской национальной туристической организации (JNTO). Особое внимание уделяется развитию внутреннего туризма и сохранению культурного наследия.

¹См.: Li W. (2021). Tourism Law in China: Regulation and Practice. Beijing Law Review, 12(3). P.80

²См.: Comparative Analysis of Tourism Licensing Systems. (2022). International Journal of Tourism Policy, 10(4), P.115.

³ См.: Consumer Protection in Tourism: A Global Perspective. (2023). Tourism Management, 45, P.205.

⁴ См.: China Daily. (2021). Case Study: Chinese Court Fines Tourism Company. P.45.

⁵См.: National Tourism Administration of China. (2023). Annual Report on Tourism Complaints. P.30.

Исследователи, такие как Hiroshi Yamamoto, отмечают, что японское законодательство способствует развитию экологического туризма¹.

Лицензирование туристической деятельности в Японии осуществляется на основе Закона о туризме. Компании обязаны соблюдать стандарты качества и обеспечивать защиту прав потребителей.

Система лицензирования в Японии отличается гибкостью, однако требует строгого соблюдения установленных стандартов².

Защита прав потребителей регулируется Законом о защите прав потребителей. Компании обязаны предоставлять достоверную информацию и соблюдать условия договора.

Эксперты отмечают, что японская модель защиты прав потребителей является эффективной, однако требует значительных административных усилий³.

Пример судебной практики: в 2022 году японский суд обязал туристическую компанию выплатить компенсацию за отмену тура из-за пандемии COVID-19. Сумма компенсации составила 3 миллиона иен (около 27 000 долларов)⁴.

Статистика: в 2023 году количество внутренних туристов в Японии достигло 85 миллионов человек, что на 25% больше, чем в 2022 году⁵.

Правовое регулирование туристической деятельности в Европейском союзе. В ЕС туристическая деятельность регулируется Директивой о пакетных турах (Package Travel Directive) и Регламентом о правах пассажиров (Passenger Rights Regulation). Эти документы обеспечивают гармонизацию законодательства в рамках ЕС.

Эксперты, такие как John Swarbrooke, подчеркивают важность единых стандартов для защиты прав потребителей⁶.

Лицензирование в ЕС осуществляется на национальном уровне, однако в соответствии с общими стандартами. Компании обязаны соблюдать стандарты качества и обеспечивать защиту прав потребителей.

Европейская система лицензирования считается одной из самых прозрачных и эффективных⁷.

¹См.: Yamamoto, H. (2020). Sustainable Tourism in Japan: Challenges and Opportunities. *Journal of Tourism Studies*, 15(2), P.50.

²См.: Licensing and Certification in Japanese Tourism. (2021). *Asian Journal of Tourism Research*, 7(2), P.60.

³См.: Consumer Rights in Japanese Tourism. (2022). *Journal of Travel Research*, 60(5), P.995.

⁴См.: Japan Times. (2022). Case Study: Japanese Court Orders Compensation for COVID-19 Cancellation. P.12.

⁵См.: Japan National Tourism Organization. (2023). Domestic Tourism Statistics. P.18.

⁶См.: Swarbrooke, J. (2019). European Tourism Policy: Harmonization and Challenges. *Tourism Management*, 45, P.210.

⁷См.: European Tourism Licensing Systems. (2023). *Global Tourism Review*, 14(3), P.90.

Защита прав потребителей регулируется Директивой о пакетных турах. Компании обязаны предоставлять достоверную информацию и соблюдать условия договора.

Эксперты отмечают, что европейская модель защиты прав потребителей является эффективной, однако требует значительных ресурсов¹.

Пример судебной практики: в 2023 году Европейский суд обязал туристическую компанию из Франции выплатить компенсацию за задержку рейса. Сумма компенсации составила 40 000 евро².

Статистика: в 2023 году количество туристов в ЕС увеличилось на 15% по сравнению с 2022 годом, достигнув 550 миллионов человек³.

Сравнительный анализ:

- Китай: Строгий государственный контроль, высокие стандарты качества, однако ограничения для малого бизнеса.

- Япония: Гибкая система лицензирования, акцент на внутренний туризм и сохранение культурного наследия.

- ЕС: Гармонизация законодательства, прозрачная система лицензирования, высокие стандарты защиты прав потребителей.

Ученые отмечают, что каждая из этих моделей имеет свои преимущества и недостатки, и рекомендуют учитывать опыт других стран при совершенствовании законодательства⁴.

Правовое регулирование туристической деятельности в Китае, Японии и ЕС имеет как общие черты, так и существенные различия. В Китае акцент делается на строгий контроль качества, в Японии - на развитие внутреннего туризма и сохранение культурного наследия, а в ЕС - на гармонизацию законодательства и защиту прав потребителей. На основе проведенного анализа можно предложить следующие рекомендации для совершенствования законодательства и судебной практики в РТ:

1. Упрощение процедур лицензирования. Для стимулирования развития малого и среднего бизнеса в туристической отрасли Таджикистана необходимо упростить процедуры лицензирования. Опыт Японии показывает, что гибкая система лицензирования, основанная на строгом соблюдении стандартов, способствует развитию туризма. В Таджикистане можно внедрить упрощенные процедуры для малых предприятий, сохранив при этом высокие стандарты качества услуг.

2. Усиление защиты прав потребителей. Защита прав потребителей является ключевым элементом успешного развития туристической от-

¹См.: Package Travel Directive: Impact on Consumer Rights. (2021). European Journal of Tourism Policy, 10(4), P.120.

²См.: Euronews. (2023). Case Study: European Court Orders Compensation for Flight Delay. P.25.

³См.: Eurostat. (2023). Tourism Statistics in the EU. P.35.

⁴См.: Comparative Analysis of Tourism Legislation. (2023). International Journal of Tourism Policy, 10(4), P.120.

расли. Опыт Китая и ЕС демонстрирует, что строгая ответственность за нарушение прав потребителей и прозрачность договорных отношений повышают доверие туристов. В Таджикистане следует разработать четкие механизмы защиты прав потребителей, включая обязательное предоставление достоверной информации о турах и услугах, а также упрощение процедур подачи жалоб и получения компенсаций.

3. Развитие внутреннего туризма. Опыт Японии показывает, что развитие внутреннего туризма способствует укреплению экономики и сохранению культурного наследия. В Таджикистане можно разработать программы поддержки внутреннего туризма, включая субсидии для местных туристических компаний, развитие инфраструктуры и продвижение культурных и природных достопримечательностей.

4. Гармонизация законодательства. Опыт ЕС демонстрирует, что гармонизация законодательства способствует созданию единых стандартов качества и защиты прав потребителей. Таджикистан может рассмотреть возможность гармонизации своего законодательства с международными стандартами, что повысит привлекательность страны для иностранных туристов и инвесторов.

5. Совершенствование судебной практики. Для повышения доверия к туристической отрасли необходимо совершенствовать судебную практику. Опыт Китая и ЕС показывает, что оперативное рассмотрение жалоб потребителей и строгая ответственность за нарушения способствуют улучшению качества услуг. В Таджикистане можно создать специализированные судебные органы для рассмотрения споров в сфере туризма, а также разработать четкие механизмы компенсации для пострадавших туристов.

6. Международное сотрудничество. Развитие международного сотрудничества в сфере туризма может способствовать обмену опытом и улучшению стандартов. Таджикистан может активно участвовать в международных организациях, таких как Всемирная туристская организация (UNWTO), а также заключать двусторонние соглашения с другими странами для продвижения туристических услуг.

7. Инвестиции в инфраструктуру и обучение персонала. Для повышения конкурентоспособности туристической отрасли необходимо инвестировать в развитие инфраструктуры и обучение персонала. Опыт Китая и Японии показывает, что высокие стандарты качества услуг и современная инфраструктура являются ключевыми факторами успеха. В Таджикистане можно разработать программы обучения для сотрудников туристических компаний, а также привлечь инвестиции для строительства современных отелей, транспортных узлов и туристических объектов.

Рекомендации для РТ:

1. Упростить процедуры лицензирования для малого и среднего бизнеса.

2. Усилить защиту прав потребителей через прозрачность договорных отношений и упрощение процедур подачи жалоб.

3. Разработать программы поддержки внутреннего туризма, включая субсидии и развитие инфраструктуры.

4. Гармонизировать законодательство с международными стандартами.

5. Создать специализированные судебные органы для рассмотрения споров в сфере туризма.

6. Активно участвовать в международном сотрудничестве для обмена опытом и продвижения туристических услуг.

7. Инвестировать в развитие инфраструктуры и обучение персонала для повышения качества услуг.

Эти меры позволят РТ укрепить позиции на международном туристическом рынке, повысить доверие туристов и обеспечить устойчивое развитие отрасли.

Список использованной литературы:

1. Li W. (2021). Tourism Law in China: Regulation and Practice. *Beijing Law Review*, 12(3), P. 78-92.

2. Comparative Analysis of Tourism Licensing Systems. (2022). *International Journal of Tourism Policy*, 10(4), P.112-130.

3. Consumer Protection in Tourism: A Global Perspective. (2023). *Tourism Management*, 45, P. 200-215.

4. China Daily. (2021). Case Study: Chinese Court Fines Tourism Company.

5. National Tourism Administration of China. (2023). Annual Report on Tourism Complaints.

6. Yamamoto, H. (2020). Sustainable Tourism in Japan: Challenges and Opportunities. *Journal of Tourism Studies*, 15(2), P. 45-60.

7. Licensing and Certification in Japanese Tourism. (2021). *Asian Journal of Tourism Research*, 7(2), P. 55-70.

8. Consumer Rights in Japanese Tourism. (2022). *Journal of Travel Research*, 60(5), P. 987-1001.

9. Japan Times. (2022). Case Study: Japanese Court Orders Compensation for COVID-19 Cancellation.

10. Japan National Tourism Organization. (2023). Domestic Tourism Statistics.

11. Swarbrooke, J. (2019). European Tourism Policy: Harmonization and Challenges. *Tourism Management*, 45, P. 200-215.

12. European Tourism Licensing Systems. (2023). *Global Tourism Review*, 14(3), P. 88-102.

13. Package Travel Directive: Impact on Consumer Rights. (2021). *European Journal of Tourism Policy*, 10(4), P.112-130.

14. Euronews. (2023). Case Study: European Court Orders Compensation for Flight Delay.
15. Eurostat. (2023). Tourism Statistics in the EU.
16. Comparative Analysis of Tourism Legislation. (2023). International Journal of Tourism Policy, 10(4), P.112-130.

**Сангинзода Д.Ш.,
Самизода Ф.Д.**

Фишурда

**Танзими ҳуқуқии фаъолияти сайёҳӣ дар Хитой, Ҷопон ва Иттиҳоди
Аврупо: таҳлили муқоисавӣ бо тавсияҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Мақолаи илмӣ таҳлили муқоисавии ҷиҳатҳои ҳуқуқии танзими фаъолияти сайёҳиро дар Хитой, Ҷопон ва Иттиҳоди Аврупо пешниҳод мекунад. Диққати асосӣ ба масъалаҳои иҷозатномадиҳӣ, ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон ва муносибатҳои шартномавӣ равона шудааст. Бар асоси таҳлил, тавсияҳо барои тақмили қонунгузорӣ ва амалиёти судӣ дар соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод шудаанд. Мақола бо маълумоти омории муосир, намунаҳо аз амалиёти судӣ ва тавсияҳои амалӣ пурра карда шудааст.

**Сангинзода Д.Ш.,
Самизода Ф.Д.**

Аннотация

Правовое регулирование туристической деятельности в Китае, Японии и Европейском союзе: сравнительный анализ с рекомендациями для Республики Таджикистан

В статье представлен сравнительный анализ правовых аспектов регулирования туристической деятельности в Китае, Японии и Европейском союзе. Основное внимание уделено вопросам лицензирования, защиты прав потребителей и договорных отношений. На основе анализа предложены рекомендации для совершенствования законодательства и судебной практики в сфере туризма Республики Таджикистан. Статья дополнена актуальными статистическими данными, примерами из судебной практики и практическими рекомендациями.

**Sanginzoda D.Sh.,
Samizoda F.D.**

The summary

Legal Regulation of Tourist Activities in China, Japan, and the European Union: A Comparative Analysis with Recommendations for the Republic of Tajikistan.

The article provides a comparative analysis of the legal aspects of tourism regulation in China, Japan, and the European Union. The focus is on licensing, consumer protection, and contractual relations. Based on the analysis, recommendations are proposed for improving legislation and judicial practice in the tourism sector of the Republic of Tajikistan. The article is supplemented with up-to-date statistical data, examples from judicial practice, and practical recommendations.

Рецензент статьи Кодиров Н. А. – кандидат юридических наук, доцент.

УДК: 347. 1 (575. 3)

Маҳмадалӣ Н.М.*

**МАҚОМИ НАМОЯНДАГИҶОИ ДИПЛОМАТӢ: БАЪЗЕ
МАСЪАЛАҶОИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ**

Калидвожаҳо: танзими ҳуқуқӣ, байналмилалӣ, мақомоти намояндагӣ, дипломатия, давлат, мақоми ваколатдор, таърих, намояндагӣ, асос, ҳуқуқ, уҳдадорӣ, ваколат, вазъ, маҳдудият, соҳаи ҳуқуқ, низоми меъёрҳои ҳуқуқ, одат, талабот.

Ключевые слова: правовое регулирование, международное право, представительные органы, дипломатия, государство, уполномоченные органы, история, представительства, основание, права, обязанности, полномочие, статус, ограничение, отрасль права, система норм права, обычаи, требование.

Key words: legal regulation, international law, representative bodies, diplomacy, state, authorized bodies, history, representation, foundation, rights, obligations, authority, status, restriction, branch of law, system of legal norms, customs, and requirements.

Вазъи ҳуқуқи байналмиллалӣи намояндагӣҳои дипломатӣ ва ҳайати онҳо бо меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва соҳаи «ҳуқуқи дипломатӣ» муайян карда мешаванд.

* Унвонҷуи кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Ҳарчанд ҳукуқи дипломатӣ яке аз соҳаҳои анъанавии ҳукуқи байналмилалӣ ба ҳисоб равад ҳам, вале оид ба доктринаи он то ҳол андешаи ягона дар низоми меъёрҳои ин соҳа чандон инкишоф наёфтааст. Дар илми ҳуқуқшиносӣ мафҳуми «ҳукуқи дипломатӣ» бо ду маъно фаҳмида мешавад: ба маънои васеъ ва маҳдуд. Ҳукуқи дипломатӣ ба маънои васеъ одатан ҳамчун як низоми меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалие фаҳмида мешавад, ки ба мақом ва вазифаҳои мақомоти робитаҳои хориҷии давлатҳо, аз ҷумла қоидаҳо дар бораи намояндагиҳои дипломатӣ ва консулгарӣ, миссияҳои махсус, намояндагиҳои давлатҳо дар назди созмонҳои байналмилалӣ, масуният ва имтиёзҳои намояндагони созмонҳои байналмилалӣ ва кормандони онҳо равона гардидааст¹. Ба чунин низом, меъёрҳои ҳукуқи дипломатӣ ва консулӣ ва баъзан меъёрҳои ҳукуқи муносибатҳои хориҷӣ дохил мешаванд².

Ба маънои маҳдуд, ҳукуқи дипломатӣ маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалиест, ки танҳо мақом ва вазифаҳои намояндагиҳои дипломатиро танзим мекунад. Дар гузашта (ва баъзе муаллифон ҳоло ҳам чунин ақидаро доранд) ин низоми меъёрҳоро ҳукуқи сафирӣ меномиданд³.

Бояд қайд кард, ки истифодаи мафҳуми «ҳукуқи дипломатӣ» ба маънои васеъ боиси мувофиқати истилоҳотӣ умумии меъёрҳои марбут ба тамоми мақомоти муносибатҳои хориҷӣ мегардад, ки бевосита ба назар мерасад фаҳмида мешаванд. К.К. Сандровский, мафҳуми «ҳукуқи муносибатҳои беруниро» пешниҳод мекунад. Дар ин маврид мо низоми меъёрҳо (як соҳаи ҳукуқи байналмилалӣ)-ро дар назар дорем, ки мақом ва вазифаҳои ҳамаи мақомотҳои робитаи хориҷиро танзим мекунад.

Ҳукуқи робитаи беруна ба зерсоҳаҳои ҳуқуқ тақсим мешавад: дипломатӣ, консулӣ, ҳукуқи миссияҳои махсус ва ҳукуқи ташкилотҳои байналмилали (дар қисмати марбут ба намояндагии давлатҳо дар ташкилотҳои байналмилалӣ). Асоси чунин тақсимоат ба зерсоҳаҳое, ки ҳар кадоми онҳо бо хусусиятҳои худ тавсиф мешаванд, тасдиқ карда мешавад. Меъёрҳои ин зерсоҳаҳоро созишномаҳои мустақили бисёрҷониба муқаррар мекунад. Ба монанди: Конвенсияи Вена оид ба муносибатҳои дипломатӣ аз соли 1961; Конвенсияи Вена дар бораи муносибатҳои консулӣ аз соли 1963; Конвенсия дар бораи миссияҳои махсуси соли 1969; Конвенсияи Вена дар бораи намояндагии давлатҳо дар муносибатҳои онҳо бо ташкилотҳои байналмилалии дорои хусусияти умумибашарӣ аз соли 1975 мебошанд.

¹Ниг.: Словарь международного права. – М., 1982. – С. 41.

² Ниг.: Сандровский К.К. Дипломатическое право. – Киев, 1981. – С. 29.

³Ниг.: Левин Д.Б. Международное право, внешняя политика и дипломатия. – М., 1981. – С. 123

Ҳамин тариқ, ба назар мерасад, ки истилоҳи «ҳуқуқи дипломатӣ» танҳо ба маънои маҳдуд, яъне нисбат ба намояндагиҳои дипломатӣ истифода мешавад ва ин масъала маҳз дар ҳамин мазмун истифода мешавад.

Яке аз намунаҳои барҷастаи таҳлили ҳуқуқии дипломатияи классикӣ кори Франсуа де Каллиер – «Дар бораи роҳи усулҳои гуфтушунӣ бо шоҳон», ки ҳамчунин бо номи «Амалияи дипломатия» маъруф аст. Ин асар дар замони ташаккули муносибатҳои дипломатии муосир навишта шуда, таҷриба ва принципҳои амалии гуфтушунӣ ва рафтори дипломатонро дар бар мегирифт. Ин китоб сарчашмаи ҳуқуқии ҳатмӣ эътироф шуда наметавонад, вале он ҳамчун манбаи муҳими мафҳумӣ назариявӣ дар ташаккули ҳуқуқи дипломатии муосир нақши калон бозидааст. Ин асар дар қатори асарҳои дигар олимони одатҳои дипломатӣ асрҳои XVII–XVIII ба ташаккули меъёрҳои устувори ҳуқуқи байналмилалӣ дипломатӣ замина гузоштааст.

Ба таври умум, сарчашмаҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи дипломатии муосир шартномаҳои байналмилалӣ ва одатҳои байналмилалӣ мебошанд. Аввалин шартномаи бисёрҷонибаи ҳуқуқи дипломатӣ, ки ҳашт давлати Аврупо дар он иштирок доштанд, Протоколи Вена аз 7 март соли 1815 (Низомномаи Вена) дар бораи синфҳои намояндагони дипломатӣ буд, ки бо Протоколи Ахен (Олмон)-и аз соли 1818 пурра карда шудааст ба ҳисоб мераванд.

Конвенсияи Гавана дар бораи шахсони мансабдори дипломатии соли 1928¹ (аз ҷониби 20 давлати Амрикои Лотинӣ ва имзо шудааст ва аз ҷониби 14 давлат ба тасвиб расидааст, ИМА тасвиб накардааст) дар рушди ҳуқуқи дипломатӣ нақши муҳим бозид. Он дар сатҳи минтақавӣ, як қатор масъалаҳои ҳуқуқи дипломатиро ба танзим даровардааст. Конвенсия мазкур дар муносибатҳои байни мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ имрӯз ҳам эътибори хосса дорад.

Муҳимтарин созишномаи бисёрҷониба оид ба ҳуқуқи дипломатӣ Конвенсияи Вена оид ба муносибатҳои дипломатӣ аз соли 1961 мебошад², ки то соли 2024 ба он 193 давлат ҳамроҳ шудаанд. Конвенсия меъёрҳои асосии анъанавии ҳуқуқи дипломатиро муқаррар намуда, инчунин қоидаҳоро бо назардошти таҷрибаи муқарраршудаи дипломатӣ қорӣ намудааст. Ба муносибатҳои зикршуда ҳатман зарур аст, ки Конвенсия оид ба пешгирӣ ва ҷазо додани ҷиноятҳои зидди шахсони таҳти ҳимояи байналмилалӣ, аз ҷумла агентҳои дипломатӣ аз соли 1973 қабул карда шудааст. мавриди баррасӣ қарор диҳем.

¹ Ниг.: Международное право в избранных документах. – Т. II. – М., 1957. – С. 45.

² Ниг.: Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. – Вып. XXIII. – № 1138. – М., 1970. – С. 31.

Чанбаҳои алоҳидаи вазъи ҳуқуқи намояндагӣҳои дипломатӣ ва ҳайати онҳо дар баробари созишномаҳои бисёрҷониба бо шартномаҳои дуҷониба танзим карда шуданд, ки имконияти бастанӣ он дар Конвенсия пешбинӣ гардид (банди «б»-и моддаи 47).

Ба сифати сарчашмаҳои умумиэтирофшудаи ҳуқуқи дипломатӣ одатҳои байналмилалӣ этироф карда мешаванд. То қабули шартномаҳои бисёрҷониба, ҳуқуқи дипломатӣ аз қоидаҳои одатӣ иборат буд. Дар муқаддимаи Конвенсияи Вена оид ба муносибатҳои дипломатӣ аз соли 1961 муқаррар шудааст, ки «қоидаҳои ҳуқуқи анъанавии байналмилалӣ минбаъд низ масъалаҳоеро, ки дар муқаррароти ин Конвенсия ба таври возеҳ пешбинӣ накардааст, танзим мекунад».

Чунин қайд кардан нодуруст аст, ки мавҷудияти шартнома оид ба мақоми намояндагӣҳои дипломатӣ ва ҳайати шахсии онҳо талаботи амалияи дипломатиро пурра қонеъ мегардонад. Пеш аз ҳама бояд гуфт, ки вобастагии афзояндаи давлатҳои ҷаҳон ва густариши робитаҳои байни онҳо ба таҳаввулоти институти намояндагӣҳои дипломатӣ таъсир мерасонад. Дар давоми зиёда аз ним асри баста шудани Конвенсия дар амалияи дипломатӣ, ки вобаста ба ташкил, фаъолият ва мақоми намояндагӣҳои дипломатӣ алоқаманд мебошад, тағйироти зиёд ба амал омад. Масалан, дар тамоми ҷаҳон шумораи намояндагӣҳои дипломатӣ ва ҳайати онҳо хеле зиёд шуда, низоми квота васеъ паҳн гардид. Ба ҳайати корпус ҳоло мутахассисоне дохил мешаванд, ки дипломатҳои касбӣ нестанд. Дар назди намояндагӣҳои дипломатӣ мақомоти гуногуни ёрирасон, ки бевосита ба фаъолияти дипломатӣ алоқаманд нестанд, аз ҷумла хадамоти амнияти дохилӣ таъсис дода мешаванд. Усулҳои фаъолият мураккабтар ва вазифаҳои намояндагӣҳои дипломатӣ гуногун шуданд, тартиби огоҳинома дар бораи ҳаракати дипломатҳо васеъ паҳн шуданд, усулҳои фиристодани почтаҳои дипломатӣ, ки Конвенсия пешбинӣ накардаанд ва ғайра пайдо шуданд. Ҳамаи ин тағйирот ба мақоми намояндагӣҳои дипломатӣ ва ҳайати шахсии онҳо таъсири қалон расониданд.

Масъалаҳои марбут ба мақоми намояндагӣҳои дипломатӣ ва кормандони онҳо вучуд доранд, ки дар Конвенсия ба таври кофӣ баррасӣ нашудаанд (масалан, мақоми курерҳои дипломатӣ) ва ё умуман баррасӣ нашудаанд (масалан, дахлнопазирии манзили муваққатии дипломат, вазъияти амнияти дохилӣ, паноҳгоҳи дипломатӣ). Норасоӣ дар танзими ҳуқуқӣ манбаи эҳтимолии вазъиятҳои низоъӣ дар муносибатҳои байни давлатҳо мебошад.

Бо вучуди ин, нақши муҳими устуворгардонии Конвенсияро дар тӯли 50 соли охир қайд кардан лозим аст. Ҳуқуқшиноси англисӣ Е.Денза соли 2008 қайд карда буд, ки «дар бисёр мавридҳо Конвенсия ба ҳайси як қонуни асосӣ шудааст. Бисёр амсолияҳо вучуд доранд, ки судҳои

миллӣ қарорҳои худро қариб пурра дар асоси муқаррароти Конвенсия қабул мекунанд, ҳатто агар давлат дар баҳс иштирокчи Конвенсия набуда бошад ҳам Конвенсия дар баҳсҳои байниҳукумати ҳамин тавр истифода мешавад»¹.

Дар амалияи дипломатии байналмилалӣ меъёрҳои ҳуқуқие, ки вазъи намояндагҳои дипломатӣ ва ҳаёти онҳоро танзим мекунанд, тағйироте ба вуҷуд меояд, ки дар оянда метавонад зарурати кодификатсияи минбаъдаи меъёрҳои ҳуқуқи дипломатӣ ва аз нав дида баромадани Конвенсияро ба миён орад.

Ба ин масъала аз ҷониби Комиссияи ҳуқуқии байналмилалӣи Созмони Милалӣ Муттаҳид оид ба таҳияи лоиҳаи моддаҳо дар бораи мақоми курери дипломатӣ ва почтаи дипломатӣ, ки бо ҳамроҳии курери дипломатӣ ирсол мегардад, тавачҷӯҳи хоса зоҳир гардид. Нуқтаи назари дигаре дар бораи раванди аз нав дида баромадани Конвенсия вуҷуд дорад, ки барои дуруст шудани самаранокии меъёрҳои ҳуқуқии амалкунандаи дипломатӣ алоқаманд аст. Аммо мавқеи ҳукумати кишварҳои мисли ИМА ва Британияи Кабир муҳолифи расман аз нав дида баромадани Конвенсия мазкур мебошанд.

Ҳамин тариқ, таҳлили тамоюлҳои мавҷудаи танзими ҳуқуқии байналмилалӣи мақоми намояндагҳои дипломатӣ ва кормандони онҳо бамаврид ба назар мерасад.

Таърихи ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи дипломатӣ нишон медиҳад, ки танзими ҳуқуқии байналмилалӣи мақоми намояндагҳои дипломатӣ ҳамеша бо мавҷудияти ду тамоюли ба ҳам муҳолиф хос буд: яке ба маҳдуд кардани масуниятро имтиёзҳо ва дигаре ба васеъ намудани онҳо².

Онҳо дар натиҷаи зиддиятҳои объективӣи байни манфиатҳои давлати қабулкунанда ва манфиатҳои давлати ирсолкунанда ба амал омада, маҳз дар асоси мувозинати онҳо мақоми намояндагҳои дипломатӣ ташаккул меёбад. Давлати мизбон манфиати молӣ ва манфиати таъмини амнияти миллиро ба назар гирифта, маъмулан саъй мекунад, ки теъдоди хориҷиёни имтиёздор дар қаламрави худ коҳиш ёбад ва аз навъҳои гуногуни сӯиистифода аз ҷониби намояндагҳои дипломатии хориҷӣ кафолати ҳуқуқӣ фароҳам оварад.

Давлати аккредитатсионӣ ба таъмини амнияти ҳадди аксар барои шахрвандон ва намояндагҳои худ дар хориҷа ва фароҳам овардани шароити мусоид барои кори онҳо манфиатдор аст. Дар назари аввал чунин ихтилоф набояд вуҷуд дошта бошад, зеро ҳар як давлат аслан ҳам давлати қабулкунанда ва ҳам давлати ирсолкунанда манфиати худро

¹Ниг.: Denza E. Diplomatic Law. Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations. N.Y. Oxford University Press Inc. 3 ed. – 2008. – P. 7.

²Ниг.: Левин Д.Б. Дипломатический иммунитет. – М.–Л., 1949. – С. 7.

доро мебошанд. Аммо тафовути низоми сиёсӣ, шумораи аҳоли, мавқеи ҷуғрофӣ, хусусияти имкониятҳои молиявӣ ва дигар, таъсири реалии ин ё он давлат дар арсаи баналмилалӣ гуногун арзёбӣ мегарданд, ки ин омилҳо ба он оварда мерасонанд, ки манфиатҳои ҳам давлати равонкунанда ва ҳам давлати мизбон ба инобат гирифта шаванд.

Муқовимати байни ин тамоюлҳо имрӯз ҳам вучуд дорад. Иттиҳоди Шуравӣ то солҳои охири мавҷудияти худ тарафдори зиёд кардан ва ё ақаллан нигоҳ доштани ҳаҷми имтиёзҳои дипломатӣ ва имтиёзҳои дар он вақт қабулшуда буд. Мавқеи васеъ намудани доираи дахлнопазирӣ ва имтиёзҳо дар асарҳои ҳуқуқшиносони Иттиҳоди Шуравӣ аз ҷиҳати таълимот тарафдорӣ карда шудааст¹.

Баъдан барои таъмини устувор ва бозғимодии фаъолияти мӯътадили намояндагиҳои дипломатӣ дар таҷрибаи муосири дипломатии давлатҳои пешрафтаи ғарбӣ низ зоҳир мешавад, ки барои он вайроншавии рӯйрош ва дағалонаи масуният ва имтиёзҳои намояндагиҳои дипломатии хориҷӣ дар баъзе давлатҳо ба назар мерасанд.

Аз тарафи дигар, дар кишварҳои пешрафтаи Ғарб, бахусус дар Англия, ИМА, Канада ва Фаронса, аксар вақт сиёсатҳои амалӣ карда мешаванд, ки масуният ва имтиёзҳои дипломатиро тавассути татбиқи қонуни маъмурӣ маҳдуд мекунанд. Тавре ки таҳлили маводи муҳокимаи парламентҳои мамлакатҳои болозикр нишон медиҳанд, суҳанрониҳои ходимони сиёсӣ, таълимоти муосири ҳуқуқи байналхалқии Ғарб ба маҷмуи сабабҳо вобаста аст.

Яке аз сабабҳои муҳими муносибати маҳдудкунанда ба масъуният ва имтиёзҳои дипломатӣ муҳокимаи сиёсати дохилии, ҳукуматҳои давлатҳои будубош барои воқуниш ба норозигии ҷомеаи кишварҳои ғарбӣ аз ҳолатҳои сершумори суиистифода аз масуният ва имтиёзҳои намояндагиҳои дипломатии хориҷӣ мебошад. Ҳукуматҳои ИМА, Британияи Кабир ва Канада дар ҷавоби доимӣ ва бечазо вайрон кардани қоидаҳои ҳаракати роҳ аз тарафи дипломатҳои хориҷӣ қоидаҳои ҷорӣ карданд, ки ба Конвенсия дар бораи муносибатҳои дипломатӣ муҳолиф аст. Масалан, соли 1978 дар ИМА Қонун «Дар бораи муносибатҳои дипломатӣ» қабул гардид, ки ба муқаррароти Конвенсия муҳолоф мебошад.

Дар низоми ҳуқуқи мамлакатҳои, ки маҳдуд кардани масъуният ва имтиёзҳои дипломатӣ муқаррар карда шудаанд, махсусан хоҳиши ҳукумати давлатҳои пешрафтаи ғарбӣ барои таъмини манфиатҳои иқтисодии кишварҳои худ нақши муайян мебозад. Бо роҳбарии онҳо,

¹Ниг.: Блищенко И.П., Жданов Н.В. Принцип неприкосновенности дипломатического агента // Советский ежегодник международного права. - 1973. - М., 1975. - С. 190.

ИМА соли 1985 бо таҳдиди маҳрум кардан аз ҳуқуқи истифодаи воситаҳои нақлиёт, суғуртаи ҳатмии воситаҳои нақлиёти дипломатӣ дар роҳҳои ИМА ҳаракаткунандаро қорӣ кард¹. Англия соли 1987 Қонун «Дар бораи маҳдуд кардани шумораи биноҳои аз ҷониби намояндагҳои дипломатии хориҷӣ истифодашаванда»-ро қабул кард, ки ба Вазорати қорҳои хориҷии Англия ҳуқуқ медиҳад, ки шумораи биноҳои намояндагҳои дипломатии хориҷӣ, ки нисбат ба онҳо масъуният ва имтиёзҳо пешбинӣ гардидааст, маҳдуд кунад.

Ҳадафи объективона ва субъективона поймол кардани масъуният ва имтиёзҳои намояндагҳои дипломатӣ ва кормандони онҳо таъсис додани низоме мебошад, ки асосан дар кишварҳои ғарбӣ (Австрия, Белгия, Британияи Кабир, Италия, Нидерландия, ИМА, Фаронса ва Олмон) ба вуҷуд омадааст².

Қайд кардан мумкин аст, ки маҳдуд кардани масъуният ва имтиёзҳои дипломатӣ дар айни замон ба манфиати давлатҳои пешрафтаи Ғарб мувофиқ аст, зеро ин ба онҳо мқоният медиҳад, ки ҳамчун давлатҳои қабулкунанда баромад кунанд, озодии бештар медиҳад; ҳамчун давлатҳои аккредитатсионӣ онҳо метавонанд бо истифода аз нуфуз ва мақсадҳои худ дар арсаи байналмилалӣ ба ҳимояи манфиатҳои худ дар хориҷа фаъолият намоянд.

Тамоюли маҳдуд кардани масъуният ва имтиёзҳои дипломатӣ асосан аз ҷониби давлатҳои озодшуда дастгирӣ карда мешавад. Инро асосан бо он шарҳ додан мумкин аст, ки давлатҳои озодшуда маҷбур мешаванд, ки дар муносибатҳои дипломатӣ бештар дар нақши давлатҳои будубош иштирок кунанд, на аккредитатсиякунандагон, зеро мушкилоти молиявӣ ва кадрӣ, ки дар назди онҳо қарор доранд, ба онҳо имкон намедиҳанд, ки дар муқоиса бо давлатҳои пешрафта шумораи муносиби намояндагҳои дипломатиро дар хориҷа нигоҳ доранд.

Намунаҳои зиёди муносибати маҳдудкунандаи кишварҳои озодшуда ба масъалаҳои мақоми намояндагҳои дипломатӣ аз таҷрибаи муносири дипломатӣ оварда шудаанд. Дар як қатор кишварҳои озодшуда яктарафа маҳдудиятҳои квота муқаррар карда шудаанд ва шумораи кормандони намояндагҳои дипломатии хориҷӣ (Боливия, Либия, Сингапур ва ғайра), маҳдудиятҳо дар алоқаҳои дипломатҳо бо шахсони мансабдори маҳаллӣ (Бангладеш, Бенин, Индонезия, Мавритания, Танзания) қорӣ карда шудаанд, тартиби иҷозатдиҳӣ ё огоҳиномаи ҳаракати дипломатҳои хориҷӣ (Бирма, Чибутӣ, Зимбабве, Индонезия, Камерун, Кения, Нигерия, Сьерра-леоне, Судон, Танзания ва ғайра), қоидаҳои қабул карда шуданд, ки имқонияти тафтиши почтаи

¹ American journal of International Law. – 1983. – V. 79. – No 4. – P. 1047–1048.

²Ниг.: Harris D.J. Cases and materials in international Law. – 3 ed. – L., 1983. – P. 241.

дипломатии хориҷиро (Непал) пешбинӣ мекунанд. Намоиши барзиёди чунин муносибат ба ҳолатҳои бевосита вайрон кардани дахлнопазирии биноҳои намоёндагӣҳои дипломатии хориҷӣ оварда расонид (кофтукоби сафорати Ироқ дар Покистон соли 1973, ишғоли сафорати Булғористон дар Миср соли 1978, сафорати ИМА дар Эрон соли 1979, сафорати Испания дар Гватемала соли 1980) ва ғайра.

Дар ҳақиқат, яке аз сабабҳои, ки сиёсатмадорон ва ҳуқуқшиносони ғарбӣ ба он ишора мекунанд, зарурати пешгирии сӯиистиғода аз масъуният ва имтиёзҳои гуногуни дипломатӣ мебошад. Хусусияти асосии ҳуқуқи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки таълимоти ғарбии ҳуқуқи байналмилалӣ дар маҷмӯъ маҳдудияти масъулиятро дастгирӣ намекунад. Танҳо ҳуқуқшиносони алоҳидаи ғарбӣ барои маҳдуд кардани ин ё он масъулияти дипломатӣ баромад мекунанд,¹ ки тарафдорони онҳо асосан дар байни шахсиятҳои сиёсӣ волеҳӯранд.

Аз нуқтаи назари таърихӣ тағйир ёфтани мавқеи мамлакатҳои озодшударо интизор шудан мумкин аст, ки дар баробари мустақкам шудани истиқлолият, имкониятҳои моддӣ ва дигар имкониятҳои онҳо васеъ мегардад ва аз ин рӯ, шумораи намоёндагӣҳои дипломатӣ дар хориҷа зиёд мешавад.

Таҳлили мавқеи ҷонибдорони маҳдуд кардани масъуният ва имтиёзҳои дипломатӣ асос медиҳад, ки бархӯрди ду равия дар соҳаи дахлнопазирӣ ва имтиёзҳо идома дода мешаванд. Аз нигоҳи таърихӣ, вобаста ба манфиати объективии ҳамаи давлатҳо ба таҳкими тартиботи ҳуқуқии байналмилалӣ ва баланд бардоштани нақши ҳуқуқи байналмилалӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ, эҳтимоли афзоиши раванди ҳифз ва имконпазирӣ зиёд шудани ҳаҷми масъуният ва имтиёзҳои дипломатӣ мегардад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Словарь международного права / [М. М. Аваков, Б. М. Ашавский, А. С. Бахов и др.; Редкол.: Б. М. Клименко (отв. ред.) и др.]. – Москва : Междунар. отношения, 1982. – 245 с.
2. Сандровский К. К. Дипломатическое право: учебник для юридических ин-тов и фак. / К. К. Сандровский. – Киев : Вища школа, 1981. – 239 с.
3. Левин Д.Б. Международное право, внешняя политика и дипломатия / Д. Б. Левин. - Москва : Междунар. отношения, 1981. – 143 с.
4. Международное право в избранных документах [Текст] : [В 3 т.] / Ин-т междунар. отношений. - Расшир. и перераб. изд. - Москва : Изд-во ИМО, 1957. – 320 с.

¹Ниг.: Do Nascimento e Silva G.E. Privileges and immunities of permanent Missions to International Organisation // German Yearbook of International Law. – Berlin, 1978. – No 21. – P. 13.

5. Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. – Вып. XXIII. – № 1138. – М., 1970. – 660 с.
6. Denza E. Diplomatic Law. Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations. N.Y. Oxford University Press Inc. 3 ed. – 2008. – 556 p.
7. Левин Д.Б. Дипломатический иммунитет [Текст] / д-р юрид. наук Д. Б. Левин ; Акад. наук СССР. Ин-т права. - Москва ; Ленинград : Изд-во и 2-я тип. Изд-ва Акад. наук СССР, 1949 (Москва). – XXVIII. - 416 с.
8. Блищенко И.П., Жданов Н.В. Принцип неприкосновенности дипломатического агента // Советский ежегодник международного права. 1973. – М., 1975. – 403 с
9. American journal of International Law. – 1983. – V. 79. – No 4. – 217 p.
10. Harris D.J. Cases and materials in international Law. – 3 ed. – L., 1983. – 810 p.
11. Do Nascimento e Silva G.E. Privileges and immunities of permanent Missions to International Organisation // German Yearbook of International Law. – Berlin, 1978. – No 21. – 862 p.

Маҳмадалӣ Н.М.

Фишурда

Мақоми намояндагӣҳои дипломатӣ: баъзе масъалаҳои танзими ҳуқуқи байналмилалӣ

Дар мақола масъалаҳои марбут ба мақоми намояндагӣҳои дипломатӣ ва кормандони онҳо таҳлилу баррасӣ карда шудааст. Ҳамзамон, дар паҷуҳиш танзими муносибатҳои дипломатӣ тавассути санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ ва тартиби муқаррар кардани масъуният ва имтиёзҳои дипломатӣ мавриди омӯзишу хулосабарорӣ қарор дода шудааст.

Маҳмадали Н.М.

Аннотация

Статус дипломатических представительств: некоторые вопросы международно – правового регулирования

В статье анализируются и обсуждаются вопросы, касающиеся статуса дипломатических миссий и их персонала. В то же время в исследовании изучалось регулирование дипломатических отношений посредством международных правовых норм и порядок установления иммунитета и дипломатических привилегий.

The summary

The status of diplomatic representations: some issues of international legal regulation

The article analyzes and discusses issues regarding the status of diplomatic missions and their personnel. At the same time, the study studied the regulation of diplomatic relations through international legal norms and the procedure for establishing immunity and diplomatic privileges.

Муқарризи мақола Қодиров Н. А. – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент.

УДК: 321 + 340.12 (575.3)

Хаитов С.П.*

ФИНАНСОВО – ПРАВОВАЯ ПОЛИТИКА: НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Калидвожаҳо: муносибатҳои ҳуқуқӣ, молия, бучет, андоз, ғайриқарбӣ бонкӣ, ғайриқарбӣ гумрукӣ, суғурта, вазифаҳои иҷтимоии давлат, соҳаҳои воқеии иқтисодиёт, нигоҳдориҳои тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоии аҳоли, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, талаботи иқтисодӣ ва ташкилӣ.

Ключевые слова: правоотношение, финансы, бюджет, налоги, банковская деятельность, таможенная деятельность, страхование, социальные функции государства, реальные секторы экономики, здравоохранение, социальная защита населения, правовые акты, экономические и организационные требования.

Key words: legal relationship, finance, budget, taxes, banking activities, customs activities, insurance, social functions of the state, real sectors of the economy, healthcare, social protection of the population, legal acts, economic and organizational requirements.

С приобретением государственной независимости, в Таджикистане начались важные структурные реформы во всех сферах деятельности государства. Их реализации способствовал ряд программ социально-экономического развития страны, в которых указывались главные направле-

*Кандидат юридических наук, доцент кафедры экономического, финансового и антикоррупционного права Таджикского государственного финансово-экономического университета 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. E-mail: sai-dali.66@list.ru

ния реформирования: управление финансами, налоговые и таможенные сборы, банковское дело, реальные секторы экономики, образование, здравоохранение, социальная защита населения¹.

Законодательство Республики Таджикистан (далее - РТ) в области финансов регулирует налоговые, таможенные, бюджетные и банковские правоотношения, включает законы и подзаконные нормативно-правовые акты, о которых упоминается в ст. 45, 57, 59, 60, 69, 75, 77, 83 и других статьях Конституции РТ. В свою очередь конституционные основы финансовой деятельности страны подразделяются на политические, экономические и организационные требования.

Таким образом, политико-правовые нормы финансовой деятельности государства закреплены в Конституции РТ, обладающей высшей юридической силой. Ее нормы имеют прямое действие. Законы и другие правовые акты, противоречащие конституции, не имеют юридической силы². Итак, Конституция РТ регулирует наиболее важные отношения и содержит основные принципы всех отраслей законодательства страны. Ст. 5 Конституции гласит, что человек, его права и свободы являются высшей ценностью, а их признание, соблюдение и защита – обязанностью государства. Этим подтверждается приоритет интересов гражданина над интересами государства, в том числе и в финансовой сфере, а обеспечение этого приоритета является главной задачей законодательства в финансовой области. Соответственно, построение демократического общества и правового государства с развитой и продвинутой финансовой системой зависит от соблюдения и реализации таких принципов, как законность, демократизм, публичность, гласность, равноправие субъектов РТ и др.

Еще в XVI в. французский ученый Жан Боден писал о том, что права и компетенции государства состоят из законодательного права, права объявления войны и мирного соглашения, назначения кого-либо на должность, права последнего решения, помилования, выпуска валюты, взимания налогов, таможенных пошлин и т.д.³ Как видим, в этом высказывании ученого четко прослеживается мысль о приоритете государства в принятии законов касающихся именно финансовых, налоговых, таможенных пошлин, а также валютных отношений, т.е. в ведении финансово-правовой политики государства. Причем вся эта политика должна быть направлена на улучшение жизни человека и финансового состояния государство с помощью взимания налогов и таможенных пошлин, выпуска валюты для регулирования экономики страны. И это вполне понятно, потому что одной из социальных функ-

¹ <https://www.president.tj> [Электронный ресурс], (Дата обращения: 12.11.2023г.).

² Конституция РТ, принятая всенародным референдумом 6 ноября 1994г. с изменениями и дополнениями от 26 сентября 1999г., 22 июня 2003г. и 22 мая 2016 г.

³ См.: Сайфуллоев Н.М. История учений о праве и государстве (на таджикском языке). Со-
кращенный курс лекций / Н.М. Сайфуллоев, Р.М. Раджабов. – Душанбе, 2006. – С. 55.

ций государства является создание условий, необходимых для обеспечения достойной жизни и свободного развития человека.

Основоположник российского финансового права второй половины XIX в. В.А. Лебедев отмечал, что «финансовое законодательство существовало издавна, его возникновение, можно сказать, совпадает с возникновением государства, так как государство при самом зарождении своем уже нуждалось в средствах для выполнения своих целей. Но законодательство того времени шло ощупью, с множеством ошибок, и даже народившаяся, наконец, финансовая наука редко имела голос в финансовой практике. Да и в настоящее время финансовое законодательство оставляет еще очень много желать по части применения указаний финансовой науки к действующему праву»¹.

Р.Ш. Сативалдыев тоже пишет о том, что человеческое общество не может существовать и развиваться без определенных законов². По существу, исторический опыт подтверждает, что право может способствовать экономическому развитию, но может и препятствовать ему³. Это говорит о том, что закон в том случае будет способствовать развитию общества, если в принимаемых правовых нормах в полной мере учитываются объективные социально-экономические закономерности. С учетом этого можно сказать, что исторический опыт приобретенный Таджикистаном в области развития законодательства, будучи в составе Союзного государства, в трудное для республики время помог ей последовательно проводить работу по обновлению законодательного массива с учетом складывающихся реалий.

Сегодня в Таджикистане особую актуальность приобретают исследования проблемы формирования законодательства в контексте финансово-правовой политики, особенно экономической. В связи с этим, в последние десятилетия экономические и правовые науки стали больше внимания уделять роли государственных финансов в системе финансово-правовых отношений и финансово-правовой политики государства, что связано с возрастающей ролью государства в развитии рыночных отношений.

Многие ученые – юристы, экономисты, историки, анализируя в своих научных трудах проблемы национально-государственного строительства Таджикистана, историю развития его конституционного, отраслевого законодательства, создания высших органов государственной власти, конечно, так или иначе, затрагивали и вопросы финансово-правовой политики. Все это способствовало накоплению в экономической науке богатого материала по вопросам финансово-правовой политики государства, формирования структуры государственного аппарата, принципов его организации и дея-

¹См.: Лебедев В.А. Финансовое право. Том I. Вып. 1. -СПб., 1882. -С. 29.

²См.: Сативалдыев Р.Ш. Теория права и государства: учебник для студентов юридических факультетов вузов (на тадж. яз). - Душанбе, 2008. -С. 315.

³См.: Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т. 37. -С. 417.

тельности, функционирования права, обеспечения прав, свобод и законных интересов личности и т.д. Эти проблемы на общетеоретическом уровне достаточно обстоятельно рассмотрены в ряде монографических исследований, а также в коллективных трудах, сборниках и материалах научных конференций.

Финансово–правовая политика - важнейший институт любой правовой системы, один из сущностных признаков права, необходимый элемент механизма его действия. Этот институт тесно связан с теорией финансового права. Научный же анализ современной отечественной теории финансового права показывает, что она практически не затрагивает тех подходов, которые используются при формировании и проведении финансово-правовой политики. В связи с этим, возникает необходимость выработки множественных подходов к управлению финансовой системой, выявления факторов, препятствующих ее совершенствованию, а также тормозящих дальнейшее формирование и реализацию финансово-правовой политики, в стране. Глубокое изучение возникающих в этой сфере взаимосвязанных проблем позволит: раскрывать сущность финансово-правовой политики; обосновать финансовые функции государства; выявить позитивные и негативные явления, характерные для развития финансово-правовой политики способствующего законодательства в Таджикистане; рассмотреть механизм реализации финансовой политики государства охватывающей бюджетную, налоговую, таможенную, денежно-кредитную сферы и область государственного страхования и др. Такое исследование имеет и практический, и научный интерес. Остановимся кратко на некоторых из вопросов, касающихся финансово-правовой политики.

Так недостаток финансовых ресурсов для полноценной реализации всех функций государства, в первую очередь социальной функции, заставляет законодателя искать такие правовые формы и решения, которые могут способствовать перераспределению имеющихся средств, их аккумуляции на наиболее важных направлениях. Поиск новых правовых форм регулирования в финансовой, налоговой, бюджетной сферах, позволит более эффективно развивать эти сферы с целью стабилизации экономики. Правовая политика, проводимая в современном Таджикистане в финансово-экономической сфере, конечно, учитывает традиции правового регулирования и результаты их влияния на правоприменительную практику и социально-экономическую ситуацию в стране в целом.

В процессе разработки финансовой стратегии прогнозируются основные тенденции развития финансовой сферы, формируются концепции использования финансов, обосновываются принципы организации финансовых отношений. Большое значение имеют и выбор долговременных целей, и составление целевых программ финансово-правовой политики, что предопределяет концентрацию финансовых ресурсов на главных векторах экономического и социального развития. Финансовая же тактика направлена на решение задач конкретного этапа развития государства.

Финансовая стратегия и тактика тесно взаимосвязаны между собой и взаимозависимы друг от друга. Стратегия создает благоприятные условия для решения тактических задач, выявляя решающие участки и узловые проблемы развития экономики и социальной сферы, предлагает оперативные способы изменения форм организации финансовых правоотношений, позволяет в более сжатые сроки, с наименьшими потерями и затратами решать задачи, намечаемые финансовой стратегией¹.

В Концепции правовой политики РТ² отмечается, что правовая политика существует во всех сферах общественной жизни, в том числе и финансовой. Исходя из этого, мы можем говорить о том, что вся система управления финансами базируется на финансовой политике государства.

Финансово-правовая политика — это деятельность государства по целенаправленному использованию финансов. Ее целью является наиболее полная мобилизация и эффективное использование финансовых ресурсов, необходимых для удовлетворения потребностей общества и государства.

Уровень развития страны и общества напрямую зависит от финансовой политики, как части внутренней и внешней политики, проводимой государством. В свою очередь финансовая политика диктуется финансово-правовыми нормами, т.е. финансовым законодательством государства, финансовым правом.

Финансовое право - это самостоятельная отрасль права, включающая в себя совокупность норм и принципов, регулирующих общественные отношения в процессе формирования, распределения и использования денежных средств, в целях финансового обеспечения государства³.

Следует отметить, что в Концепции финансово-правовой политики РТ охватываются все аспекты финансово-правового развития общества, развития финансового, налогового, бюджетного и таможенного законодательства Таджикского государства. При этом в ней решаются, вопросы не только правового регулирования, но и практической реализации права, проблемы развития научной юридической практики и юридического образования. Затем необходимо принять концепции по отдельным направлениям, которые смогут конкретизировать и развивать Концепцию правовой политики.

Финансово-правовая политика РТ является важнейшей частью национальной политики и утверждается Президентом республики, верхней и нижней палатами Парламента страны. Активное участие в формировании

¹См.: Финансы и финансовый рынок. Теоретические основы финансов: практ. руководство для студ. спец.: 1– 25 01 10 «Коммерческая деятельность», 1 – 25 01 07 «Экономика и управление на предприятии» , 1 – 25 01 03 «Мировая экономика» / Г.К. Болтрушевич и др.; М-во образования РБ, Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2013.- С.-33.

² Концепция правовой политики РТ на 2018-2028 годы утверждена Указом Президента РТ от 6 февраля 2018г, №1005.// [www. Mmk.tj](http://www.Mmk.tj)

³ См.: Абдуллоев Ф.Р. Финансовое право (учебное пособие). – Душанбе, 2013. –С.12.

финансово-правовой политики принимают также политические партии, общественные организации, движения союзов, ученые, рядовые граждане, причем как непосредственно, так и через учреждения и средства массовой информации.

Важную роль в реализации финансово-правовой политике играют судебные, прокурорские, следственные, правотворческие органы и Конституционный суд РТ. Они проверяют эффективность проводимой правовой политики, выявляют ее недостатки и вносят предложения и рекомендации по ее улучшению. Все субъекты, формирующие правовую политику, в то же время выступают субъектами финансово-правовой политики.

Финансово-правовая политика и законодательство не могут быть одинаковым, и потому что деятельность разработчиков нормативных правовых актов и их исполнителей разнится. Однако основным оператором финансово-правовой политики, ее организатором и координатором является Министерство финансов РТ, Налоговый комитет¹ при Правительстве РТ, государство с сильным аппаратом управления и соответствующими ветвями власти.

Реализуется финансово-правовая политика через процессы правотворчества, правоприменения, воспитания и обучения. В обществе финансово-правовая политика понимается, прежде всего, как политика правотворчества, потому что финансово-правовая политика законодательной власти находит свое отражение вначале в правовых актах, а затем становится достоянием общественности.

Следует отметить, что формой реализации политики законодательной власти является верховенство закона. Законодательная политика является приоритетом законотворчества, основой для разработки механизмов правотворчества.

Благодаря правотворчеству реализуется процесс оценивания и изучения правовых потребностей общества, затем начинается разработка нормативных правовых актов различными субъектами, имеющими соответствующие полномочия при выполнении определенных процедур юридического характера².

Конечно, финансовые органы республики в пределах своей компетенции должны реализовывать свои полномочия совместно с другими государственными органами, потому, что совместное ведение дел дает больше результатов в правотворчестве, т.е. разработке нормативно-правовых актов и в реализации финансово-правовой политики.

¹Положение о Налоговом комитете при Правительстве Республики Таджикистан, утвержденное постановлением Правительства Республики Таджикистан от 28.12. 2006 г., № 607. [./// www. Mmk.tj](http://www.Mmk.tj)

²См.: Петров А.В. Теория государства и права: учебное пособие / А.В. Петров, А.А. Баукен. – Челябинск: ЮУрГУ, 2014. – С. 116.

Проблемы формирования законодательства в контексте финансово-правовой политики Таджикистана могут быть связаны с самыми различными сферами. Например, в Таджикистане много вопросов возникает в сфере налогового правотворчества. Как известно, налоги играют первостепенную роль в пополнении бюджета страны и реализации ее финансово-правовой политики, однако до настоящего времени в республике так и не было проведено ни одного комплексного научного исследования по проблемам финансового и налогового законодательства.

Надо отметить, и тот факт, что практически неизученными остаются и правовые аспекты финансовой политики местных органов исполнительной власти. Тем не менее, анализ ряда публикаций позволяет сделать следующий вывод: финансовая политика местных органов исполнительной власти, как системы управления финансовыми отношениями, должна быть закреплена в законодательстве. Это поможет обеспечить социально-экономическое развитие на местах, что является базовым условием для повышения качества жизни населения, устойчивого экономического роста.

Система правотворчества должна отвечать потребностям правового регулирования. Естественно, что решение этой проблемы невозможно без формирования соответствующей теоретической базы, основывающейся на правовых традициях государства, учете опыта разных правовых государств, организационной структуры, юридических исследованиях, на различных механизмах правотворчества, средствах, методах, связи правотворчества с социальной средой¹.

Среди многих проблем финансового законодательства особо выделяется вопрос выявления и научного обоснования принципов финансового права. Как указывает Н.И. Химичева, глубокая научная разработка указанных принципов имеет важнейшее значение, потому что четко сформулированные и закреплённые в законодательстве, эти принципы позволяют определить наиболее актуальные направления в эволюции финансового права.

Таковыми являются: развитие теории финансового права; совершенствование финансового права как отрасли права с учетом его системности и взаимодействия с другими отраслями права; повышение эффективности применения финансово-правовых норм соответственно потребностям личности и общества.

Из вышеизложенного следует, что общие научно-обоснованные принципы должны служить фундаментом развития финансового права как отраслевого института².

¹См.: Синюков С.В. Механизм правотворчества: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2013. – С. 4.

²См.: Химичева Н.И. Научно обоснованные принципы финансового права как вектор его действия, развития и формирования новой методологии преподавания // Финансовое право. -2009. -№ 2. - С. 5.

Что касается финансово-правовой политики современного Таджикистана, то надо отметить, что она опирается на методологических основах, с помощью которых определяются функции, цели и задачи этой политики. Как известно, финансово-правовая политика не существует сама по себе: ее содержание зависит от субъектов финансово-правовых отношений, субъектов управления, правового статуса организаций (полномочий органов власти), условий ведения финансово-хозяйственной деятельности. С учетом всех этих составляющих и нужно решать проблемы формирования законодательства в контексте финансово-правовой политики Таджикистана. От их решения во многом зависит успешная реализация реформ в области финансово-правовой политики. Большое значение здесь имеют: автоматизация процессов, позволяющая четко разграничить полномочия между публично-правовыми образованиями; модернизация системы управления бюджетом и бюджетными обязательствами; внедрение современных систем государственного учета и финансовой отчетности на основе метода начисления; осуществление перехода на среднесрочное бюджетное планирование, бюджетирование, ориентированные на результат.

В связи с началом процесса цифровизации экономики, правотворческие органы Таджикистана должны уделить особое внимание тому, чтобы законы и другие нормативно-правовые акты, регулирующие экономические отношения, были гармонизированы с требованиями информационных, применяемых в сфере финансового права. Это особенно необходимо для необходимости их научной разработки и эффективной реализации этих законов и актов.

Надо отметить и то, что функция и финансово-правовой политики ориентированы на консолидацию управленческих действий, достижение высокого финансового результата.

В связи с таким пониманием сущности финансовой политики, становится понятным следующее требование к управленческому персоналу – каждое его финансовое решение независимо от статуса субъекта управления, должно так или иначе корреспондироваться (согласовываться) с содержанием финансовой политики.

При такой постановке проблемы невозможно рассматривать финансовую политику и финансовый механизм отдельно и тем более нарушать естественный (причинно-следственный) для них алгоритм управленческих действий (финансовый механизм есть производное финансовой политики)¹.

В заключение следует констатировать:

во-первых, при формировании законодательства в сфере финансово-правовой политики большое значение имеет соблюдение определенной фи-

¹См.: Чигарев Г.Г. К вопросу о сущности, содержании и формировании финансовой политики. //Вестник ВГУ. Серия: Экономика и Управление. -2019.- № 2. -С. 77.

нансовой идеологии, которой финансовые структуры уделяют очень мало внимания;

во –вторых, в связи с тем, что вся финансовая структура, согласно принятым в республике законам, стратегиям, концепциям и среднесрочным программам, полностью переходит на автоматизированную информационную систему, к цифровизации экономики, встает вопрос о кадрах. Сегодня в сферах финансов, налогов, таможни и банков ощущается нехватка квалифицированных кадров в системе IT-технологии. Соответствующим органам государственной власти – Министерству финансов республики, Налоговому комитету, Таможенной службе при Правительстве РТ и другим ведомствам, необходимо совместно с другими министерствами и ведомствами принять необходимые меры по внедрению национальных программ, способствующих реализации финансово-правовой политики государства, а также представить в Правительство страны конкретные предложения по созданию совместных с развитыми странами университетов по подготовке IT-технологов, программистов и инженерно-технологического персонала;

в третьих, нужно более оперативно решать проблемы, которые в налоговой сфере являются особенно актуальными. О том, что вопросы в налоговом законодательстве практически всегда имеют место, свидетельствует уже тот факт, что Налоговый кодекс в Таджикистане принимался четыре раза – в 1998, 2004, 2012 и 2021 гг. Помимо этого, в него постоянно вносились определенные изменения и дополнения.

Следует обратить внимание и на то, что законодательным органам совместно с подведомственными органами страны необходимо сгармонизировать нормативно-правовые акты, регулирующие финансовую, налоговую, таможенную и банковскую сферы, в том числе в области цифровизации экономики.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Таджикистан, принятая всенародным референдумом 6 ноября 1994г. с изменениями и дополнениями от 26 сентября 1999г., 22 июня 2003г. и 22 мая 2016 г. // [www. Mmk.tj](http://www.Mmk.tj)
2. Абдуллоев Ф.Р. Финансовое право (учебное пособие). – Душанбе, 2013. – 159 с.
3. Концепция правовой политики Республики Таджикистан на 2018-2028 годы утверждена Указом Президента РТ от 6 февраля 2018г, №1005. // [www. Mmk.tj](http://www.Mmk.tj)
4. Лебедев В.А. Финансовое право. Том I. Вып. 1. СПб., 1882.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. - 2-е изд. - Т. 37.
6. Петров А.В. Теория государства и права: учебное пособие / А.В. Петров, А.А. Баукен. – Челябинск: ЮУрГУ, 2014.

7. Положение о Налоговом комитете при Правительстве Республики Таджикистан, утвержденное постановлением Правительства Республики Таджикистан от 28.12. 2006 г., № 607. // www. Mmk.tj
8. Сативалдыев Р.Ш. Теория права и государства: учебник для студентов юридических факультетов вузов (на тадж. яз). - Душанбе, 2008. – 398 с.
9. Сайфуллоев Н.М. История учений о праве и государстве (на таджикском языке). Сокращенный курс лекций / Н.М. Сайфуллоев, Р.М. Раджабов. – Душанбе, 2006.
10. Синюков С.В. Механизм правотворчества: автореф. дис... канд. юрид. наук. – Саратов, 2013.
11. Финансы и финансовый рынок. Теоретические основы финансов: практ. руководство для студ. спец.: 1– 25 01 10 «Коммерческая деятельность», 1 – 25 01 07 «Экономика и управление на предприятии», 1 – 25 01 03 «Мировая экономика» / Г.К. Болтрушевич и др.; М-во образования РБ, Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2013.- С.-21 -33.
12. Химичева Н.И. Научно обоснованные принципы финансового права как вектор его действия, развития и формирования новой методологии преподавания // Финансовое право. 2009. № 2. - С.3 - 14.
13. Чигарев Г.Г. К вопросу о сущности, содержании и формировании финансовой политики. // Вестник ВГУ. Серия: Экономика и Управление. 2019.- № 2. -С. 58 -77.

Ҳайтов С.П.

Фишурда

Сиёсати молиявӣ – ҳуқуқӣ: баъзе масъалаҳои танзими қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мақола ба масъалаҳои ташаккули қонунгузорӣ дар соҳаи сиёсати молиявӣ ва ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон бахшида шудааст. Тадқиқоти муаллиф ба масъалаҳои марбут ба марҳилаи таърихӣ рушд ва ташаккули сиёсати молиявӣ ҳуқуқӣ дахл кардааст. Дар матни рисола инчунин проблемаҳои инкишофи меъёрҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ фаъолияти молиявӣ давлат таҳлил карда шудаанд. Муаллиф дар таҳқиқот нишон медиҳад, ки дар байни проблемаҳои зиёди қонунгузории молиявӣ масъалаи муайян кардан ва асосноккунии илмӣ принципҳои ҳуқуқӣ молиявӣ хос аст. Инчунин зикр мегардад, ки рушди ҷомеаи демократӣ ва волоияти ҳуқуқ ба ташаккули низоми пешрафта ва пешрафтаи молиявӣ вобаста аст.

Хаитов С.П.

Аннотация

Финансово – правовая политика: некоторые вопросы законодательного регулирования в Республике Таджикистан

Статья посвящена проблемам формирования законодательства в области финансово-правовой политики Таджикистана. Автор при исследовании затрагивает вопросы, связанные с историческим этапом развития и формирования финансово-правовой политики. Также анализированы проблемы развития политико-правовых норм финансовой деятельности государства. При исследовании автором указывается, что среди многих проблем финансового законодательства особо выделяется вопрос выявления и научного обоснования принципов финансового права. Также отмечается, что благодаря формированию развитой и продвинутой финансовой системы зависит развитие демократического общества и правового государства.

Khaitov S.P.

The summary

Financial and legal policy: some issues of legislative regulation in the Republic of Tajikistan

The article is devoted to the problems of forming legislation in the field of financial and legal policy of Tajikistan. The author's research touches on issues related to the historical stage of development and formation of financial and legal policy. The text of the dissertation also analyzes the problems of the development of political and legal norms for the financial activities of the state. In the study, the author points out that among the many problems of financial legislation, the issue of identifying and scientific substantiation of the principles of financial law stands out. It is also noted that the development of a democratic society and the rule of law depends on the formation of a developed and advanced financial system.

Рецензент статьи Буризода Э.Б. – доктор юридических наук, профессор

УДК: 347. 8 (575. 3)

Чарыев Т. С. *

ТУРКМЕНИСТАН: НЕКОТОРЫЕ ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ СТАТУСА ПОСТОЯННОГО НЕЙТРАЛИТЕТА

Калидвожахо: Туркманистон, ҳуқуқи байналмилалӣ, сиёсат, Осиёи Миёна, кишварҳо, бехтар кардан, давлат, ҳуқуқ, вазъ, эътироф, инкишоф, ҳамкорӣ, мусоидат, сарҳад, ваколат, уҳдадорӣ, танзим, риоя, ҷамъият, шаҳрвандон, аҳолӣ.

Ключевые слово: Туркменистан, международное право, политика, Центральная Азия, государство, улучшить, государства, права, статус, признание, развитие, сотрудничества, содействие, граница, полномочие, обязательства, регулирование, соблюдение, общества, граждане, население.

Key words: Turkmenistan, international law, politics, Central Asia, countries, to improve, states, rights, status, recognition, development, cooperation, assistance, border, authority, obligations, regulation, compliance, societies, citizens, population.

В последнее десятилетие прошлого века в ряде стран Востока, в том числе в новых независимых государствах Центральной Азии (далее - ЦА), произошло немало напряженных политических событий. Появление различных политических взглядов, их открытое выражение в обществе и т. д. свидетельствовали о стремлении человечества к прогрессу, к светлому будущему. Все это создало необходимые условия для дальнейшего развития международного права.

«В Таджикистане шла кровопролитная гражданская война, Кыргызстан сотрясали внутренние конфликты, через Каспийское море располагается Кавказ, на юго-востоке Туркменистан граничит с Афганистаном»¹. Продвижение интересов отдельных групп в новых независимых государствах ЦА еще больше осложнило политические события в регионе. Правительству Туркменистана пришлось принять необходимые меры для устранения нестабильной ситуации в соседних странах региона и обеспечения мирной жизни своих граждан.

Суть ряда точек зрения, высказанных в государствах ЦА, подчеркивала необходимость приоритета прав и законных интересов определенных национальностей. Эти обстоятельства, с одной стороны, усилили раскол в обществе. С другой стороны, это привело к нарушениям общепризнанных норм международного права. При этом он подчеркнул необходимость срочной модернизации действующих правовых норм.

С образованием Содружества Независимых Государств в конце прошлого века возникли вопросы о границах территорий государств, расположенных в ЦА. Пограничный вопрос в разное время создавал довольно сложную и напряженную ситуацию. «А они существуют во всех

*Чарьев Т. С. Юрист, город Ашхабад, Туркменистан. tsch.toyly@gmail.com
toyly.char@tbbank.gov.tm tsch.toyly@mail.ru

¹См.: Скрипучий Д.В. «Туркменский нейтралитет: Внутригосударственное строительство и геополитический проект». [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/turkmenskiy-neytralitet-vnutrigosudarstvennoe-stroitelstvo-i-geopoliticheskiy-proekt?ysclid=m6qn4qs1kb167682876> (дата обращения: 26.01.2025).

государствах Центральной Азии, за исключением Туркмении»¹. Однако, несмотря на сложную и напряженную ситуацию, руководители правительств государств ЦА на протяжении многих лет проводили многочисленные переговоры, придавая большое значение дипломатии и используя политическую свободу во имя светлого будущего братских народов и государств. Переговоры дали положительные результаты. Недавним дипломатическим достижением в результате таких переговоров стало трехстороннее соглашение между республиками Кыргызстан, Таджикистан и Узбекистан. «Данные документы символизируют укрепление добрососедских отношений и взаимопонимания между государствами Центральной Азии»².

С момента провозглашения независимости на основе всеобщего избирательного права Туркменистан последовательно придерживается общепризнанных норм международного права. Туркменистан в своей внутренней и внешней политике исходит из принципа нейтралитета. В то время, когда происходили столь напряженные события, государство Туркменистан еще не обрело постоянного нейтрального статуса на основании резолюций Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций (далее - ООН). Но для этого предпринимались уверенные шаги.

Проводимая Туркменским государством политика нейтралитета позволила другим соседним государствам региона принести мир и спокойствие в свою жизнь. Государство Туркменистан сыграло важную роль в создании необходимых условий для мирного разрешения напряженных ситуаций в странах региона.

В конце прошлого века в Республике Таджикистан, как и в некоторых других соседних государствах, сложилась сложная ситуация между конфликтующими сторонами, преследующими собственные интересы. Необходимо было создать возможность для их мирного разрешения. В дни сохраняющейся напряженности в регионе возросло стремление людей к мирной жизни. Большое значение имело осуществление стремления граждан государств ЦА жить в мире. Поэтому пятый раунд межтаджикских переговоров, возобновившийся 30 ноября 1995 года с участием международных организаций и представителей ряда других государств, продолжил свою работу в Туркменистане.

Перенос пятого раунда межтаджикских переговоров в Туркменистан был обусловлен уникальной национальной особенностью и рядом

¹ См.: Ормоналиев К.О., Закиров М.А. «Постсоветская Центральная Азия и территориальные пограничные споры» [Электронный ресурс] – Режим доступа: [postsovetskaya-tsentralnaya-aziya-i-territorialnye-pogranichnye-spory.pdf](#). (дата обращения: 03.05.2025).

² Лидеры Кыргызстана, Таджикистана и Узбекистана подписали Договор о точке соединения государственных границ трех стран. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://eccis.org/news/29259/lidery_kyrgyzstana_tadzhikistana_i_uzbekistana_podpisali_dogovor_o_tochke_soedinenija_gosudarstvennyh_granic_treh_stran. (дата обращения: 22.05.2025).

других сходств. Кроме того, стоит отметить, что международные организации и ряд других стран оказали поддержку проведению 5-го раунда межтаджикских переговоров в Туркменистане. В то время внутренняя и внешняя политика независимых государств стран ЦА не была похожа на политику неприсоединившихся государств-членов Движения неприсоединения и Туркменистана, а в ряде отношений принципиально отличалась. «Особо отмечая вклад нейтрального Туркменистана в проводившиеся под руководством ООН межтаджикские переговоры, выразившийся в том, что он инициативно выступил принимающей стороной непрерывного раунда межтаджикских переговоров в Ашхабаде в 1995 и 1996 годах»¹.

Принцип нейтралитета во внутренней и внешней политике, проводимый Туркменистаном с момента провозглашения независимости в 1992 году, стал одним из условий, сделавших возможным проведение межтаджикских переговоров в Туркменистане. Потому что у нескольких стран региона были совершенно разные взгляды на конфликтующие стороны в Таджикистане. «Дело в том, что хотя соседние с Таджикистаном государства и заявляли о своем невмешательстве во внутренний конфликт в этой стране, но все же руководители некоторых из них придерживались проправительственных взглядов, другие, наоборот, поддерживали оппозицию»².

В ходе состоявшегося в Туркменистане пятого раунда межтаджикских переговоров между конфликтующими сторонами была достигнута соответствующая договоренность. Подлинность договора гарантируется уполномоченными представителями сторон. Достигнутое таким образом соглашение может иметь юридическую силу в соответствии с общепризнанными международными нормами. Поэтому важно, чтобы стороны, договорившиеся таким образом, выполнили свои обязательства. Потому что когда обязанности выполняются, создаются условия, необходимые для того, чтобы мирная жизнь стала реальностью.

Историческое прошлое народов и наций создает ряд благоприятных условий, необходимых для дальнейшего развития внутригосударственных правовых норм и международного права государств. Продвижение индивидуальных взглядов и интересов временно исключает или отодвигает на определенный срок развитие внутригосударственных правовых норм и международного права государств. Однако необходимость отвечать на вопросы, возникающие в повседневной жизни, может вновь создать ряд условий для подготовки и правового обеспече-

¹ Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 21 марта 2025 года. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://docs.un.org/ru/A/RES/79/274> (дата обращения: 28.05.2025).

²См.: Бахтовари Н. Описание взаимоотношений Таджикского и Туркменского народов в процессе межтаджикские переговоры в Ашхабаде. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/opisanie-vzaimootnosheniy-tadzhikskogo-i-turkmenskogo-narodov-v-protssesse-mezhtadzhikskie-peregovory-v-ashhabade> (дата обращения: 04.02.2025).

ния правовых норм. Своевременное и правильное использование такой потребности принесет много преимуществ.

С момента провозглашения независимости Туркменистана была проведена необходимая работа по обеспечению мира. Существует четкое понимание необходимости достижения устойчивого экономического роста как главного инструмента достижения стабильности в обществе. Для этого было крайне важно, чтобы в Туркменистане, странах региона и других соседних странах продолжалась мирная жизнь. Поэтому в целях развития дружественных, взаимовыгодных и равноправных отношений во внешних сношениях провозглашается политика постоянного нейтралитета, использующая преимущества независимой государственности Туркменистана. Эта политика не только предоставила Туркменистану ряд возможностей, но и создала благоприятные условия во многих отношениях. Кроме того, политика постоянного нейтралитета Туркменистана создала благоприятную среду для достижения мира и устойчивого экономического развития в странах региона, соседних государствах, в том числе расположенных на берегах Каспийского моря.

Столкновение интересов, выработка норм в процессе правотворчества для равной защиты интересов государств и наций создают ряд временных препятствий для их принятия в качестве норм международного права и вступления их в законную силу. Однако возникающая необходимость может привести к устранению такой ситуации. Несмотря на уникальные особенности национальных культур государств, наций и народов, наложение на них определенных ограничений может, в свою очередь, привести к разобщению общества. «Обязанностью управляющей власти является обеспечение того, чтобы территория под опекой играла свою роль в поддержании международного мира и безопасности»¹.

После провозглашения независимости Туркменистана были приняты необходимые шаги для обеспечения мира в регионе. Потому что стало ясно, что необходимо обеспечить устойчивый экономический рост как главный инструмент достижения стабильности в обществе. Но важно, чтобы в Туркменистане, странах региона и других соседних государствах продолжалась мирная жизнь. Поэтому в целях развития дружественных, взаимовыгодных и равноправных отношений во внешних отношениях, используя преимущества независимой государственности Туркменистана, провозглашается политика постоянного нейтралитета. Эта политика не только предоставила Туркменистану ряд возможностей, но и создала благоприятные условия для соседних стран, выгодные для всех сторон. Кроме того, в странах региона и соседних государствах, в том числе расположенных на берегах Каспийского моря, созданы благоприятные условия для достижения мира и экономического развития.

¹Устав Организации Объединенных Наций. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text> (дата обращения: 29.01.2025).

Постоянный нейтралитет Туркменистана, в соответствии с резолюциями ООН, имеет прочную правовую основу. Эти правовые рамки внедряются и совершенствуются. Поэтому можно смело утверждать, что международно-правовая база постоянного нейтралитета Туркменистана совершенствуется по мере необходимости.

Государства ЦА продолжают совершенствовать правовые основы дружественных и взаимовыгодных отношений между братскими народами. Модернизация правовых норм не создает принципиальных споров, связанных с актуальными проблемами времени, и позволяет возможным спорам разрешаться самостоятельно. Такая возможность необходима для обеспечения мирной жизни. Во многих отношениях полезно работать над дальнейшим совершенствованием действующих правовых норм по мере необходимости.

Список использованной литературы:

1. Конституционный закон Туркменистана «О постоянном нейтралитете Туркменистана» [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://mejlis.gov.tm/single-law/319?lang=ru> (дата обращения: 28.01.2025).
2. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 3 июня 2015 года. [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://unrcca.unmissions.org/sites/default/files/a_res_69_285_r.pdf (дата обращения: 28.05.2025).
3. Постановление народного совета Туркменистана «О внутренней и внешней политике Туркменистана». // Ведомости Меджлиса Туркменистана. -Ашхабад.- 1995, №4. - С. 41-42.

Чариев Т. С.

Фишурда

Туркменистон: баъзе масъалаҳои ҳуқуқии вазъи бетарафии доимӣ

Баъди ташкил ёфтани Иттиҳоди Давлатҳои Мустиқил воқеаҳои ғурурияти сиёсӣ, ки дар давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ба амал омаданд, шароит ба вуҷуд овард, ки тақдирҳои меъёрҳои ҳуқуқии қаблан мавҷударо тақозо мекард. Туркменистон аз рузи эълон карда шудани истиқлолияти худ сиёсати дар асоси принципи нафъи ҳамдигарӣ ва баробарҳуқуқиро дар ҳар ҷиҳат пеш мебарад. Мутобиқи меъёрҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ қонунгузории дохилии Туркменистон пайваста тақдир дода мешавад. Сиёсати берунии Туркменистон ба принципи даҳлат нақардан ба қорҳои дохилии дигар давлатҳо содиқ аст. Сиёсати пешгирифтаи давлати Туркменистон на танҳо аз ҷониби кишварҳои минтақа ва кишварҳои ҳавзаи Ҳазар, балки аз дигар давлатҳои ҳамсоя ва соз-

монҳои байналмилалӣ низ дастгирӣ пайваста пайдо мешавад. Як қатор резолюсияҳои СММ аз инкишофи минбаъдаи ҳуқуқи байналхалқӣ дар бораи статуси бетарафии доимии Туркменистон шаҳодат медиҳанд.

Чарыев Т.С.

Аннотация

**Туркменистан: некоторые правовые вопросы статуса
постоянного нейтралитета**

После образования Содружества Независимых Государств напряженные политические события, происходившие в государствах - участниках Содружества, создали условия, потребовавшие совершенствования ранее существовавших правовых норм. Со дня провозглашения независимости Туркменистан проводит политику, основанную на принципе взаимной выгоды и равноправия во всех отношениях. В соответствии с общепризнанными нормами международного права постоянно совершенствуется внутригосударственное законодательство Туркменистана. Внешняя политика Туркменистана остается приверженной принципу невмешательства во внутренние дела других государств. Проводимая Туркменским государством политика находит последовательную поддержку не только со стороны стран региона и Прикаспийских государств, но и со стороны других соседних государств, а также международных организаций. Ряд резолюций ООН свидетельствуют о дальнейшем развитии международного права в отношении статуса постоянного нейтралитета Туркменистана.

Charyev T. S.

The summary

Turkmenistan: some legal issues of permanent neutrality status

After the formation of the Commonwealth of Independent States, tense political events that took place in the member states of the Commonwealth created conditions that required the improvement of previously existing legal norms. Since the day of its declaration of independence, Turkmenistan has been pursuing a policy based on the principle of mutual benefit and equality in all respects. In accordance with generally recognized norms of international law, the domestic legislation of Turkmenistan is constantly being improved. Turkmenistan's foreign policy remains committed to the principle of non-interference in the internal affairs of other states. The policy pursued by the Turkmen state finds consistent support not only from the countries of the region and the Caspian states, but also from other neighboring states, as well as international organizations. A number of United Nations resolutions testify to the further development of international law regarding the status of permanent neutrality of Turkmenistan.

Рецензент статьи Кодиров Н. А. – кандидат юридических наук, доцент.

**III. ИЛМҲОИ ХУСУСӢ – ҲУҚУҚӢ (МАДАНИӢ) (ИХТИСОС: 5. 1. 3)
III. ЧАСТНО – ПРАВОВЫЕ (ЦИВИЛИСТИЧЕСКИЕ) НАУКИ
(СПЕЦИАЛЬНОСТЬ: 5. 1. 3)**

УДК: 347. 6 (575. 3)

**Бободжонзода И. Х*.,
Шухратпур Мухаммадюсуф***

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИМУЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ СУПРУГАМИ

Калидвожаҳо: моликият, ҳамсарон, моликияти умумӣ, соҳибмулкӣ, ақди никоҳ, давлат, ҳуқуқ, субъект, манфиат, уҳдадорӣ, талабот, ашё, ҳуқуқи ашёӣ, ҷудогона, муносибатҳои шахсӣ, муносибатҳои молумулкӣ, ваколатҳои молик.

Ключевые слова: имущество, супруги, общее имущество, собственность, брак, государство, право, субъекты, интересы, обязательства, требование, вещи, вещные права, разделенное, личные отношения, имущественные отношения, полномочие собственника.

Key words: property, spouses, common property, ownership, marriage, legal regulation of property relations between spouses. State, law, subjects, interests, obligations, claims, things, real rights, divided, personal relations, property relations, ownership authority.

В связи с переходом на цифровые отношения и усиления использования информационно - коммуникативных технологий в всех сферах жизни человека и общества, вопросы правового регулирования имущественных отношений между супругами приобретает особое значение.

А.А. Елисеева справедливо подчёркивает, что супруги создают свой быт, могут воспользоваться имуществом друг друга, невзирая на то, что кто из них является собственником определённого имущества. Брак - это союз душ, вовсе не капиталов¹.

* Доктор юридических наук, профессор, заведующий отделом теоретических проблем современного государства и права Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана. E-mail: bobojo-nov.i@mail.ru

* Аспирант кафедры гражданского права, процесса и международного частного права Юридического института Российского университета дружбы народов имени Патриса Лумумбы. 117198, г. Москва, ул. Миклухо-Маклая, д. 6. E-mail: mshukhratpur@list.ru

¹См.: Елисеева А.А. Равенство супругов в имущественных отношениях: история и современные вызовы // Актуальные проблемы российского права.- М.: 2017.- № 5 (78).- С. 119, 123.

Отношения между супругами складывается в двух направлениях: личные и имущественные. Последнее в свою очередь имеет непосредственную связь с вещными и имущественными правами. Каждый вопрос связанное с правом собственности так или иначе будет иметь гражданско-правовую характеристику и для полного его описания необходимо бросить во внимание гражданское законодательство. Имущественные отношения супругов хоть и регулировано Семейным кодексом, однако, есть вопросы, для освещения которых необходима сослаться на гражданское законодательство.

Брак и семья считаются уникальным явлениям общечеловеческого рода и характеризуется как людские ценности¹.

Пожалуй, наиболее распространенной проблемой в семейно-правовых отношениях являются имущественные отношения супругов.

Как говорить Т.Ю. Синельникова среди всех совокупности семейных взаимоотношений, имущественные отношения супругов располагают центральное место. Превалирующим вопросом имущественных отношений супругов является вопрос о праве собственности². На взгляд О.Н. Низамиевой имущественная связь в семье продиктована его типичной характеристикой, как общественного явления, подразумевающее взаимное проживание и ведение совместного хозяйства³.

Понятие имущественных отношений супругов как подчёркивает Ю.А. Дементьева включает в себе имущество, принадлежавшее супругам до возникновения брака, имущество, нажитое ими в период брака, алиментные обязательства и наконец наследства⁴. К этим отношениям С. А. Пастухова добавляет обязательные правоотношения супругов⁵. Имущественные правоотношения супругов — это урегулированные нормами права отношения между супругами по поводу имущества, нажитого в период брака⁶.

Правовое регулирование данного вопроса берёт своё начало от статьи 316 Гражданского кодекса Республики Таджикистан (ГК РТ), где установлено понятие общей собственности. О праве общей собственности может идти речь, когда имущество состоит в собственности двух или более лиц. Данный вид собственности может быть долевой, когда доля

¹См.: Низамиева О.Н. Договорное регулирование имущественных отношений супругов. дис. ... канд. юрид. наук. — Казань, 1999.- С. 16.

² См.: Синельникова Т.Ю. Имущественные отношения супругов как объект правового регулирования // Право и образование.- М., 2007.- №10.- С.116.

³См.: Низамиева О.Н. Указ. раб. - С. 13.

⁴См.: Дементьева Ю.А. Имущественные отношения супругов по советскому семейному законодательству (1918-1926 гг.) // Право и образование. - М., 2010.- №6.- С. 141.

⁵ См.: Пастухова С.О. Особенности гражданско-правового регулирования имущественных отношений супругов. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 2005. -С. 57.

⁶См.: Васильева Л.А. Некоторые аспекты правового регулирования имущественных отношений супругов в Российской Федерации // Аллея науки. -Том 1. -№8.- 2017.- С. 562.

каждого собственника определён или совместной в случае неопределённости долей.

Правоотношения связанное с имуществом супругов регулируется в основном главе 7 и 8 Семейного кодекса Республики Таджикистан (СК РТ).

Имущественные отношения супругов начинается одновременно с момента государственной регистрации заключение брака.

По смыслу СК РТ имущественные отношения супругов имеет два режима: законный, на основании норм СК РТ; договорный, на основании заключённой между супругами брачного договора.

Нужно отметить, что данное деление мы проводим исходя из смысла СК РТ, так как в нём не установлено прямого деление имущественных отношений супругов на два режима и по сравнению с Семейным кодексом Российской Федерации (СК РФ) отсутствует фразы «законный режим имущество супругов», «договорной режим имущество супругов». Однако смысл содержания глав 7 и 8 СК РТ подразумевает именно такую классификацию имущественных отношений супругов. Кроме названных режимов в науке семейного права также говорится о третьем имущественном режиме супругов под названием «смешанный». Как отмечает Т.Ю. Синельникова смешанный режим имущественного правоотношения супругов является популярным и выражается в том, что объединяет часть имущества супругов в единую массу, и супруги солидарно владеют, пользуются и распоряжаются данным имуществом в пользу семьи (общая собственность). Иное имущество супругов, являются их раздельной собственностью (собственность каждого из супругов)¹. Данная классификация режимов имеет место во всех правовых порядках постсоветского пространства, а также и ряде других стран.

Что касается доктрины, то в ней наблюдается единая концепция по данному вопросу. Так, Т.Ю. Синельникова говорить, что имущественные отношения супругов берёт своё начало, как только брак проходит официальную государственную регистрацию и подразделяются на два режима: 1) договорный – когда супруги вольный в установлении содержания имущественных отношений; 2) законный – имущество, накопленное супругами во время брака, является их общей совместной собственностью². На взгляд Н.А. Сляднева имущественные отношения супругов строятся либо на основе закона, либо в соответствии с брачным договором³. В силу семейного законодательства существует два правовых режимов имущества супругов: законный и договорный. Равным образом в

¹ См.: Синельникова Т.Ю. Имущественные отношения супругов по поводу их общей собственности: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2010. С. 30-31.

² См.: Синельникова Т.Ю. Имущественные отношения супругов как объект правового регулирования // Право и образование.- М., 2007.- №10.- С.117.

³См.: Сляднева Н.А. Имущественные отношения супругов в условиях рынка // Право и образование. - М., 2007.- №8.- С.119.

значительных странах, законным режим подразумевает общую совместную собственность супругов, в том случаи, когда брачным договором не предусмотрено иное¹.

Разберём по порядку названные режимы имущественных отношений супругов. Т.Ю. Синельникова подчёркивает, что совместная собственность супругов возникает на основании брака прошедшего государственную регистрацию, в силу закона в уполномоченном государственном органе коим на сегодняшний день является орган ЗАГС. В случаи, когда мужчины и женщины, совместно проживают без официальной регистрации брака (фактический брак) вне зависимости от длительности такого сожительства, то данный факт не приводит к возникновению брачно-правовых отношений и не считается подтверждением наличия совместной имущественной собственности. При таких обстоятельствах имущественные отношения регламентируется институтам общей долевой собственности гражданского законодательства². Думаем важно привести солидарное мнение Л.А. Васильева и Г.А. Алиханова о том, что сожительство и совместное осуществление хозяйства, когда отсутствует государственная регистрация брака, не может служить основой признания их имущество – совместной. Такое имущество если оно приобретено на общие средства может считается долевой собственностью регулируемый гражданским законодательством, а не семейным³.

Следовательно, основанием применения законного режима имущественных отношений супругов являются три факта: государственная регистрация заключение брака; отсутствие брачного договора; расторжения, признания недействительным ранее заключённого брачного договора.

Т.Ю. Синельникова подчёркивает, что для причисления какого-либо имущества супругов к их общей совместной собственности, следует определить кое-какие существенные обстоятельства: а) супруги приобрели имущество во время брака за общие средства; б) имущество в период брака поступила в их собственность на основе безвозмездных сделок; в) в период брака за счёт общего имущества супругов, либо собственного имущества другого супруга либо собственного трудового вклада одного из супругов были внедрены улучшения, способствующая существенному подорожанию стоимости имущества другого супруга⁴.

¹См.: Алиханова Г.А. Правовое регулирование имущественных отношений супругов в Республике Казахстан // Юридическая наука и правоохранительная практика.- Тюмень.- 2010.- №2 (12).- С. 63.

²См.: Синельникова Т.Ю. Имущественные отношения супругов как объект правового регулирования // Право и образование.- М., 2007.- №10. - С.117.

³См.: Алиханова Г.А. Указ. раб. - С. 65; Васильева Л. А. Законный режим имущественных отношений супругов // Аллея науки.- Том 1.- №8.- 2017.- С. 515.

⁴См.: Синельникова Т.Ю. Имущественные отношения супругов как объект правового регулирования // Право и образование.- М., 2007.- №10.- С. 118.

Имущество, нажитое супругами во время брака, является их совместной собственностью.

К совместной собственности супругов относятся полученные ими доходы каждого из супругов от трудовой деятельности, предпринимательской деятельности и результатов интеллектуальной деятельности, полученные пенсии, пособия и иные денежные выплаты, приобретенные вещи, ценные бумаги, вклады, паи и любое другое нажитое ими в период брака движимое или недвижимое имущество, независимо от того, на имя кого из супругов оно приобретено (или внесены денежные средства).

Право на совместное имущество принадлежит также супругу, который в период брака осуществлял ведение домашнего хозяйства, уход за детьми или по другим уважительным причинам не имел самостоятельного дохода¹.

На основе законодательства Республики Казахстан Г.А. Алиханова указывает, что паи, банковские вклады, доли в капитале, приобретенные за счет общих средств в период брака, относятся к общей совместной собственности супругов. Однако нужно подчеркнуть, что доли, вклады и паи являются обязательственным правом, в то время как право собственности считается вещным правом и обязательственные требования не могут быть объектом вещного права, хотя они относятся к имуществу. Банковские вклады, не считаются общей собственностью, однако являются общим имуществом². Другой автор, для большего освещения данного вопроса основывается на нормы гражданского законодательства и отмечает, что всякое нажитое супругами во время брака имущества движимое и недвижимое, не запрещённое в гражданском обороте, не зависимо от количества и стоимости, за отдельными исключениями является совместной собственностью супругов³.

Кроме законного режима имущественных отношений как мы выше отметили есть и договорной режим. Основанием применения договорного режима имущественных отношений супругов составляет две факты: наличие государственной регистрации заключённого брака между супругами; наличие между супругами брачного договора, заключенного в установленном законом порядке, который предусматривает регулирование имущественных отношений.

¹ Статья 34 Семейного кодекса Республики Таджикистан от 13 ноября 1998 года, № 682 [Электронный ресурс] // <http://www.mmk.tg> (дата обращения: 23.05.2025г.).

²См.: Алиханова Г. А. Указ. раб. - С. 69.

³ Статья 34 Семейного кодекса Российской Федерации от 29.12.1995, № 223-ФЗ [Электронный ресурс] // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8982/ (дата обращения: 07.10.2024г.); Синельникова Т. Ю. Имущественные отношения супругов как объект правового регулирования // Право и образование. - М., 2007.- №10.- С.117-118.

Следует подчеркнуть, что институт брачного договора является новым институтом в правовом пространстве постсоветских стран в том числе в Таджикистане. Исходя из смысла закона заключения брачного договора является добровольным. Как говорить Г.А. Алиханова «Заключение брачного договора является правом, а не обязанностью лиц, вступающих в брак или живущих в браке¹».

Супруги, заключающий брачный договор могут изменить законный режим общей совместной собственности и в отношении всего или определённой части имущество накопленного в браке, утвердить долевой режим собственности, либо установить какой либо иной режим общего имущества, принадлежащего каждому из них².

Анализируя положения и тенденции института брачного договора Н. А. Сляднева говорит о том, что раньше договорной режим имущественных отношений между супругами использовался довольно редко, но с развитием рыночно-экономических отношений брачный договор в силу своего договорного характера которое способствует более оптимальному решению проблемы стал актуальным и востребованным³.

И. В. Сиваракша подчёркивает, что брачный договор являясь разновидностью гражданско-правового договора, олицетворяет соглашение, вступивших или вступающих в брак лиц, устанавливает тот или иной правовой режим имущества супругов и определяет их двухсторонние права и обязанности. Подытоживая историческую перспективу имущественных отношений супругов, автор делает вывод о том, что брачный договор как правовая модель, обеспечивает субъектам брачных правоотношений поддержать людские качества, при решении разногласий, вытекающих из этих отношений⁴.

Справедливо оценивает данный институт Т. Ю. Фирюлина утверждая, что значительное количество учёных поддерживают взгляд (даже уверенность), что данный институт как основа установления имущественного режима супругов не имеет перспективу и не сможет заметно распространяться, Основой такого прогноза служит то обстоятельство, что в странах с более развитой экономикой, где взаимоотношения между людьми в большей степени, складывается по расчёту, чем в России, заключение брачного договора встречается гораздо реже⁵. Однако Л.А. Васильева подчёркивает, что традиционный взгляд гласит, что супруги,

¹См.: Алиханова Г.А. Указ. раб. -С. 63.

² Статья 42 Семейного кодекса Республики Таджикистан от 13 ноября 1998 года, № 682 [Электронный ресурс] // <http://www.mmk.tg> (дата обращения: 23.05.2025г.).

³См.: Сляднева Н.А. Указ. раб. -С. 120.

⁴См.: Сиваракша И.В. Имущественные отношения супругов (исторический опыт зарубежных стран) // Труды оренбургского института (филиала) московской государственной юридической академии.- Оренбург. -2008.- №9.- С. 207-208.

⁵См.: Фирюлина Т.Ю. Брачный договор как основание имущественных отношений супругов // Право и образование.- М., 2014.- №8.- С. 113.

заключающие брачный договор, с недоверием относятся друг к другу. До заключения брака люди смущаются говорить о материальных отношениях, однако, когда возникает вопрос о разводе, забывают все приличия. Брачный договор направлен на уменьшения количество имущественных проблем¹.

Преимущества договорного режима имущественных отношений супругов по мнению Н.В. Багровой в том, что она базируется на диспозитивных началах поощряет самостоятельность и инициативу субъектов правоотношений².

Как выясняется договорному режиму имущественных отношений супругов законодатель даёт привилегии в связи с чем если заключён брачный договор, то имущественные отношения между супругами строятся на основании данного договора, а при его отсутствии имущественные отношения супругов осуществляется на основании закона, т. е. применяется законный режим имущественных отношений супругов.

По смыслу нормы статьи 35 СК РТ порядок управление имуществом со стороны супругов зависит от правового положения самого имущество. Если речь идёт об общем имуществе, то управление такого имущество супруги осуществляют оба.

Общее имущество супругов – это то совместно нажитое имущество, которое было создано во время брака³. В силу лично-доверительных отношений в случаи распоряжения общим имуществом со стороны одного из супругов согласия другого супруга предполагается, кроме случаев совершение сделки с недвижимостью, так как в данном случае необходимо предварительно получить согласие другого супруга с нотариальным удостоверением.

В случаи совершение сделки без согласия другого супруга и если впоследствии супруг, не давший своего согласия, не одобрит такую сделку и выразит свою несогласию, такая сделка может быть признано судом частично недействительной.

В том случаи, когда супруг совершил сделку по распоряжению общим имуществом, без согласия другого супруга, тогда как такое согласие в силу закона в обязательном порядке должно было быть получено, супруг чьи интересы были нарушены в течении трёх лет со дня, когда он узнал или должен был узнать о совершении сделки, вправе обратиться в суд с требованием о признании сделки частично недействительной (в ча-

¹См.: Васильева Л.А. Договорной режим имущественных отношений супругов // Аллея науки.- Том 1.- №8.- 2017.- С. 511.

²См.: Багрова Н.В. Индивидуальное правовое регулирование имущественных отношений супругов: дис. ... канд. юрид. наук. – Томск, 2019. -С. 62.

³См.: Палей Я.В. Раздел имущества супругов // Актуальные проблемы гражданского и предпринимательского права. // Сборник научно-практических статей II Международной научно-практ. конф. молодых ученых. //Ответственные ред. В.П. Камышанский. – Краснодар, 2017.- С. 137.

сти своей доли на общее имущество) или выплаты соразмерной доли, денежной компенсации.

Каждое из супругов кроме имущества, которое считается совместной собственностью, имеет собственное имущество, не подлежащее разделу во время расторжения брака. Данные отношения представляют наиболее значимую часть рассматриваемого вопроса так как больше всего споров в правоприменительной практика возникает именно по ним и полноценное правовое регулирование этих отношений очень важно.

Отношения связанное с собственностью каждого из супругов регулируется статьями 36 и 37 СК РТ. В соответствии со смыслом этих правил мы разделим имущество каждого супруга на две отдельные группы:

1) Имущество являющиеся собственностью каждого из супругов без исключений:

а) имущество, принадлежавшее каждому из супругов до момента вступления в брак;

б) имущество, полученное одним из супругов во время брака в дар;

в) имущество, полученное одним из супругов во время брака в наследство.

2) Собственность каждого супруга с указанным исключениям:

а) вещи индивидуального пользования (одежда, обувь и другое), за исключением драгоценностей и других предметов роскоши;

б) имущество, накопленное каждым из супругов в период фактического прекращения брака, то есть в случае, когда супруги фактический жили отдельно и вели отдельное, собственное и самостоятельное хозяйство, но официально брак не был расторгнут. Такого рода имущества возможно признать собственностью каждого из супругов исключительно по решению суда в ином случаи имущества будет считаться совместным;

в) имуществу, находящуюся в отдельной собственности того или иного супруга, возможно признать совместной собственностью, в том случаи, когда будет установлено, что в период брака за счет личного имущества другого супруга либо их общего имущества, либо непосредственного трудового вклада были осуществлены вложения, существенно увеличивающие стоимость данного имущества (капитальный ремонт, реконструкция, переоборудование), если соглашением между ними не предусмотрено другое.

В состав имущество являющиеся отдельной собственностью того или иного супруга также относят и другие категории имущества. Материальные выплаты особо-целевого назначения, включая суммы материальной помощи, суммы выплаченные для компенсации ущерба связанное с утратой трудоспособности в результате увечья или иного физического повреждения, и т.д. Названные имущества считаются личной соб-

ственностью получившего их супруга и не являются совместным имуществом¹. Исключительное право на результаты интеллектуальной деятельности, принадлежит автору-супругу, которое его создал². Признание совместной собственностью, такого рода имущества, недопустимы.

Супруг получившие право на недвижимое имущество, во время брака, вот только вследствие первичной приватизации; - за счёт личных средств имеющиеся у супруга до вступления в брак; - материальные средства целевого назначения (материнский капитал, вознаграждение за достижения в области науки, искусства, спорта, государственные награды, материальная помощь при реабилитации после получения физического вреда³.

Т.Ю. Синельникова правильно отмечает, что в гражданско-правовой трактовке термин «имущество», охватывает кроме вещного, также имущественное право и обязательства супругов, сложившиеся впоследствии распоряжения совместной собственностью⁴. Целесообразно отметить, что термин «вещ» и «имущество» вовсе не синонимы. На взгляд Г.А. Алихановой Понятие «имущество» значительно шире по сравнению с понятием «вещь» и охватывает, кроме вещей, также и имущественные права⁵.

Подытоживая вышесказанное, имущества супругов можно разделить на две группы: исключительная собственность каждого из супругов; может признаваться собственностью каждого из супругов только в установленных случаях.

Эти две группы имущества супругов отличаются между собой тем, что в первом случае имущество считается исключительной собственностью того или иного, а во втором случае может считаться собственностью одного из супругов только в установленных случаях. К примеру, имущество, накопленное каждым из супругов в период отдельного, собственного и самостоятельного ведения хозяйства, когда брак фактический был прекращён, только тогда признаётся собственностью того или иного супруга, когда такое решение примет суд. Если суд не примет решение о признании такого имущества собственностью одного из супругов, то имущество признаётся совместно нажитым. В этом и выражается исключения (оговорка).

¹ См.: Синельникова Т.Ю. Имущественные отношения супругов как объект правового регулирования // Право и образование. - М., 2007.- №10.- С. 117.

² Ч.3 ст. 36 Семейного кодекса Российской Федерации от 29.12.1995 N 223-ФЗ [Электронный ресурс] // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8982/ (дата обращения: 07.10.2024г.).

³ См.: Васильева Л.А. Законный режим имущественных отношений супругов // Аллея науки. -Том 1.- №8. -2017.- С. 517.

⁴См.: Синельникова Т.Ю. Указ. раб.- С. 119.

⁵См.: Алиханова Г.А. Указ. раб. -С. 68.

В силу ч. 1, 3 ст. 38 СК РТ делить имущество можно не только при расторжении брака, но и находясь в браке, не только в судебном порядке, но и на основании соглашения.

Исходя из смысла статьи 39 СК РТ в процессе деления имущества между супругами их доля (в период брака или после его расторжения, по заявлению кредитора) определяются тремя способами: по законному режиму (общему правилу) и равной имущественной долей супругов; по договорному режиму и согласованной в нём долей имущество супругов; по судебному решению, с учётом интересов несовершеннолетних детей, совершеннолетних нетрудоспособных детей нетрудоспособного супруга, а также в случаях, когда один из супругов не получал доходов без уважительных причин или расходовал их общее имущество в убыток интересам семьи (пропивал, тратил на наркотики, проигрывал в азартные игры), а также при наличии иных заслуживающих внимания обстоятельств.

Нужно отметить, что размер долей супругов при разделе имущества не зависит от их дохода так как в части 3 статьи 34 СК РТ установлено, что на совместное имущество имеет права и супруг, который во время брака по уважительным обстоятельствам, не имел своего дохода, однако осуществлял ведение домашнего хозяйства и ухаживал за детьми.

В особенности брачный договор, которому посвящены статьи 40–45 и 47 СК РТ, представляет собой новое и современное явление для граждан Таджикистана. В комментариях к СК указано, что брачный договор является новым понятием и впервые был включён в законодательство РТ. В соответствии с брачным договором супругам предоставляется возможность регулировать свои имущественные права в период совместной жизни и при расторжении брака на практике¹.

Если обратиться к истории традиций таджикской семьи, в комментариях отмечается, что одна из форм брачного договора существовала и ранее, хотя и не была закреплена законом. То есть до замужества девушка составляла опись имущества, которое приносила в дом мужа, в присутствии свидетелей. Эта традиция со временем постепенно исчезла. Древнейший образец брачного договора был найден в надписях на горах Муг (относящихся к государству Согд, VIII век до н.э.).

Брачный договор признаётся документом, определяющим имущественные права и обязанности супругов в период брака и при его расторжении. Такая практика имеет давнюю историю и в государственном управлении западных стран и до сих пор широко применяется. Опыт по-

¹ См.: Махмудзода Махкам, Худоёрзода Бахтиёр. Комментарий к Семейному кодексу Республики Таджикистан. - Душанбе: «ЭР-граф», 2015.- 415с.; Махмудов А., Худоёров Б.Т. Ахдномаи никоҳ. - Душанбе, 2001.- С.12; Бабаджанов И.Х. Право на жизнь и проблемы признания гражданина безвестно отсутствующим и объявления его умершим.- Государство и право.- Душанбе, 1999 . - № 3. -С. 21-22.

следних лет зарубежных стран свидетельствует о том, что брачными договорами пользуются не только состоятельные лица, но и широкие слои населения со средним достатком. Основная цель — сделать семью устойчивой и защитить имущественные интересы супругов от потерь.

В комментариях указано, что заключение брачного договора — это право сторон, то есть супругов, и закон не обязывает их к его заключению. Авторы подчёркивают, что включение такого положения в СК РТ является своевременным шагом и поможет в разрешении многих спорных имущественных вопросов между мужем и женой как в теории, так и на практике¹.

Кроме того, следует отметить, что в СК РТ существуют нормы, регулирующие брачный договор, если одна из сторон — иностранный гражданин или лицо без гражданства. Например, в части 3 статьи 12 СК РТ говорится: «Если одна из сторон, вступающих в брак, является иностранным гражданином или лицом без гражданства, предъявляются следующие дополнительные требования:

- проживание на территории Республики Таджикистан не менее последнего одного года;

- обязательное заключение брачного договора».

Или часть 2 статьи 41 СК РТ: «Заключение брачного договора, если одна из сторон является иностранным гражданином или лицом без гражданства, обязательно и должно быть оформлено до государственной регистрации брака».

Или часть 4 статьи 42 СК РТ: «В брачном договоре, заключаемом между гражданином Таджикистана и иностранным гражданином или лицом без гражданства, обязательно должны быть предусмотрены следующие условия: имущественные отношения между сторонами, их права и обязанности по отношению к имуществу; обязательства сторон по обеспечению детей; предоставление супругу и детям жилого помещения; забота о нетрудоспособном нуждающемся супруге».

А также часть 4 статьи 43 СК РТ: «Условия брачного договора, предусмотренные частью 4 статьи 42 настоящего Кодекса, не подлежат изменению».

Также следует отметить, что в брачном договоре не должен указываться определённый срок его действия (часть 2 статьи 42), поскольку, по нашему мнению, срок действия брачного договора должен быть связан с продолжительностью самого брака.

¹См.: Бобочонзода И.Х., Тағойназаров Ш.Т., Қодирзода Т.Қ. Такриз ба тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: “ЭР-граф”, 2015. – 415с., муаллифони Маҳмудзода Маҳкам, Худоёрзода Бахтиёр. - Маҷаллаи Академияи ҳуқуқ. – 2024. – №1(49). – С. 192-201.

Семейная жизнь, семья — это очень приятное и сладкое явление, которое имеет свои правила, законы, тонкости и проблемы. Семья должна основываться на терпении, разуме, мудрости и дальновидности супругов, а не на имуществе или корыстных целях. Нормы Семейного кодекса должны воспитывать человека в духе подлинных и национальных традиций семейных отношений нашего народа и способствовать обогащению национальных ценностей, обычаев и традиций.

Из вышеизложенного анализа, отчасти проясняется вопрос о понятии совместной собственности и общего имущества супругов и их соотношения. Г.А. Алиханова подчёркивает, что, общее имущество традиционно, принимается как объект права общей собственности. Основной разновидностью общего имущества считается общая собственность. Общее имущества как широкое понятие по сравнению с общей собственности включает в свой состав кроме названного понятия также и вещные и обязательственные имущественные права. Исходя из этого, необходимо поставить грань между правой на общее имущество и его разновидностью-права общей собственности¹.

В заключительной части, опираясь на вышеприведённый анализ мы бы хотели дать определению некоторым понятиям и тем самым внести вклад в формировании понятийно-категориального аппарата.

1. Общее имущество – имущество (вещи и права требования) которое не зависимо от того на праве собственности кого из супругов она находится, по согласию сторон в период сожительства и ведения общего хозяйства, могут свободно и равноправно использоваться супругами. Следует разделить понятие «общее имущество» употребляемое в имущественных отношениях супругов от понятия «общая собственность» установленное в гражданском законодательстве.

2. Совместная собственность – имущества которая в силу закона считается совместной собственностью супругов, включая накопленное супругами в период брака, которое может состоят из доходов полученных ими от трудовой, предпринимательской и результатов интеллектуальной деятельности, полученные пенсии, пособия и иные денежные выплаты, приобретенные вещи, ценные бумаги, вклады, паи и любое другое нажитое ими в период брака движимое и/или недвижимое имущество, независимо от того, на имя кого из супругов оно приобретено.

3. Также существует термин «общая совместная собственность». На наш взгляд этот термин представляет собой объединением терминов «общая собственность» и «совместная собственность». Однако, от такого союза сущность этих понятий не меняется, наоборот употребление термина «общая совместная собственность» приведёт к затруднению в правильном и конкретном понимании того или иного вида общей собственности супругов (совместной или долевой). Когда используется тер-

¹См.: Алиханова Г.А. Указ. раб. -С. 69.

мин «общая совместная собственность» создаётся сложность в понимании того, что об общей собственности или о совместной собственности идёт речь? Исходя из этого мы полагаем, что термин «общая совместная собственность» должно быть упразднено.

4. Отличия между терминами «общее имущество» и «совместная собственность» в том, что в состав общего имущества, кроме имущества нажитое в период брака может входить и те имущества, которые находятся в собственности одного из супругов, например, автомобиль, принадлежавший мужу ещё до заключения брака, во время брака становится общим имуществом, а не совместной собственностью и им может воспользоваться и жена. Жена имеет право только владеть и пользоваться этим имуществом (автомобилем), а правом распоряжения не имеет так как это имущество не принадлежит ей на праве собственности равно как не является совместной собственностью. В свою очередь совместная собственность подразумевает имущество, которого каждый супруг вправе распоряжаться, поскольку совместная собственность - это собственность обоих супругов и если оно разделено, то собственность каждого из них. Таким образом, понятие общее имущество шире, чем понятие совместной собственности.

5. Следует разделить понятие общая собственность и совместная собственность. Необходимо подчеркнуть, что «общая собственность» берущая своё начало от гражданского законодательства, где оно подразделяется на два вида: совместная собственность и долевая собственность, не всегда уместно для употребления в имущественных отношениях супругов. Исходя из того, что если на супругов распространяется законный режим имущественных отношений, то закон именуется их имущество «совместной собственностью», тогда как использование термина «общая собственность» в данном случае некорректно. Когда речь идёт о договорном режиме имущественных отношений, то здесь на наш взгляд необходимо употреблять термин «долевая собственность» так как брачный договор заключается для установления названного вида общей собственности.

6. Как выясняется ни в законном режиме, ни в договорном режиме имущественных отношений супругов употребление термина «общая собственность» не считается правильным. Однако в имущественных отношениях супругами термин «общая собственность» может быть использован, когда речь идёт об обоих видах общей собственности (совместная и долевая).

Итак, нужно отметить, что в тексте СК РТ, где регулируется законный режим имущественных отношений супругов (глава 7) необходимо установить термин «совместная собственность» а где регулируется договорной режим имущества супругов (глава 8) установит термин «долевая собственность».

Список использованной литературы:

1. Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 24 декабря 2022 года, №1918; [Электронный ресурс]. URL: <http://ncz.tj/legislation> (дата обращения: 20.03.2024).
2. Семейный кодекс Республики Таджикистан от 13 ноября 1998 года, № 682 [Электронный ресурс] // <http://www.mmk.tg> (дата обращения: 23.05.2025г.).
3. Семейный кодекс Российской Федерации от 29.12.1995 N 223-ФЗ [Электронный ресурс] // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_8982/ (дата обращения: 07.10.2024г.).
4. Багрова Н. В. Индивидуальное правовое регулирование имущественных отношений супругов: дис. ... канд. юрид. наук. – Томск, 2019.- 259 с.
5. Низамиева О. Н. Договорное регулирование имущественных отношений супругов: дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, 1999.- 192 с.
6. Пастухова С. О. Особенности гражданско-правового регулирования имущественных отношений супругов: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005. - 210 с.
7. Синельникова Т. Ю. Имущественные отношения супругов по поводу их общей собственности: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2010.- 153 с.
8. Алиханова Г.А. Правовое регулирование имущественных отношений супругов в Республике Казахстан // Юридическая наука и правоохранительная практика. -Тюмень.- 2010.- №2 (12).- С. 63-70.
9. Багрова Н.В. О средствах индивидуального правового регулирования имущественных отношений супругов // Вестник томского государственного университета. право.- Томск.- 2014.- №1 (11). -С. 71-77.
10. Васильева Л.А. Законный режим имущественных отношений супругов // Аллея науки.- Том 1.- №8.- 2017.- С. 514-518.
11. Васильева Л.А. Договорной режим имущественных отношений супругов // Аллея науки.- Том 1.- №8.- 2017. - С. 510-514.
12. Васильева Л.А. Некоторые аспекты правового регулирования имущественных отношений супругов в Российской Федерации // Аллея науки. - Том 1.- №8.- 2017.- С. 561-565.
13. Дементьева Ю.А. Имущественные отношения супругов по советскому семейному законодательству (1918-1926 ГГ.) // Право и образование.- М., 2010.- №6.- С. 141-146.
14. Елисеева А.А. Равенство супругов в имущественных отношениях: история и современные вызовы // Актуальные проблемы российского права. - М., 2017.- № 5 (78).- С. 118-125.
15. Палей Я.В. Раздел имущества супругов // Актуальные проблемы гражданского и предпринимательского права. Сборник научно-практических статей II Международной научно-практической конфе-

ренции молодых ученых. // Ответственные редакторы В.П. Камышанский, Е.Ю.- Краснодар.- 2017. -С. 136-140.

16. Сляднева Н.А. Имущественные отношения супругов в условиях рынка // Право и образование.- М., 2007.- №8.- С.118-123.

17. Сиваракша И.В. Имущественные отношения супругов (исторический опыт зарубежных стран) // Труды оренбургского института (филиала) московской государственной юридической академии.- Оренбург.- 2008.- №9.- С. 193-208.

18. Синельникова Т.Ю. Имущественные отношения супругов как объект правового регулирования // Право и образование. - М., 2007. - №10.- С.116-124.

19. Фирюлина Т.Ю. Брачный договор как основание имущественных отношений супругов // Право и образование.- М., 2014.- №8.- С. 111-122.

**Бобочонзода И.Ҳ.,
Шухратпур Мухаммадйусуф**

Фишурда

Танзими ҳуқуқи муносибатҳои молумулкии байни ҳамсарон

Муносибатҳои моликияти байни ҳамсарон аз замони қадим маълум буда, аз номустақилии молумулкӣ ва тобеияти зан ба шавҳар, баъдан мустақилияти молумулкии ҳамсарон то замони имрӯз, ки қоидаҳои бештар мутамаддини ҳалли ин масъала бо назардошти манфиатҳои тарафҳо амал мекунанд, марҳалаҳои гуногуни таърихӣ ташаккули онҳоро тай кардаанд. Сарфи назар аз миқдори зиёди тадқиқотҳо оид ба ин масъала, ҳанӯз ҳам мушкилоти танзими муносибатҳои молумулкии ҳамсарон вучуд доранд, ки назари дуруст ва мувофиқи илмию ҳуқуқӣ ва такмили қонунгузориро тақозо мекунанд. Бояд гуфт, ки дар қонунгузорӣ ва доктрина дар муносибатҳои моликияти ҳамсарон ибораҳои «молумулки умумӣ» ва «молумулки муштарак»-и зану шавҳар истифода мешаванд, вале тафовути хоси байни онҳо то ҳол пурра таҳия нагардидааст. Ғайр аз ин, дар ин соҳа боз як қатор масъалаҳои ҳалнашуда мавҷуданд, ки дар ин мақола муҳокима карда мешаванд.

**Бободжонзода И. Х.,
Шухратпур Мухаммадйусуф**

Аннотация
**Правовое регулирование имущественных отношений
между супругами**

Имущественные отношения супругов известно с древнейших времён и прошёл разные исторические этапы своего формирования и развития начиная от имущественной несостоятельности и подчиненности жены мужу потом, имущественной раздельности и независимости супругов друг от друга до наших дней, когда действует более цивилизованные правила решения данного вопроса с учётом интересов сторон. Не зависимо от объёмного количество исследований проведённого по данному вопросу всё ещё остались проблемы, связанные с регулированием имущественных отношений супругов, которые требуют надлежащего и адекватного научно-правового взгляда, и законодательного совершенствования. Нужно отметить, что в законодательстве и доктрине в имущественных отношениях супругов используется фраза «общее имущество» и «совместное имущество» супругов, однако, конкретного разграничения между ними до сих пор в полном объёме не разработано. Кроме того существует ряд других не решённых проблем в этой области, которая в совокупности рассмотрены в данной статье.

**Bobodzhonzoda I.Kh.,
Shukhratpur Muhammadyusuf**

The summary
Legal regulation of property relations between spouses

Property relations of spouses have been known since ancient times and have gone through different historical stages of their formation and development, starting from property insolvency and the subordination of the wife to her husband, then separate property and independence of the spouses from each other and up to the present day, when more civilized rules for resolving this issue are in effect, taking into account the interests of the parties. Despite the large number of studies conducted on this issue, there are still problems associated with the regulation of property relations of spouses, requiring a correct and adequate scientific and legal view and legislative improvement. It should be noted that in the legislation and doctrine in the property relations of spouses, the phrases "common property" and "joint property" of spouses are used, but the specific distinction between them has not yet been fully developed. In addition, in this area there are a number of other unresolved problems, which are collectively considered in this article.

Рецензент статьи Тагайназаров Ш. Т. – доктор юридических наук, профессор.

**АЛОҚАМАНДИИ СИРРИ БОНКӢ БО ДИГАР СИРҲОЕ, КИ
ДАР НИЗОМИ ҲУҚУҚИИ ЧУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ҲИФЗ
МЕШАВАНД**

Калидвожаҳо: институти сирри бонкӣ, мафҳуми сирри бонкӣ, аҳаммияти назариявӣ ва хусусиятҳои асосии сирри бонкӣ, маълумотҳое, ки сирри бонкиро ташкил медиҳанд, фаъолияти бонкӣ, ташкилотҳои махсуси иқтисодӣ, воситаҳои пулӣ, ҷимояи ҳуқуқҳои муштариён, ҳисоббаробаркуниҳо, муомилот бо қоғазҳои қимматнок, муносибатҳои молӣ – пулӣ, амалиёти саррофӣ, маҳфӣ будани пасандозҳо.

Ключевые слова: институт банковской тайны, понятие банковской тайны, теоретическое значение и основные характеристики банковской тайны, сведения, составляющие банковскую тайну, банковская деятельность, специальные экономические организации, денежные инструменты, защита прав клиентов, расчеты, операции с ценными бумагами, финансово-денежные отношения, валютные операции, тайна вкладов.

Key words: institute of banking secrecy, concept of banking secrecy, theoretical meaning and main characteristics of banking secrecy, information constituting banking secrecy, banking activities, special economic organizations, monetary instruments, protection of clients' rights, settlements, operations with securities, financial and monetary relations, currency transactions, deposit secrecy.

Алоқамандии сирри бонкӣ, сирри шахсӣ ва сирри оилавӣ. Муносибати байни сирри бонкӣ ва маҳфияти шахсӣ ва оилавӣ аз ҷониби бисёр муаллифон баррасӣ шудааст. Ҳамин тавр, Н. В. Лиситсина чунин мешуморад, ки сирри бонкӣ бо сирри шахсӣ ва оилавӣ робитаи зич дорад ва ба ҳулосае меояд, ки низоми ҳуқуқии сирри бонкӣ яке аз воситаҳои ҳифзи сирри шахсӣ ва оилавӣ мебошад¹.

Ба гуфтаи С. А. Даниленко сирри бонкӣ бо сирри шахсӣ ва оилавӣ алоқаманд аст, аммо ин мафҳумҳо аз ҷиҳати ҳаҷм баробар нестанд. Барои шахси воқеие, ки бо ташкилоти қарзӣ суратҳисоби бонкӣ ё шартномаи пасандози бонкӣ бастааст, маълумоте, ки ӯ ба бонк медиҳад, сирри шахсӣ ё оилавӣ буда, барои ташкилоти қарзӣ ҳамоно маълумот

*Унвонҷӯи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, сардори идораи ҳуқуқи КВД БА ҶТ “Амонатбонк”. Email: asoeva-g@amonatbonk.tj

¹ Ниг.: Лисицина Н.В. Банковская тайна как объект правового регулирования: дис. канд. юрид. наук. – М., 2003. – С.65.

аллакай сирри бонкӣ мебошад. Сирри бонкиро ҳамчун кафолати махфияти шахсӣ ва оилавӣ баҳо дода, муаллиф хулоса намудааст, ки сирри бонкӣ оид ба маълумот дар бораи ҳаёти шахсии шахс сирри шахсӣ нест, балки яке аз кафолатҳои ҳифзи сирри шахсӣ мебошад¹.

Чунин мавқеъ ба қадри кофӣ дуруст ба назар намерасад, зеро ҳуқуқи ҳар кас барои махфӣ нигоҳ доштани маълумот дар бораи суратҳисобҳои бонкӣ, пасандозҳои бонкӣ, амалиёти суратҳисоб ва маълумоти ба ташкилоти қарзӣ пешниҳодкардаи онҳо, инчунин дигар маълумоти муқаррарнамудаи ташкилоти қарзӣ аз тибқи моддаи 23 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ба дахлатнопазирӣ, сирри шахсӣ ва оилавӣ, ба ҳисоб меравад. Речаи ҳуқуқи сирри бонкӣ, ки қонун муқаррар кардааст, барои татбиқи муқаррароти конститусионии мазкур хизмат мекунад, зеро сирри бонкӣ яке аз ҷузъҳои сирри шахсӣ ва оилавӣ буда, махфӣ будани маълумоте, ки сирри бонкиро ташкил медиҳад, дахлнопазирии ҳаёти шахсии шахрвандонро таъмин менамояд.

Ба андешаи А. Ю. Викулина маълумот дар бораи вазъи молиявии шахс ва аз ин рӯ, дар бораи маблағи пуле, ки ӯ ба пасандоз гузоштааст, ки ба ӯ тааллуқ дорад, ҷузъи сирри шахсӣ ва оилавӣ буда метавонад. Дар ин маврид муносибати субъективии як фарди мушаххас ба ҳодисаю фактҳои дахлдори ҳаёти у аҳамияти ҳалкунанда дорад².

Дар бораи алоқамандии ногустастии сирри бонкӣ бо сирри шахсӣ ва сирри оилавӣ бисёр олимони ақидаронӣ намудаанд.

Аз ҷумла, Т. А. Фадеева чунин мешуморад, ки «сирри шахсӣ ва оилавӣ метавонад аз маълумот дар бораи ихтиёрдорӣ амвол, пасандозҳои пулӣ иборат бошад»³. Монанди ҳамин А. Е. Шерстобитов низ сирри пасандозҳо дар бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзиро ба сирри ҳаёти шахсӣ дохил мекунад⁴.

Муаллифони дигар қайд мекунанд, ки “сирри ҳаёти шахсӣ” маълумот дар бораи шахси мушаххасе мебошад, ки ба фаъолияти касбӣ ё ҷамъиятии ӯ алоқаманд нест ва баҳодиҳии вазъи моддии ӯро таъмин менамояд... Қонунгузорӣ қоидаҳои махсуси ҳифзи сирри ҳаёти шахсиро дар ҳолатҳои муқаррар кардааст, ки шахрванд барои ҳуқуқҳои худ ба

¹ Ниг.: Даниленко С.А. Правовое регулирование банковской тайны: дис.канд. юрид. наук.- М., - 2007. - С. 36.

² Ниг.: Викулин А.Ю. Системообразующие понятия банковского законодательства Российской Федерации и их роль в деятельности кредитных организаций: финансово-правовой аспект: дис. канд. юрид. наук.- М., 1997. - С. 101.

³ Ниг.: Гражданское право. Учебник. Часть 1. Издание второе, переработанное и дополненное // Под. ред. Сергеева А.П, Толстого М.О. М.: изд-во “ТЕИС”, - 1996. - С. 307.

⁴ Ниг.: Гражданское право. Том 1. Учебник 2-е издание, переработанное и дополненное.// Отв.ред. Суханов Е.А.: изд-во “Волтерс Клувер”, - 2004. – 405 с.

кӯмаки шахсони сеюм – мутахассисон эҳтиёҷ дорад: сирри тиббӣ, сирри нотариалӣ, сирри бонкӣ...¹

Ба андешаи олимони ватанӣ сирри ҳаёти шахсӣ муносибатҳои оилавӣ ва шахсӣ, ки бо ҷамъият ва сиёсат алоқамандӣ надорад².

Н.В. Лиситсина ба фикри А.Ю. Викулин дар ин маврид маълумот дар бораи вазъи молиявии шахс, маблағи пулие, ки дар бонк гузоштааст, шумораи суратҳисобҳои кушодаи бонкӣ метавонад як қисми сирри шахсӣ ё оилавӣ бошад ва инчунин ақидаеро дастгирӣ мекунад, ки дар ин маврид муносибати субъективии шахси мушаххас ба воқеа ва фактҳои дахлдори ҳаёти у аҳамияти ҳалкунанда дорад³.

Ҳамин тариқ, асосҳои танзими ҳуқуқии сирри бонкиро Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - ҚТ) муқаррар мекунад. Ҳуқуқи ҳар кас барои махфӣ нигоҳ доштани маълумот оид ба суратҳисобҳои бонкӣ, пасандозҳои бонкӣ, амалиёти суратҳисобҳо ва маълумоти ба ташкилоти қарзӣ пешниҳодкардааш, инчунин дигар маълумоти аз ҷониби ташкилоти қарзӣ муқарраргардида дар баробари уҳдадории дахлдори ташкилотҳои қарзӣ оид ба нигоҳ доштани сирри бонкӣ, инчунин уҳдадории давлат оид ба таъмини ин ҳуқуқ дар қонунгузорӣ ва ҳифзи ҳуқуқ аз қисми 2 моддаи 23 Конститутсияи ҚТ ҳуқуқ ба дахлатнопазирӣ, сирри шахсӣ ва оилавӣ бармеояд. Низомии ҳуқуқии сирри бонкӣ, ки қонун муқаррар кардааст, барои амалӣ намудани ҳуқуқи конститутсионии сирри шахсӣ ва оилавӣ хизмат мекунад, зеро сирри бонкӣ, ки дорои маълумот дар бораи ҳаёти шахсии шаҳрвандон мебошад, яке аз ҷузъҳои сирри шахсӣ ва оилавӣ мебошад. Махфӣ будани маълумоте, ки сирри бонкиро ташкил медиҳад, дахлнопазирии ҳаёти шахсии шаҳрвандонро таъмин менамояд.

Алоқамандии сирри бонкӣ ва сирри тиҷоратӣ. Дар адабиёти илмӣ ҳуқуқӣ оид ба робитаи байни сирри бонкӣ ва сирри тиҷоратӣ назари яқдилона вучуд надорад.

Тибқи яке аз нуктаҳои мавҷуда, сирри бонкӣ як навъ (навъи мушаххас) сирри тиҷоратӣ ё сирри тиҷоратии бонк мебошад, ки аз сирри ҳуди бонк ҳамчун субъекти мустақили муносибатҳои иқтисодӣ ва маҷмӯи сирри тиҷоратӣ ва шахсии мизоҷон, ки бонк бинобар мавҷудияти муносибатҳои шартномавӣ бо онҳо манфиатдор мебошад, иборат аст⁴.

¹ Ниг.: Гражданское право. Часть первая: Учебник / Под. ред. Калпина А.Г.. Масляева А.И. М.: изд-во "ЮРИСТЪ", - 1997. - С. 142.

² Ниг.: Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ/ Зери таҳрири академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Маҳмудов М.А. – Душанбе: "ЭР-граф", 2009. –С. – 427.

³ Ниг.: Викулин А.Ю. Асари ишорашуда. - С. 101.

⁴ Ниг.: Скобликов П. Коммерческая и банковская тайна: проблемы правового регулирования // Российская юстиция. -1997.- № 11. - С. 36-40.

Чунин ақида, инчунин аз ҷониби М. В. Гвирсман, П. Скобликов, Л. Ефимова ва бисёр олимони дигар ақида баён кардаанд, ки сирри бонкӣ як навъ (намуди хоси) сирри тиҷоратӣ мебошад¹. Ба гуфтаи К. А. Маркелова, Н. В. Лиситсна, И. В. Смолкова, О. М. Олейник тафовутҳои сирри бонкӣ ва тиҷоратӣ он қадар назаррасанд, ки онҳо намегузоранд, ки яке аз онҳо ҳамчун навъҳои дигаре баррасӣ шавад².

Сирри тиҷоратӣ – пинҳон доштани ақидаҳо, усулҳои муваффақият, даромади тиҷоратӣ мебошад³.

Аз ин маълум мегардад, ки олимони доир ба алоқамандии сирри бонкӣ ва сирри тиҷоратӣ ба ду гуруҳ тақсим шуда, гуруҳи якум сирри бонкиро ҳамчун намуди сирри тиҷоратӣ баён намудаанд ва гуруҳи дуюм бошад ақида доранд, ки сирри бонкӣ ва сирри тиҷоратӣ ду маҳфуми гуногун мебошанд.

Тазаккур бояд дод, ки сирри тиҷоратӣ дар ҚТ бо қонунгузории махсус танзим карда шудааст. Чунончӣ, муносибатҳои, ки бо мансуб донишмандони иттилоот ба сирри тиҷоратӣ, додани ҷуниб иттилоот ва ҳифзи махфияти он бо мақсади таъмини баробарии манфиатҳои дорандагони иттилооти дорои сирри тиҷоратӣ ва дигар иштирокчиёни муносибатҳои танзимшаванда, аз ҷумла таъмини манфиатҳои давлат дар бозори мол, кор ва хизматрасонӣ иртибот доранд. Қонуни ҚТ “Дар бораи сирри тиҷоратӣ”⁴ танзим намудааст, ки муқаррароти он мазкур нисбат ба муносибатҳои ба маълумоти дорои сирри давлатӣ ва бонкӣ алоқаманд татбиқ намегардад (қ.2 м.2).

Ба андешаи Т. А. Андронova ҳам сирри тиҷоратӣ ва ҳам сирри бонкӣ хусусиятҳои хоси худро доранд, ки ба мо имкон медиҳад, ки ин ду

¹ Ниг.: Гвирсман М.В. Правовое регулирование банковской тайны. Деньги и кредит. 1992.- № 6. -С. 57-65.; Скобликов П. Коммерческая и банковская тайна: проблемы правового регулирования // Российская юстиция.- 1997.- № 11. С. 36-40; Ефимова Л.Г. Банковское право. Учебное и практическое пособие. М., Изд-во БЕК, 1994. - С.94.

² Ниг.: Маркелова К.А. Банковская тайна: правовые аспекты: дисс. ... к.ю.н.- Саратов, 2000. - 184 с. - С. 25-28; Лисицина Н.В. Асари ишорашуда.- С. – 53 – 57; Смолькова И.В. Тайна и уголовно-процессуальный закон.-М.: “Луч”, 1997. - 100 с. - С. – 53 – 54; Олейник О.М. Правовые проблемы банковской тайны //Хозяйство и право.- 1997.- № 6.- С. 133-135.

³ Ниг.: Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ // Зери таҳрири академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Маҳмудов М.А. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2009. – С. – 427.

⁴ Ниг.: Қонуни ҚТ “Дар бораи сирри тиҷоратӣ” аз 18 июни соли 2008, № 403 // Маҳзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 11.02.2025).

ниҳодро фарқ кунам ва сирри бонкиро як навъ сирри тиҷоратӣ нашуморем¹.

Аз нуқтаи назари мо ақидаи Т. А. Андророва қобили дастгирӣ мебошад. Зеро, тавре маълум мегардад, сирри бонкӣ ва сирри тиҷоратӣ ду институти ҳуқуқӣ дар соҳаи илми ҳуқуқшиносӣ ба ҳисоб мераванд, ки бо қонунгузориҳои алоҳида таҳти танзим ва ҳимояи давлатӣ қарор гирифтаанд. Бо мақсади асоснок намудани ақидаи мазкури худ якҷанд фарқиятҳои сирри бонкӣ ва сирри тиҷоратӣ, ки дар адабиётҳои ҳуқуқӣ мавҷуданд, баён мекунем.

Якум, ҳуқуқ ба сирри тиҷоратӣ боиси пайдоиши муносибатҳои ҳуқуқии дорои хусусияти нисбӣ мегардад, яъне, як шахси ваколатдор бо доираи номуайяни субъектҳои уҳдадор рӯ ба рӯ мешавад. Дар баробари ин муносибатҳои ҳуқуқие, ки дар натиҷаи пайдо шудани сирри бонкӣ ба вучуд меоянд, ҳамеша хусусияти мутлақ доранд: шахсе, ки ба бонк маълумоти муайяно бовар карда додааст, ҳуқуқ дорад аз шахсони сеюм махфӣ нигоҳ доштани онро талаб намояд².

Дуюм, мазмуни сирри тиҷоратиро инҳо ташкил медиҳанд: а) маълумоти хусусияти умумӣ доранд (хусусияти истеҳсолӣ, техникӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ ва ғайра), инчунин маълумот дар бораи натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ дар соҳаи фаъолияти илмӣ – техникӣ, аз ҷумла маълумот дар бораи воситаҳои амалӣ намудани фаъолияти касбӣ; б) маълумоти мазкур бояд арзиши муайяни иқтисодӣ вобаста ба дастрас намудани онҳо ба шахсони сеюм бошанд; в) ба маълумоти мазкур дастрасии озода ба вучуд надорад; г) нисбат ба дорандагони ҷунин маълумот низоми сирри тиҷоратӣ паҳн мегардад. Дар баробари ин, доираи маълумотҳое, ки сирри бонкиро ташкил медиҳанд, дар қонунгузорӣ мустақам шудаанд.

Сеюм, дорандаи маълумоти махфӣи сирри истеҳсолот ҳуқуқи озода истифода намудани онро дар асоси талаботи қонунгузорӣ доро мебошад. Дорандаи маълумот дар бораи сирри тиҷоратӣ ҳуқуқи озода ихтиёрдорӣ намудани онро доро мебошад. Шахсе, ки дар асоси талаботи қонунгузорӣ ҷунин маълумоти махфӣи тиҷоратӣ ва ё истеҳсолиро ба даст овардааст, новобаста аз иродаи шахсони дигар истифода намудани онро доро мебошад. Аммо муқаррароти мазкури истифода ва ихтиёрдорӣ маълумотҳо нисбат ба низоми сирри бонкӣ татбиқ карда намешавад. Зеро, сирри бонкиро танҳо бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ доро мебошанд ва аз нуқтаи назари қонунгузорӣ уҳдадор мебошанд, ки ҷунин сирри мафҳуз нигоҳ доранд.

¹ Ниг.: Андророва Т.А. Банковская тайна: проблемы правового регулирования: дисс...канд...юр...наук.- Москва – 2008. - С. 94.

² Ниг.: Смолькова И.В. Асари ишорашуда. - С. – 53 – 54.

Чорум, ҳуқуқи истисноӣ нисбат ба сирри истеҳсолӣ то вақти махфӣ будани он нигоҳ дошта мешавад. Яъне аз лаҳзае, ки махфияти сирри истеҳсолӣ бекор карда шудааст, ҳуқуқи истисноӣ нисбат ба он қатъ карда мешавад. масъулияти нигоҳ доштани ҳифзи сирри тиҷоратӣ ба дорандаи он тааллуқ дорад, ки онро бо мақсади нигоҳ доштани мавқеи худ дар бозори маҳсулот, кор, хизматрасонӣ ва ба даст овардани фоида амалӣ карда мешавад. Аммо масъулияти нигоҳ доштани сирри бонкӣ вазифаи тибқӣ қонунгузорӣ муқаррашудаи бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ ба ҳисоб меравад.

Яъне, ба андешаи мо нигоҳ доштани сирри тиҷоратӣ, аз ҷумла сирри истеҳсолот ин ҳуқуқи дорандаи ҷунин маълумот буда, нигоҳ доштани сирри бонкӣ бошад ин уҳдадорӣ ташкилотҳои қарзӣ ба шумор меравад. Тибқӣ қонунгузорӣ вогузор намудани ҳуқуқи истисноӣ нисбат ба сирри тиҷоратӣ ба шахсони сеюм иҷозат дода шуда, вогузор намудани уҳдадорӣ оид ба ҳифзи сирри бонкӣ мумкин нест. Аз ин рӯ, мо ҷунин мешуморем, ки вобаста ба низоми ҳуқуқии маълумоте, ки сирри бонкиро ташкил медиҳад, аз низоми ҳуқуқии маълумоте, ки сирри тиҷоратиро ташкил медиҳанд, ба куллӣ фарқ мекунад. Бинобар ин, сирри бонкӣ ва сирри тиҷоратӣ институти алоҳида ба ҳисоб мераванд.

Алоқамандии сирри бонкӣ бо сирри хизматӣ. Аксарияти олимони ҷонибдори ақидае мебошанд, ки сирри бонкӣ як намуди сирри тиҷоратӣ ба ҳисоб меравад¹. Ҷунин мешуморанд, ки кормандони бонк субъектони сирри хизматӣ мебошанд ва яке аз уҳдадориҳои асосии онҳо ин нигоҳ доштани сирри бонкӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, нисбат ба ҷунин гуруҳи кормандон сирри бонкӣ ба сирри хизматӣ мубаддал мегардад².

Инчунин, аз ҷониби олимони ватанӣ ақидаи ҷолиби диққат баён гардидааст, ки тибқӣ он иттилооте, ки сирри тиҷоратии субъектони фаъолияти соҳибкориро ташкил медиҳанд ва мақомоти давлатӣ дар доираи ваколати ба онҳо додашуда ҳангоми иҷрои вазифаҳои худ аз он воқиф гаштаанд, ба категорияи сирри хизматӣ дохил мешаванд³.

Аз ҷониби К.А. Маркелова ақида баён гардидааст, ки ба сирри хизматӣ маълумотҳое, ки ба фаъолияти дохилии бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ дахл доранд, дохил мешаванд ва маълумотҳое, ки бо муштариёни бонк ба амал омада. Барои гуруҳи алоҳидаи кормандони

¹ Ниг.: Викулин А.Ю. Категории «банковская тайна» и «коммерческая тайна банка» и их соотношение.- Банковское дело.- 1997.- № 12. - С. 36; Шубина Е.В. Банковская и коммерческая тайна. Некоторые вопросы защиты конфиденциальной банковской информации: Учебно-методическое пособие. -Тверь, 1999.- С. 19.

²Ниг.: Селивановский А. Банковская тайна: состояние и проблемы // Бухгалтерия и банки.- 2006.- № 8.- С. 44-45.

³ Ниг.: Раҳимзода М. З. Фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ, монография.- Душанбе, 2018. - С.-245.

бонкҳо вобаста ба уҳдадориҳои хизмати онҳо, моҳияти сирри хизматӣ гуногун мебошанд. Аммо аз руи нуқтаи назари қонунгузорӣ сирри бонкӣ, новобаста аз вазифаи ишғолнамуда як хел нигоҳ дошта шавад¹.

Тибқи талаботи қисми 2 моддаи 20 Қонуни ҚТ “Дар бораи таърихи қарз (кредит)”² Истифодабарандагони ҳисоботи қарз уҳдадоранд: махфӣ нигоҳ доштани ҳисоботи қарзро риоя намуда, иттилооти онро ба шахсони сеюм ошкор накунад.

Инчунин, тибқи талаботи моддаи 43 Қонуни ҚТ “Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ”³ аъзои Шӯрои нозирон, кормандони Ҳазина ва шахсоне, ки зери роҳбарии онҳо кор мекунанд ё аз ҷониби Ҳазина ҷалб карда мешаванд, бояд иттилооти фаъолияти ташкилоти қарзиро, ки дар натиҷаи татбиқи ҳамин Қонун дастрас мекунанд, махфӣ нигоҳ доранд.

Инчунин, аз ҷониби олими ватанӣ ақидаи қобили дастгирӣ баён гардидааст, ки тибқи он сирри хизматӣ ба ҳуқуқи оммавӣ ва сирри тиҷоратӣ бошад ба ҳуқуқи маданӣ ва соҳибкорӣ тааллуқ дорад. Мувофиқи ақидаи мазкур ба сирри хизматӣ ба ғайр аз иттилооти дорои сирри давлатӣ ва хизматӣ, ба истиснои иттилооте, ки ба фаъолияти мақомоти давлатӣ ва хизматчиёни онҳо вобаста буда, на аҳамияти тиҷоратӣ, балки давлатӣ доранд, дохил мешавад⁴.

Ҳолатҳои баёнгардидаро таҳлил намуда, ба хулоса омадан мумкин аст, ки сирри бонкӣ ва сирри хизматӣ ду намуди алоҳидаи сирри бо қонун ҳифзшаванда ба ҳисоб меравад. Зеро, ин ду намуди сирри бо қонунҳифзшаванда тавассути меъёрҳои алоҳидаи қонунгузорӣ танзим карда шуда, моҳият ва мазмуни алоҳида худро доранд. Мақсади асосии сирри хизматӣ - ин фош накардани маълумотҳои идоракунии ин ва ё он ташкилоту муассисаҳо ба ҳисоб меравад ва вобаста ба ворид шудани ба муносибатҳои меҳнатӣ ба миён меояд. Яъне, асоси пайдо шудани сирри хизматӣ ин шартномаи меҳнатӣ ба ҳисоб рафта, асоси пайдо шудани сиррии бонкӣ ин муроҷиат шахс ба бонкҳо ва ташкилотҳои қарзӣ ба шумор меравад.

¹ Ниг.: Маркелова К.А. Банковская тайна: правовые аспекты: дис. канд. юрид. наук. - Саратов, 2000.- С. 15.

² Ниг.: Қонуни ҚТ “Дар бораи таърихи қарз (кредит)” аз 26 март соли 2009, № 492// Маҳзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 11.02.2025).

³ Ниг.: Қонуни ҚТ “Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ” аз 2 августи соли 2011, №758// Маҳзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 11.02.2025).

⁴ Ниг.: Махмадхонов Т. Проблемы правового обеспечения коммерческой тайны в законодательстве Республики Таджикистан: автореферат дисс., канд. юр. наук.- Душанбе, 2008. - С. 14.

Алоқамандии сирри бонкӣ бо сирри касбӣ. Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ ақидаҳои ҷой доранд, ки тибқи онҳо сирри бонкӣ як намуди сирри касбӣ ба ҳисоб меравад¹. Тавре С.А. Даниленко, баён намудааст, ки хусусияти маълумотҳои сирри бонкиро ташкил медиҳанд, дар он зоҳир мегардад, ки онҳо бинобар амалӣ намудани фаъолияти касбӣ ба ташкилотҳои бонкӣ маълум гардидааст. Аз ин рӯ, бо назардошти ба бонк ва ташкилотҳои қарзӣ маълум будани маълумоте, ки сирри бонкиро ташкил медиҳад, сирри бонкӣ як намуди алоҳидаи сирри касбиро ташкил медиҳад².

Е.В. Фаткина низ ҷонибдори ақидаи мазкур ба ҳисоб рафта, чунин меҳисобад, ки маълумоте, ки ба муштарӣ ва корреспондентҳои ташкилоти қарзӣ, ки аз ҷониби кормандони онҳо бинобар амалӣ намудани фаъолияти касбӣ маълум гардидааст, номгуи маълумоте, ки сирри касбиро ташкил медиҳад, ба шумор рафта, дар як вақт объекти ҳимояи ҳуқуқии сирри бонкиро ташкил медиҳад³.

Ба ақидаи мазкур пурра розӣ шудан ғайриимкон мебошад. Зеро, мутобиқи талаботи қисми 2 моддаи 18 Кодекси меҳнати ҚТ⁴ корманд уҳдадор аст: маълумотҳои дорои сирри давлатӣ, хизматӣ, тиҷоратӣ ё сирри дигари бо қонун ҳифзшаванда, бинобар иҷрои уҳдадориҳои меҳнатӣ ба ӯ маълум гардидааст, фош накунад.

Тибқи талаботи қисми 1 моддаи 49 Қонуни ҚТ “Дар бораи фаъолияти бонкӣ” аз ҷониби кормандони роҳбарикунанда, кормандон ва намоёндогони амалкунанда ё собиқи ташкилоти қарзӣ пешниҳод намудани сирри бонкӣ ба шахсони сеюм, ошкор кардан ё додани имконият барои таҳлили он манъ аст, ба истиснои ҳолатҳои, ки мувофиқи ҳамин Қонун иҷозат дода шудаанд. Дар асоси уҳдадори муқарраргардидаи ҳамаи кормандони ташкилоти қарзӣ оид ба махфӣ нигоҳ доштани маълумоте, ки объекти ҳифзи ҳуқуқӣ мебошанд, сирри бонкиро метавон яке аз намудҳои сирри касбии кормандони ташкилотҳои бонкӣ эътироф кард. Маълумоте, ки нисбати мизочон ва корреспондентҳои ташкилоти қарзӣ, ки кормандони он бевосита ҳангоми иҷрои вазифаҳои касбии худ дар доираи шартномаи басташуда гирифтаанд, ба маълумоте, ки сирри касбиро ташкил медиҳанд, алоқаманд буда, дар айни замон бояд ҳамчун сирри бонкӣ ҳифз карда

¹ Ниг.: Даниленко С.А. Правовое регулирование банковской тайны: дис.канд. юрид. наук.- М., 2007. - С. 53.

² Ниг.: Андропова Т.А. Банковская тайна: проблемы правового регулирования: дисс...кан...юр...наук.- Москва – 2008. - С. -92

³ Ниг.: Фаткина Е.В. Правовая природа банковской тайны: дисс...кан...юр...наук.- М., 2015. - С. 86 – 87.

⁴ Ниг.: Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2016, №1329// Маҳзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқӣ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 11.02.2025).

мешавад. Аз ин рӯ, сирри касбии кормандони ташкилотҳои бонкӣ яке аз воситаҳои ҳифзи сирри бонкӣ баромад мекунад.

Сирри касбӣ нисбат ба сирри бонкӣ мафҳуми васеъ буда, ба ғайр аз кормандони муассиса ва ташкилотҳои қарзӣ, инчунин ба тамоми соҳаи муносибатҳои касбу кор тааллуқ дорад.

Алоқамандии сирри бонкӣ ва маълумотҳои шахсӣ. Дар асоси Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ”¹ маълумоти шахсӣ – маълумот дар бораи далелҳо, воқеаҳо ва ҳолатҳои ҳаёти субъекти маълумоти шахсӣ, ки ба айнияткунонии шахсияти ӯ имкон медиҳад.

Дар чараёни пешниҳоди хизматрасониҳои бонкӣ ба мизоҷони худ – шахсони воқеӣ, ташкилоти қарзӣ бешубҳа маълумотеро мегирад, ки маълумоти шахсӣ мебошад. Дар ин ҳолат маълумоте, ки объекти ҳифзи ҳуқуқии сирри бонкӣ мебошад, ҳамзамон объекти навъи дигари иттилооти махфӣ – маълумоти шахсӣ мебошад.

Комилан равшан аст, ки сирри бонкӣ бо речаи ҳуқуқии маълумоти шахсӣ бо ҳам зич алоқаманд аст. Бояд ба назар гирифт, ки иҷозати ҳатмии қонунгузор барои ба мақомоти ваколатдор додани маълумоти дорои сирри бонкӣ то андозае низоми ҳуқуқии махфияти маълумоти шахсиро маҳдуд мекунад².

Эҳтимол дорад, ки маҳдудияти низоми ҳуқуқии махфияти маълумоти шахсӣ ба таркиби махсуси субъектҳои низоми бонкӣ асос ёфтааст, ки дорои ду сатҳ аст: Бонки миллии Тоҷикистон ва ташкилотҳои дигари қарзии молиявии дар ҚТ фаъолияткунанда. Фаъолияти ин субъектҳо истифодаи низоми ҳуқуқии сирри бонкиро дар бар мегирад. Дар ин ҳолат, маълумоти шахсии субъектҳо ҳангоми ба ташкилотҳои қарзӣ пешниҳодшуда тибқи низоми ҳуқуқии сирри бонкӣ интиқол дода мешаванд ва ҳам барои субъекти низоми бонкӣ ва ҳам барои соҳиби маълумоти шахсӣ яке аз ҷузъҳои сирри бонкӣ мегарданд. Мавҷудияти низоми ҳуқуқии сирри бонкӣ ва низоми ҳуқуқии маълумоти шахсӣ дар низоми бонкии ҚТ зарурати омӯзиши субъектҳои номбаршудаи низоми бонкӣ ва дигар иштирокчиёни инфрасохторро, ки бо субъектҳои бевосита ба фаъолияти бонкӣ машғуланд, пешакӣ муайян мекунад.

¹ Ниг.: Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ” аз 3 августи соли 2018, №1537// Маҳзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 11.02.2025).

² Ниг.: Крутикова Д.И. Сравнительно-правовой анализ понятий «банковская тайна» и «персональные данные» в рамках вопроса охраны информации о клиентах банка.// манбаи электронии <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelno-pravovoy-analiz-ponyatiy-bankovskaya-tayna-i-personalnye-dannye-v-ramkah-voprosa-ohrany-informatsii-o-klientah-banka>.(санаи муроҷиат: 12.02.2025.).

Баъзе иштирокчиёни фаъолияти бонкӣ чузъи инфрасохтори он нестанд: инҳо шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, мақомоти салоҳиятдоре мебошанд, ки фаъолияти мӯътадили фаъолияти бонкиро таъмин ва фароҳам меоранд. Ба мақомоти салоҳиятдор Агентии суғуртаи пасандозҳо, бюроҳои қарзӣ ва дигар субъектҳои инфрасохтори низоми бонкӣ дохил шуда метавонанд, ки ҳуқуқ доранд ба ташкилотҳои қарзӣ дархост пешниҳод намоянд. Яъне низоми ҳуқуқии маълумоти шахсӣ низоми мустақили иттилооти махфӣ буда, бо дигар низомҳои ҳуқуқии иттилооти дорои дастрасии маҳдуд табдил мешавад.

Тибқи талаботи қисми 1 моддаи 8 Қонуни ЧТ “Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ” ҷамъоварӣ ва коркарди маълумоти шахсӣ бо розигии субъект ё намояндаи қонунии он аз тарафи доранда ва (ё) оператор, ба истиснои ҳолатҳои пешбининамудаи моддаи 9 Қонуни мазкур, амалӣ карда мешаванд.

Доранда, оператор ва шахси сеюм, ки ба маълумоти шахсии дорои дастрасии маҳдуд дастрасӣ пайдо намудаанд, махфияти онро бо роҳи риояи талаботи роҳ надодан ба паҳн гардидани он бе розигии субъект ё намояндаи қонунии ӯ таъмин менамоянд.

Ҳифзи ҳуқуқии иттилооте, ки маълумоти шахсиро ташкил медиҳанд, бо мақсади таъмини ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд ҳангоми коркарди маълумоти шахсии ӯ, ба хусус аз ҷониби ташкилоти қарзӣ, аз ҷумла ҳифзи ҳуқуқ ба даҳлатнопазирӣ, сирри шахсӣ ва оилавӣ амалӣ карда мешавад. Тавре ки дар боло зикр гардид, сирри бонкӣ метавонад дорои маълумоти марбут ба ҳаёти шахсии шаҳрвандон, инчунин сирри шахсӣ ва оилавӣ бошад. Сирри бонкӣ яке аз чузъҳои сирри шахсӣ ва оилавӣ мебошад, ки махфияти маълумоте, ки объекти ҳифзи ҳуқуқии сирри бонкӣ мебошад, даҳлатнопазирии ҳаёти шахсии шаҳрвандонро таъмин менамояд.

Барои таъмини беҳатарии маълумоти шахсӣ бояд оид ба ҳифзи онҳо аз тасодуфан ё беиҷозат ихроҷ шудан, нусхабардорӣ, дуздӣ, гум кардан, тағйир додан (сохтакорӣ) ва ифшо ё нобуд кардан чораҳо андешида шаванд(қисми 3 моддаи 5 Қонуни ЧТ “Дар бораи ҳифзи маълумоти шахсӣ”).

Ба андешаи мо, низоми ҳуқуқии сирри бонкӣ бо низоми ҳуқуқии маълумоти шахсӣ пурра карда мешавад. Маълумоте, ки сирри бонкиро ташкил медиҳад, як қатор маълумотҳоеро дар бар мегирад, ки маълумоти шахсиро ташкил медиҳанд. Дар натиҷа, тафсири васеи институти сирри бонкӣ ва мафҳуми иттилооти бонкӣ мантиқӣ ба назар мерасад. Баъд аз ҳама, аз як тараф, маълумоти шахсии шахс инъикоси ҳаёти шахсии шахсест, ки даҳлатнопазирии ӯ тавассути қонун ҳифз карда мешавад. Аз тарафи дигар, маълумоти шахсӣ як навъ варақаи шахси воқеиро дар ҷомеа ифода намуда, заминаи ҳуқуқӣ барои татбиқи қобилияти ҳуқуқии ӯ мебошанд.

Мақоларо ҷамъбааста намуда, ба ҳулосаҳои зерин ноил гардидем:

Сирри бонкӣ – маҷмӯи маълумотҳо дар бораи шахсият, фаъолият ва ҳолати молиявии муштарӣ мебошад, ки ҳангоми хизматрасонӣ ва муносибат бо низоми бонкии ҚТ маълум гардида, низоми махсуси ҳимояро доро мебошад, ки фош кардани он боиси вайрон гардидани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии муштарӣ зарар мерасонад ва боиси пайдо шудани ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ мегардад.

Ба андешаи мо, сирри бонкӣ институти мустақил ва алоҳидаи ҳуқуқие мебошад, ки тавассути қонунгузории махсус ҳифз карда шуда, ҳамчун як намуди мушаххаси сирри тиҷоратӣ ба ҳисоб намеравад.

Омӯзиши алоқамандии сирри бонкӣ бо дигар намудҳои сиррӣ бо қонун ҳифзшаванда хусусиятҳои зерини сирри бонкиро нишон медиҳад: якум, сирри бонкӣ дорои низоми махфияти худ буда, дастрасӣ ба он маҳдуд мебошад, дуюм, сирри касбӣ ва ҳифзи маълумотҳои шахсӣ яке аз воситаҳои иловагии кафолати сирри бонкӣ ба шумор рафта, объекти ҳимояи онҳо ҳамон як ё якчанд маълумот мебошанд, сеюм сирри бонкӣ яке аз воситаҳои амалӣ шудани меъёри моддаи 23 Конституцияи ҚТ ба ҳисоб рафта, дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ ва оилавии субъектони муносибатҳои маданиро таъмин менамояд.

Тавре маълум аст, дар Кодекси маданияи ҚТ танҳо дар боби 49 (Суратҳисоби бонкӣ) меъёр доир ба маҳрамияти маълумот пешбинӣ шуда, дар дигар меъёрҳои Кодекси маданияи ҚТ ва дигар муносибатҳои ҳуқуқӣ маданӣ таҳти танзими ҳуқуқӣ қарор дода шудаанд, ки ба фаъолияти бонкӣ дахлдоранд.

Ба ғайр аз ин, дар муносибатҳои қарзӣ ба ғайри аз ташкилотҳои қарзӣ, инчунин шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ баромад карда метавонанд, ки Кодекси маданияи ҚТ механизми ҳимояи чунин маълумотро ба таври махсус пешбинӣ накардааст. Масалан, тибқи талаботи моддаҳои 888-899 Кодекси маданияи ҚТ қарздиҳанда метавонад дилхоҳ шахс баромад намояд. Аммо дар меъёри мазкур маҳрамияти муносибатҳои қарзӣ пешбинӣ нагардидааст. Бинобар ин, бо мақсади тақмили қонунгузорӣ дар ин самт чунин тағйиротҳо пешниҳод карда мешавад:

Ба Кодекси маданияи ҚТ:

Моддаи 891¹ дар таҳрири зерин илова карда шавад:

“Моддаи 891¹. Маҳрамияти маълумот дар бораи қарз

1. Маълумот дар бораи қарз, ғоизҳо он ва ҷаримаҳои ҳисобшаванда, инчунин маълумотҳои шахсии қарзгиранда маҳрамона буда, қарздох уҳдадор мешавад, ки маҳрамияти мазкурро ҳифз намояд.

2. Вайрон кардани талабот дар бораи маҳрамияти маълумот дар бораи қарз, асос барои ҷуброни зарари расонидашуда мебошад.”

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Андропова Т.А. Банковская тайна: проблемы правового регулирования: дисс...кан...юр...наук.- М., 2008. – 197 с.
2. Викулии А.Ю. Системообразующие понятия банковского законодательства и их роль в деятельности кредитных операций: (финансово-правовой аспект) : дисс ... к ю.н. - М., 1997. – 145 с.
3. Гвирцман М.В. Правовое регулирование банковской тайны. Деньги и кредит.- 1992. - № 6. -С. 57-65.
4. Гражданское право. Том 1. Учебник 2-е издание, переработанное и дополненное. // Отв.ред. Суханов Е.А.: изд-во “Волтерс Клувер”, - 2004. – 405 с.
5. Гражданское право. Учебник. Часть 1. Издание второе, переработанное и дополненное // Под. ред. Сергеева А.П, Толстого М.О. М.: изд-во “ТЕИС”, - 1996. – 784 с.
6. Даниленко С.А. Правовое регулирование банковской тайны: дис.канд. юрид. наук.- М., - 2007.
7. Ефимова Л.Г. Банковское право. Учебное и практическое пособие.- М., Изд-во БЕК, 1994. - 624 с.
8. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июли соли 2016, №1329// Маҳзани муттамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 11.02.2025).
9. Крутикова Д.И. Сравнительно-правовой анализ понятий «банковская тайна» и «персональные данные» в рамках вопроса охраны информации о клиентах банка.// манбаи электронии <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelno-pravovoy-analiz-ponyatiy-bankovskaya-tayna-i-personalnye-dannye-v-ramkah-voprosa-ohrany-informatsii-o-klientah-banka>. (санаи муроҷиат: 12.02.2025).
10. Қонуни ҚТ “Дар бораи сирри тиҷоратӣ” аз 18 июни соли 2008 № 403 // Маҳзани муттамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 11.02.2025).
11. Қонуни ҚТ “Дар бораи хифзи маълумоти шахсӣ” аз 3 августи соли 2018, №1537// Маҳзани муттамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 11.02.2025).
12. Қонуни ҚТ “Дар бораи суғуртаи пасандозҳои шахсони воқеӣ” аз 2 августи соли 2011, №758// Маҳзани муттамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 11.02.2025).
13. Қонуни ҚТ “Дар бораи таърихи қарз (кредит)” аз 26 марти соли 2009, № 492// Маҳзани муттамаркази иттилоотӣ–ҳуқуқии «Адлия».

Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 11.02.2025).

14. Лисицина Н.В. Лисицина Н.В. Банковская тайна как объект правового регулирования: дисс. к.ю.н.- М., 2003. – 220 с.

15. Маркелова К.А. Банковская тайна: правовые аспекты: дисс. ... к.ю.н. - Саратов, 2000. - 184 с.

16. Махмадхонов Т. Проблемы правового обеспечения коммерческой тайны в законодательстве Республики Таджикистан: Автореферат дисс., канд. юр. наук.- Душанбе, 2008.

17. Олейник О.М. Правовые проблемы банковской тайны //Хозяйство и право. -1997.- № 6. –С. 133-135.

18. Раҳимзода М. З. Фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ: монография. - Душанбе, 2018. - 420 с.

19. Селивановский А. Банковская тайна: состояние и проблемы // Бухгалтерия и банки.- 2006.- № 8. - С. 44-45.

20. Скобликов П. Коммерческая и банковская тайна: проблемы правового регулирования // Российская юстиция.- 1997.- № 11. - С. 36-40.

21. Смолькова И.В. Тайна и уголовно-процессуальный закон.- М.: “Луч”, 1997.

22. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ // Зери таҳрири академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Маҳмудов М.А. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2009. – 620 с.

23. Фаткина Е.В. Правовая природа банковской тайны: дисс...кан...юр...наук.- М., 2015.- 243 с.

24. Шубина Е.В. Банковская и коммерческая тайна. Некоторые вопросы защиты конфиденциальной банковской информации: Учебно-методическое пособие.- Тверь, 1999.

Асоева Г. А.

Фишурда

Алоқамандии сирри бонкӣ бо дигар сирҳое, ки дар низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифз мешаванд

Дар мақола сухан дар бораи сирри бонкӣ ва алоқамандии он бо дигар сирҳое, ки дар низоми ҳуқуқи ҶТ ҳифз мешавад. Махсусан дар мақола алоқамандии сирри бонкӣ, сирри шахсӣ ва сирри оилавӣ, алоқамандии сирри бонкӣ ва сирри тиҷоратӣ, алоқамандии сирри бонкӣ бо сирри хизматӣ, алоқамандии сирри бонкӣ бо сирри касбӣ, алоқамандии низоми ҳуқуқи сирри бонкӣ ва маълумотҳои шахсӣ

меравад Қайд мегардад, ки “сирри ҳаёти шахсӣ” - маълумот дар бораи шахси мушаххасе мебошад, ки ба фаъолияти касбӣ ё ҷамъиятии ӯ алоқаманд нест ва баҳодиҳии вазъи моддии ӯро таъмин менамояд. Қонунгузорӣ қоидаҳои махсуси ҳифзи сирри ҳаёти шахсӣ ва дар ҳолатҳои муқаррар кардааст, ки шахрванд барои ҳуқуқҳои худ ба кӯмаки шахсони сеюм – мутахассисон эҳтиёҷ дорад: сирри тиббӣ, сирри нотариалӣ, сирри бонкӣ ва ғ. Дар ҳулоса, оид ба тақмили қонунгузорӣ дар ин самт пешниҳод гардидааст.

Асоева Г. А.

Аннотация

Взаимосвязь банковской тайны с другими тайнами в правовой системе Республики Таджикистан

В статье рассматривается банковская тайна и ее соотношение с иными тайнами, охраняемыми в правовой системе Республики Таджикистан. В частности, в статье рассматриваются соотношение банковской тайны, личной и семейной тайны, соотношение банковской тайны и коммерческой тайны, соотношение банковской тайны и служебной тайны, соотношение банковской тайны и профессиональной тайны, соотношение правовой системы банковской тайны и персональных данных. Отмечено, что «тайна личной жизни» - это сведения о конкретном лице, не связанные с его профессиональной или общественной деятельностью и дающие оценку его материальному положению. Законодательством установлены специальные правила охраны тайны личной жизни и в случаях, когда гражданину для реализации своих прав необходима помощь третьих лиц - специалистов: врачебная тайна, нотариальная тайна, банковская тайна и т. д. В заключение вносятся предложения по совершенствованию законодательства в данной сфере.

Asoeva G. A.

The summary

The relationship between banking secrecy and other secrets in the legal system of the Republic of Tajikistan

The article examines banking secrecy and its relationship with other secrets protected in the legal system of the Republic of Tajikistan. In particular, the article examines the relationship between banking secrecy, personal and family secrets, the relationship between banking secrecy and commercial secrets, the relationship between banking secrecy and official secrets, the relationship between banking secrecy and professional secrets, the

relationship between the legal system of banking secrecy and personal data. It is noted that "privacy of personal life" is information about a specific person that is not related to his professional or social activities and provides an assessment of his financial situation. The legislation establishes special rules for the protection of privacy in cases where a citizen needs the assistance of third parties - specialists to exercise his rights: medical confidentiality, notarial confidentiality, banking secrecy, etc. In conclusion, proposals are made to improve the legislation in this area.

Муқарризи мақола Бобочонзода И. Х. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор.

**IV. ҚОИДАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН
IV. ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ**

Порядок рецензирования статей, предоставляемых в научно-информационный журнал «Правовая жизнь»

1. В журнале «Правовая жизнь» печатаются статьи, являющиеся результатом научных исследований по юридическим наукам.
2. Статьи принимаются к печати по рекомендации одного из членов редколлегии в соответствии с настоящими правилами.
3. Объем статьи не должен превышать одного п. л. (до 16 страниц) компьютерного текста, включая в этом объеме рисунки, таблицы, графики, текст аннотации и ключевые слова. Объем аннотации – не более 0,5 страницы. Три рисунка считаются за одну страницу.
4. К статье прилагаются направление от организаций (для внешних авторов), рецензия соответствующего отдела, аннотации и ключевые слова (на таджикском, русском и английском языках) в двух экземплярах, с указанием названия статьи, инициалов и фамилии автора (авторов).
5. Статьи принимаются по одному экземпляру в текстовом и электронном вариантах. Статья должна быть напечатана на компьютере с одной стороны листа через 1,5 (полуторный) интервал. Слева от текста следует оставлять поля (4 см.). Страницы должны быть пронумерованы.
6. В конце статьи после текста и аннотации дается список использованной литературы, слева указываются название учреждения, представляющего статью, сведения об авторе (авторах), а также телефон и подпись.
7. При оформлении списка использованной литературы следует указать:
 - а) для книг – фамилию и инициалы автора (авторов), полное название, место издания, издательство, год издания, номер тома, страницу;
 - б) для журнальных статей и сборников – фамилию и инициалы автора (авторов), название статьи, название журнала или сборника, год издания, номер и страницу (для сборника). При повторной ссылке на литературу допустимы общепринятые сокращения.
8. К имеющимся в тексте таблицам необходимо отпечатать дубликаты и приложить к статье с указанием страницы, к которой таблица относится.
9. В случае возвращения статьи автору (авторам) для существенных исправлений или для ее окончательного редактирования автор должен внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи.
10. Редакция оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения рукописей.
11. Плата за опубликование рукописей аспирантов не взимается.
12. Статьи, не соответствующие настоящим правилам, не принимаются.
13. Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводится членами редколлегии – специалистами по соответствующей

отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в «Правилах для авторов», публикуемых в каждом номере журнала. Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование. Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

14. Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, ее актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление ее недостатков. В заключение дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать ее после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии – не менее одной страницы текста.

15. Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации.

16. Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и в случае ее поддержки членами редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта. Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора. Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд. Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до ее опубликования.

17. Авторы передают редакции исключительное право на использование произведения следующими способами: воспроизведение статьи; распространение экземпляров статьи любыми способами.

18. Редакция журнала направляет авторам представленных материалов копии рецензий с положительным заключением, замечаниями и необходимостью доработать статью или мотивированный отказ.

19. Рецензии хранятся в редакции журнала в течение 5-ти лет.

20. Редакция журнала направляет копии рецензий в Министерство науки и высшего образования Российской Федерации при поступлении в редакцию издания соответствующего запроса.

**ҲАЁТИ ҲУҚУҚӢ
ПРАВОВАЯ ЖИЗНЬ
№ 3 (51)
2025**

Главный редактор: Ш. К. Гаюрзода
Зам. главного редактора: Дж. З. Маджидзода
Отв. секретарь: А. М. Диноршох

Сдано в набор 02. 10. 2025 г. Подписано в печать 06. 10. 2025 г.
Формат 60х84 1/8. Бумага офсетная. Усл. п. л. 20,5.
Заказ № 12. Тираж 100 экз.
Отпечатано в типографии ТНУ
г. Душанбе, Буни Хисорак, здание 14.